

LEGÚJABB

POLITIKAI DIVAT

ÍRTA

TIMOLEON

BUDAPEST
ZILAHY SÁMUEL
1884

I.

Politikai divatok.

Magyarország kevésbe van alávetve a politikai divatoknak, mint bármely más ország. Mert domináns gondolata a nemzetnek a faj fentartása.

E nagy gondolat daczára mégis voltak és vannak politikai divatjaink. Az általános európai eszmék behatnak a magyar glóbusra is.

A nagy forradalom idején divat volt a magyar táblabíróba oltott jakobinismus, vagy annak ellenére, a legitim hatalom isteni eredetébe vetett hit.

Az előbbi divat elragadta Martinovicsot és társait, még oly szelíd lelkű embereket is, mint Hajnóczy. Az utóbbi elragadta a rendeket a nagy nemzeti lelkesedésre, a nemesi felkelést a győri csatára. Az 1825-diki országgyűlést a reactióra, a jobbágyok elleni rendszabályokra. Nagy Pált elragadta elveinek megtagadására.

Azután következett a liberalismus divata.

A júliusi forradalom után mindig nagyobb mérveket öltött ez a divat, melyet Széchenyi indított meg azon célból, hogy a földbirtokról levegye a bilincseket, ellenben a kiváltságos osztály vállára feltegye a közadók terhét.

Divat volt akkor a szabadelvűség és democratia fitogtatása. A hazaszeretet és a liberalismus összeforrtak. A ki nem volt szabadelvű, azt nem is tartották hazafinak.

Ez a divat elment annyira, hogy Széchenyit, a ki most már Kossuth radikalismusa ellen küzdött, s a földbirtok szabadságának ellensúlya gyanánt a hitbizományokat akarta felállítani, megtették sokan Metternich-kel czimboráskodó hazaárulónak.

Ez a divat volt oka, hogy a legnagyobb magyar, a ki társadalmilag és gazdaságilag Magyarország új megalapítója gyanánt tekinthető, elvesztette népszerűségének utolsó foszlányait is.

Ez a divat Kossuthot tette a nemzet halványává.

A Kossuth-divatból azután debreczeni divat lett. A ki nem detronizált, az nem is volt igaz magyar.

A forradalom után a conservativek kezdtek némileg divatba jönni. Az emigráció divata azonban túlsúlyban maradt.

A nemzet nemcsak a külföldi segélytől, hanem egyszersmind a szabadelvűségtől, egyenlőségtől és testvériségtől várta jogainak visszaállítását. És igaza is volt.

S a divat nem szorítkozott csak a magyar fajra, ölelkeztünk a nemzetiségekkel. Horvát, oláh, szerb a magyar szabadsághoz fűzte reményeit. *Bedekovics* a horvát közvéleményt tolmácsolta, mikor az osztrák absolutismus kihurczolkodását és a Magyarországgal való unió visszaállítását követelte.

Ily ereje volt a liberalismus divatának. Országmentő, alkotmány-visszaállító ereje. A divat kiterjedt még az öltözetre is.

Szűk nadrágban, sarkantyús csizmában járt mindenki. A legtöbbben hazafiságból, sokan félelemből. Mert a hazaszeretet s a liberalismus a kalpaghoz és az atillához volt varrva. A köcsögalapot bevették. A vörös frakkot akkor kiporolták volna az ősjogú fokosokkal.

De a vörös frakk akkor nem is mutatkozott. Magyarul öltözödött és racsolt a főrangú nép. Elment a vörös ökörbe barátkozni a lateinerekkel. A szalonok hódoltak az egyenlőség divatá-

nak. A magyar írókat akkor sem olvasták ugyan, de paruláltak velük. A születési és a szellemi aristocratia frére et cochon lett. De csak úgy, mint mikor a nagy úr víg poharazás közt brúdert iszik az inasával. Másnap reggel az inasnak el kellett felejtetni, mi történt tegnap este.

Ép ezért a legkiválóbb írók vissza is utasították ezt a barátkozást. A leereszkedő fraternizálás ellen tiltakoztak. A főúri gögöt, mely akkor legsértőbb, ha vállat vereget, megvetették.

A divat azonban nem soká tartott. Ugyanazon fokozatban szűnt meg, mint támadott. A szűk nadrág a kiegyezés után legelőször ment ki a divatból. Azok tették le, a kik legelőször felvették.

Azután becsapódtak a szalonok ajtai. A bohócok távoztak, a „társaság” magára maradt. Az aristocratia zártkörű kasztta lett, mint volt az előtt. Az agár, a kopó, a ló, a kártya, az asszony visszanyerte régi helyét. Úgy lett ismét minden, mint régen volt. A vörös kabát visszaszerezte túlnyomóságát.

A liberális democrata politika elvesztette szalonképességét. Sőt a politika egyáltalán. A főúri nép, kivéve néhány kitűnő tagját, nagyúri passióinak élt.

Csak a kormányhivatalok és az igazgatótanácsosságok iránt maradt meg érzéke. Nem is volt soha annyi gróf, vagy báró főispán, minister, igazgatótanácsos, mint az alkotmány visszaállításá óta.

A politikai passivitás divata azonban nem sokáig tartott. A feudalismus csörgetni kezdte pánczélát. A vörös posztó megkezdte ingerkedését a liberalismus bősztésére s divatba jött az egyenlőség, a democratia mellözése.

A kaszinóban Széchenyi utódai azon fondorkodtak, mikép szorítsák ki onnét a polgári és litteratus elemet. Nagyobb válaszfal támadt a hatvani-utczai palota termei közt, mintha a mág-nási és a polgári osztály közt kemény, hideg kőfalat emeltek volna. A vörös kabátnak még Tisza Kálmán sem elég aristocrata. Csak köznemes. A miért egy másik köznemesnek, Gállnak, a kit, mi-

után pénzét elvesztette, ki akarták dobni a kaszinóból, kiszavaztatását meggátolta, a vörös frakk ki akarta tenni Tisza Kálmán szűrét is.

Azután rá került a sor a reactionarius eszmék divatára. Csak az a szerencse, hogy a kaszinó sem nem termel, sem nem fogyaszt eszméket, mert különben már tudja isten hol volnánk. A gazdakör lett a reactionarius filiale. Az eszme-korcsok mén-telepe és tehenészete.

Onnét lancírozták az agrárius eszméket. Felkapta azokat néhány mágnás fiú és Károlyi Sándor. Az utóbbiak, a mágnásfiúk fogtak maguknak egy németet. A Németországban és Ausztriában egyaránt hitelt vesztett Mayert. Ez ültetett Somogy-megyében cukornádat és ültette a főrangú agy velőkbe a képtelen tervek csiráit. A cukornádat a becsületes, búzatermő somogyi föld meg nem tűrte magában. De annál inkább kizöldelt az agyvelők vetése.

Annyi zöldséget még nem árult az irodalmi piacz, mint ez idő óta. De mert az aristocratia sok divatnak volt már importálója, az agrarismus is kezdett divatba jönni. Sok gimpli lépre ment. Az okos emberek mosolyogtak; de csak kevesen tettek valamit a terjedő divatragály ellen.

Pedig az agrarismus csakhamar megmutatta feudális sisakját. A parasztokról beszélt; de a nagy urakat értette. A középnemesség kúriáinak pusztulása miatt jajveszékelt; de az uradalmakra gondolt.

A liberalismus és democratia szétfűtta volna, mielőtt veszélyessé lehet vala. De segítségére jött az antisemitismus. Azaz, hogy kölcsönösen támogatták egymást. Mindakettő észrevette, hogy kölcsönösen szövetségesei és támaszai egymásnak.

Az agrarismus és antisemitismus egyaránt rámutatott az új földesurakra. Leginkább az uradalmakba ültek ezek be; de a középnemességet tüzeltek fel. A nagy történelmi nevek viselői házasodtak zsidó családokba — a mit egyébiránt helyesen tettek — és mégis a történelmi nevek szavazták le a zsidók és keresztények házasságát.

Így jött divatba az agrarizmus és antisemitizmus egyaránt. S ez a divat új divatot szült: a vörös kabát és a reverenda kultuszát.

Volt már Magyarországon mindenféle divat és kultusz: csak ez a kultusz nem létezett soha.

Az aristocratia akárhányszor volt olygarchia Magyarországon; de legalább nem szerették soha. Ha egy Eszterházy a meggyújtott bankóhalmaz tüzénél főzött paprikást, a magyar ember büszke volt rá, hogy lefőzte a németet. Nagyra volt vele, hogy egy magyar főúrnak a pajtáskertje is nagyobb, mint a liechtensteini hercezség. Azon nagy nemzeti oszlopok előtt, melyek az aristocratia soraiból emelkedtek ki, kétszeresen meghajolt a nemzet: azért is, mert nagyságok, de azért is, mert főrangúak voltak. Az aristocratia hazafias részének szintén nagy prestigeje volt.

De mint osztály, mint kaszt iránt a magyar nemzet soha sem érzett rokonszenvet, bármily aristocratikus hajlamú ez különben.

S ennek meg van természetes magyarázata. A nemzet-és hazafentartó osztály a középnemesség volt. Majd meglátjuk a közép- és a főnemesség szereplését a történelmen keresztül. A középnemesség volt maga a nemzet. Ez védte a hazát karddal kezében és a tanácsasztalnál. És védte századról századra harczolva, az aristocratia túlkapása ellen. Franciaországban, Angliában a közép-nemesség az aristocratia csatlósa volt. Azért támaszkodott ez államokban a királyság a polgári rendre, mely körülmény idézte fel a francia és az angol polgárság gyors és hatalmas felvirágzását.

Nálunk az egy Zsigmond kísértette meg a városokra való támaszkodást, miután a nemességgel is összeveszett. De a támasz gyenge volt. Nem is utánozta Zsigmond példáját egyik király sem. Nemzeti királyaink mind a közép-nemességgel, az idegenek az aristocrátiával szövetkeztek. így támadt és maradt fenn a legújabb korig az aristocratia és a nemesség közti antagonizmus. A jelen században legélesebb volt ez akkor, midőn a liberalizmus és democratia volt a magyar divat: 1830-tól 1848-ig.

Nem csak Kossuth dörögte a főrangúak fülébe: veletek, általatok, ha lehet — hanem a mérsékelt, a transactiók nagy mestere, Deák Ferencz is ekkor tartotta leghatalmasabb beszédeit az aristocratikus törekvések ellen. A francia restauráció termeiben sem demonstráltak fényesebben az aristocratikus földbirtokviszonyok, a majorátusok, az elsőszülöttség stb. veszélyeit, mint a haza bölcse.

És íme, miután a középnemesség ledöntötte kasztjának sorompóit, miután a nemzet nagy zöme átvonult e sorompókon, miután a nemesség, polgárság, s értelmiség összeforrott egy hatalmas közép osztályba: most kellett megélnünk azt a divatot, mely Magyarországon még soha sem létezett, az aristocratikus eszmék és az aristocratia divatját.

A míg a nemesség szintén osztályt képezett, bár maga volt a nemzet, addig védte magát az aristocratikus túlkapások ellen. Addig nem egyes, a nemesség, tehát a nemzet oldalán küzdő aristocraták, hanem a főrangú kaszt iránt bizonyos idegenkedés állt fenn, melyet a nemesség táplált.

A legújabb divat elenyészttette ezt. Megtörténhetett az is, hogy — nem a liberális — hanem a feudális aristocratia „osztrák-vezetővé“ lehetett, behozhatta a felsőházba az osztrák feudálisokat, elmondathatta ezekkel a szajkómódra betanított „nem“-et: és a főrendi ház portikusa előtt ácsorgó tömeg nem csak nem pissegett, hanem éljenzett. Éljenzte a vörös kabátot és a vörös palástot. Windisch-Grätz herceget és Simor János primást.

Pedig más jelenetek folytak le a főrendi ház portikusa előtt, mikor a vegyesházasságok kérdésében a kath. clerus ép úgy izgatott, mint izgat jelenleg. A vallásszabadság, liberalismus és democratia gátlóit akkor nem éljenek fogadták.

De a divat ma más, mint volt akkor. A sajtó is más divatnak hódolt, mint hódol legnagyobb része jelenleg.

S ha baj van, ebben van a baj. Sem a feudális és clericalis, sem egyéb reactió nem veszélyes akkor, ha erős, hatalmas,

liberális közvélemény áll vele szemben. Hasztalan szegezett daczot az ó-conservativismus szabadelvű és democratikus átalakulásunk elé. A liberális közvélemény, mikor ennek divatja volt, elsodorta azt, mint a pelyhet.

A mikor Angliában a torysmus meg akarta gátolni a reformbillt, s Castlereagh, Eldon és Liverpool reakciója a szabad angol földre is be akarta csempészni a Metternich-féle stabilismust, nem forgott veszélyben a szabadelvű haladás, mert a közvélemény egyetlen homlokzatba sorakozott ellene. S mikor a toryk nem tágitottak, akkor a közvélemény haragjának tüze üszköt vetett a tömegbe, mely a parlament körül az utcákon táborozott. Beverte a reactionárius kormány ablakait; Wellington herceget a Waterlooi hőst lerántotta lováról és elpáholta, mikor a parlamentbe ment.

Ha békés úton nem lehetett megvalósítani a választás reformot, megvalósította a forradalmi szellem. S Anglia demokratikus átalakulása óta valóban nagy és hatalmas.

És most Anglia hasonló válság előtt áll. Nem Írországban, hanem otthon. Az ir kérdés nem csak gazdasági, hanem főleg nemzetiségi és faj kérdés. A földbirtok szabaddá lehet Írországban; de a zöld sziget nem lesz önállóvá soha. így mindig lesz ir kérdés, míg a borzasztó statisztika igazolást nem nyer: a míg a kelta faj ki nem vándorol, vagy el nem pusztul.

De az angol radikalismus egyebet akar, mint Írország felszabadítását. Meg akarja szüntetni az abnormis földbirtok-viszonyokat. Óriási kisajátítás az, a mivel fenyeget. S nem a communismus teszi ezt, hanem a kormányon levő radikális párt. Sir Charles Dilke csak hetek előtt jelentette ki, hogy tarthatatlan állapot az, mikor néhány ezer ember tartja kezében az angol földbirtok túlnyomó részét. Egy miniszter beszélhet így Angliában.

A kisajátítással való fenyegetés azonban csak taktika és pressio a lordokkal szemben. Az angol radikalismus meg fog elégedni a normán örökösödési jog megváltoztatásával. Behozza a

gyermekek közt való egyenlő osztályt, a mi a magyar ősiségben páratlanul demokratikus intézmény volt. Eltörli a szabad végrendelkezést, hogy az óriási vagyon-tömegek generációról generációra feloszoljanak. A földbirtokos királyokat így fogja az angol szabadelvűség detronizálni, pedig ott ezekkel szemben páratlanul hatalmas polgárság és középosztály van, így a földbirtok-monopólium nem szülhet politikai monopóliumot néhány száz olygarcha javára.

S minél jobban ellenállnak az angol lordok a szabadelvű reformnak, annál bizonyosabban győz a már is kormányon levő radikalismus. Mert hatalmas közvélemény van a lordok ellen. S ez ott nem pusztá divat.

A mi lordjaink — vagy legalább azok egy része, mert hisz a másik rész a liberalismus híve — nem csak a szabadelvű reformokat tartóztatják fel, hanem visszafelé akarják szervezni a magyar társadalmat és a magyar politikát. Ezt czélozzák az agrárius törekvések. Ezt czélozzák a már is szaporodó hitbizományok.

E törekvések, ismételjük, nem volnának veszélyesek, ha a közvéleményben nem keltenének némi visszhangot. Ha a politikai divat nem alakult volna át az aristokratikus tendenciák javára. De átalakult legalább részben. A feudálisoknak még az osztrák indigenákkal és az ultramontanizmussal való szövetsége sem dőbentette meg a közvéleményt. Pedig ez az ország minden lehetett, csak feudális szellemű és ultramontán nem volt.

Nagy tekintélye van most a livrének és a talárnak. Ez a közvélemény, mely ha nem is volt elvileg demokratikus, büszke önérzetet szegezett a feudális gőg ellen, s a vallás kérdéseiben vagy közönyös, vagy türelmes volt: most bizonyos árnyalataiban hajlong a kammerdienerek és a káplánok előtt.

A tömeg, az nem számít. A minap beverte a kaszinó ablakait, megállította a főrangúak fogatait, insultálta — az alávaló — a mágnásnőket. Most hajlong a vörös frakk előtt, irigyli az inasok sorsát. Ez ilyen volt mindig és ilyen lesz, ma őrzöng, holnap talpat nyal.

De az értelmiséget, a középosztály egy részét is megragályozták a divatos eszmék. Ez a veszedelem. Mert ha a középosztály fel nem tartóztatja a feudális és clerikális áradatot, akkor ki tartóztatja fel?

Talán az aristocratia szabadelvű része? Ez a rész volt mindig az aristocratiának, mint kasztnak villámhárítója. Ez a rész mentette meg az aristocratia politikai és társadalmi befolyását. A. hol az aristocratia mereven szemben állt a társadalom többi osztályaival, ott megsemmisült, mint az olasz aristocratia, vagy a harmadik rend kiirtotta, mint Franciaországban. Az angol aristocratiának az volt szerencséje, hogy egy része idején csatlakozott a néphez és annak képviselőihez. Ugyanez áll, bár kisebb mérvben a magyar aristocratiáról is.

De ha az Andrássy Gyula által képviselt szabadelvű aristocratia azt látja, hogy a közvélemény a feudálisokkal és az ultramontánokkal tart: mi czélból szövetkezzék akkor a democratiával, mely lemond és a feudális-ultramontán máglyán elégeti magát?

Ez a democratia méltó akkor rá, hogy lovagostorral arczul vágják s hogy mégis elszegődjék lakájnak a nagy urakhoz. De arra, hogy respektálják, hogy állami és társadalmi tényezőnek tartsák, vagy hogy pláne az előkelő férfiak saját testületük ellen szövetkezzenek vele, nem méltó.

Akkor helyes, ha ebben az országban csak nagy urak és inasok lesznek. Akkor állítsák vissza fokozott mérvben és elfajult alakjában a feudalismust. A középnemesség, mely nyolcz századon át nemzet- és alkotmányfentartó volt, legyen a méltóságos és nagyméltóságú, urak hűbérese; a polgárság ugyanazok bérese. Vissza kell állítani a robotot, a dézsmát, a derest és a hajdút, valamint a jus primae noctist.

A feudális urak szövetségeseire, az ultramontánokra és az osztrákokra való tekintettel pedig szent Bertalan-éjt kell rendezni a protestánsok ellen, a Corpus Juris szavai szerint, melyeket a főpapok és a főurak igtattak abba; meg kell égetni a luteránusokat

(lutherani autem comborantur); a zsidókat épen qualifikált módon kell kivégezni, vagy Palesztinába deportálni; Magyarországot Ausztria provinciájává kell visszaredukálni.

Erre volnánk méltók, ha a feudalis-clericalis irány nem volna múltó divat, hanem a nemzeti szellem kifolyása.

De hogy csak az első és nem az utóbbi, erről tanúskodik egy ezredév története. Bármily új és példátlan, tehát a legújabb politikai divat, el fog az múltni, mint rossz álom. Ám, hogy gyorsan és a nemzetre nézve ártalmatlanul múltjék el, meg kell a közvéleménnyel értetni, miről van szó, és mily hivatása van a középosztálynak.

II.

A liberalizmus és a magyar érdek.

Ha csak a liberalizmus érdekei, s nem egyszermind a magyar érdekek forognának kockán, a szabadelvűség napjai meg volnának számlálva Magyarországon.

E sorok írója liberális egész lelkületében; de ha a liberalizmus és a magyar érdek ellentétben volna egymással, akkor minden fontolódás nélkül feláldozná az előbbit az utóbbinak oltárán. S ezt teszik vala nem csak a szabadelvűségnek oly szerény harcosai, mint én, hanem azon csodálatos nagyságok is, kikre a nemzet, sőt a világ büszkeséggel tekint.

Deák és Kossuth akkor nem a liberalizmust hirdetik vala a nemzetnek. Széchenyi nem akarta volna letörni a földbirtok bilincseit.

Elmaradt volna az olygarchia, s az ultramontanizmus elleni annyi dicsőségteljes harc. Elmaradt volna 48-diki szabadságharcunk is.

A magyarság szempontja akkor azon tanácsra bírta volna a nemzet e nagyjait: a középosztály iparkodjék nem fejlődni, mert ez a fejlődés szükségkép diadalra viszi a liberalizmust. Az ősi alkotmányt őrizni kell, mint valamely ereklyét azon különbséggel, hogy a nemesség hajoljon meg a feudális főurak és az egyházfejedelmek előtt. Itáliát a nagybirtok vesz-

tette el, Magyarországot ez fogja megmenteni. Spanyolországot a clericalismus nyomorította hajdani nagyságának komikus vázává: Magyarországot a clerus fogja nagygyá tenni.

Magyar politikusban bármily nagy a liberalizmus hitvallása, a hazaszeretet hitvallásának mégis hatalmasabbnak kell lenni. Ha a feudalizmus és ultramontanizmus Magyarországot veszélyek közepett megmenthetné, béke idején dicsőségének régi fényévei sugározhatná körül: ebben az országban mindenki clericalis és feudális volna.

Kossuth akkor a szabadelvű középnemesség ellen küzdött volna. Deák a vegyesházasságok, a vallás és lelkiismeret szabadságának kérdései felett tartott csodálatos beszédei helyett, a linczi béke felmondását, a protestánsok jogainak visszavételét követelő indítványokkal lépett volna fel. A 32-diki úrbéri törvények helyett, melyek miatt a főnemesség ráhárította az ódiomot, őt tette felelőssé még azért is, ha nem volt eső, vagy vízáradás volt, a jobbágyok elnyomását, a Dózsa-lázadás utáni állapotok visszaállítását indítványozta volna.

Szerencsére azonban a magyar érdek és a liberalizmus solidárisok. *Ha elvész Magyarországon a szabadság, fenyegetve lesz egyszersmind a magyar faj.*

A nagy történelmi mérleg kész. Össze kell hasonlítani a 40 év előtti és a jelenlegi Magyarországot. Össze kell hasonlítani a lakosság létszámát, a közvagyonosságot, a teherviselési képességet. A városokat, melyek lakossága megkétszereződött, s értelmisége és vagyonossága megtízszereződött. A közlekedési eszközöket. A földbirtokviszonyokat (ezekről részletesen fogok szólni), a föld jövedelmét, értékét. Kulturális intézményeinket, a közművelődést és a mi fő: a *magyarosodást*.

Mindazt a haladást és fejlődést, melyet még a legkonokabb elfogultság sem vonhat kétségbe, jelentékeny részben a liberalizmusnak kell tulajdonítani. A mesterséges védgátak leomlása után a magyar faj a nagy világ-verseny terére lépett, s

fényesen megállta a próbát. Nem következtek be a csökönyösek és vaskalaposok aggodalmai. A democratia és a szabadverseny áradata nem csak el nem sodorta, hanem inkább megerősítette a magyar fajt.

Mióta a feudalismus bilincsei lehullottak, mióta a föld szabad, szabad az ipar, kereskedelem, s a nép képviselői tanácskoznak a parlamentben, nem pedig a rendek: azóta indult meg a magyar faj társadalmi hódító hadjárata. Azóta szállja meg a városokat, a műveltség és gazdagság ezen emporiumait. Azóta terjeszkedik a nemzetiségek rovására; azóta tör át a nemzetiségi zárvonalakon. Mert a magyar és a vele szövetséges német a legerősebb, legintelligensebb faj ebben az országban. A mozdulatlanság, a megkötöttség, a támadó, a hódító magyar fajt a zárkózottság kínai falai közé lökte és így közvetlenül védelmezte a nemzetiségeket.

A régi állapot, s a régi alkotmány a nemzetiségeket conserválta, nem pedig a magyar fajt, melynek terjeszkedését gátolta. Minden kísérlet tehát, mely a régi Magyarországnak bármely alakban való felújítását czélosza, a nemzetiségének kedvez, árt a magyar fajnak. A feudalismus, s az ez által előtérbe tolt agrarismus nemzetellenes politika.

Meg akarja állítani a magyar faj terjeszkedését és hódító előrenyomulását. Konzerválni akar. Kit? A szerbeket, románokat és tótokat. Ki akarja szolgáltatni a városokat a nemzetiségeknek.

A feudalismus és ultramontanismus tehát nem nemzeti érdekeket tűz ki cél gyanánt, hanem osztály- és vallási érdekeket. Nem is volt nemzeti célja soha egyiknek sem. Nálunk tán még kevesebbé, mint másutt. Az önzés, vagy a vallási rajongás volt rugója, nem pedig a hazaszeretet. Az egyik az egymással veszekedő kis királyok patrimoniumává, a másik Róma provinciájává akarta tenni a magyar glóbusnak nevezett földet. Néha még akként is, hogy előbb osztrák provinciává legyen.

Szóljon a történelem.

III.

A kath. egyház és a protestantismus.

Ecclesia praecedat.

Lássuk előbb, mennyire conserválta Magyarországot a kath. egyház. Azután kifejtjük, mit tett a magyar érdekekért az olygarchia.

A kath. egyház iránt a harc ezen idejében sem lehetünk igazságtalanok. El kell ismernünk, hogy a magyar ügy sokat köszön néki — a reformatióig.

Német és frank papok térítették a keresztény hitre őseinket, s egyszersmind már Szent István korában meggermanizálták Magyarországot: ez, a milyen tagadhatlan, részben ép oly öröndetes tény.

A keresztény vallás volt a középkorban a civilizáció közvetítője. A hit fénye mellett a civilizáció fényét vitte a barbár népek setétségébe. A keresztény vallással tehát őseink szükségkép elfogadták egyszersmind a keresztény civilizációt. Annak á primitív polgáriasultságnak, melyet őseink Ázsiából magukkal hoztak, szükségkép fel kellett olvadnia ebben.

Elvesztek a kereszténység felvételével, melyet csakhamar a feudális társadalmi és állami alakzat felvétele követett, a régi magyar intézmények, jogi fogalmak úgy, hogy nem is ismerjük

őket. Csupa frankó-germán intézmény és jog, valamint kánonjog volt, a mi a megalakult magyar állam és társadalom alapját képezte.

De ez nem volt baj; sőt nagy szerencse, hogy Kupa, az ősi magyar chauvinizmus e kardja, a régi állapotokat meg nem védhette a gyökeres újítás ellen.

A nemzet életkérdése volt, hogy a keresztény vallással egyszersmind a keresztény civilizációt felvegye. Különbözik csak azért nem érte volna meg a mohácsi vészt, mert a tizenhatodik század már nem talál vala a négy folyam táján magyart. A magyar táborhely ép úgy elpusztult volna itt Európa közepén, mint a hun és avar tábor, s mint nem tarthatta itt magát a török, sőt nem tarthatja Európa határszélén sem.

Csak az a kérdés: a nyugati, vagy a keleti kereszténységhez való csatlakozás leendett-e nemzetileg és fajilag hasznosabb? Előnyösebb volt-e, hogy német papok tüzték ki Magyarországon a keresztet, vagy jobb leendett, ha Cirill és Metód hódítják meg a magyart a kereszténység számára?

Mind fajilag, mind a civilizáció szempontjából az előbbi volt hasznosabb, sőt az utóbbi egyenesen veszélyes leendett.

Nem csak a nyugati vallás, hanem egyszersmind a nyugati műveltség helyett a keletihez csatol vala bennünket. A byzanti császárság aligha meg nem hódít bennünket, ha szellemi és erkölcsi függésbe jutunk irányában.

De legnagyobb veszélyt képezett volna ránk nézve a szlavizmus.

A keleti vallás a szláv világgal hoz vala bennünket igen benső érintkezésbe. Ennek következtében aligha nyelvünk nem leendett az áldozat. A bolgárok a keleti vallás felvétele következtében szlávokká lettek.

Mert akkor nem a németiség özönlik vala a ritka népességű Magyarországra, hanem a görög szlávosság. S ez esetben a Duna-melléki és északi szlávosság oly támaszt nyer, hogy a magyar fajt

elnyelte volna a tótság. A német bevándorlás ugyanis nem talált másutt, mint csak a stájer határon faj rokonokat. A keleti jövevények egész népet lenek vala, mely vele faj- és nyelvrokonságban áll. A görög máz, mely amúgy sem volt nemzet- és államalkotó, lekopott volna a megtelepülőkről s a szlavismust erősítik vala Magyarországon.

A nyugat határai akkor nem Orsovánál és a keleti Kárpátoknál, hanem Pozsonynál és a Lajtánál leendettek. Magyarország nem lép vala a nyugati népek solidaritásába, s osztotta volna a Kelet sorsát. A török invázió idején nem leendett sem a kereszténység, sem a nyugati civilizáció bástyája, a mely szerepe sok vérbe, három százados szerencsétlenségbe került neki; de európai missiót töltött be, s ez a missió most más alakban feleledt.

A katholicismus részt vett a magyar állam alapításában. Ez érdemét senki sem vitathatja el tőle; de mindjárt kezdetben föléje is akart annak kerekedni, a római szék uralma alá akarta hajtani.

Az ultramontanismus ekkor a pápa, később az osztrák ház provinciájává akarta tenni Magyarországot.

Semmi sem oly nyújtható, mindenre alkalmazható, mint a kánonjog. Abból, hogy II. Szilveszter pápa Istvánunknak koronát ajándékozott, a kanonisták, mint Gentilis bibornok, kisütötték, hogy Magyarország pápai feudum, a magyar király Krisztus helytartójának vazallusa. Az Árpádház letűnte után a pápaság és a magyar clerus ultramontán része meg is kísérelték a római szék igényeinek érvényesítését. De akkor a később hivatalos ezimű Regnum Marianumban volt elég ellenállási erő. A magyar közvélemény képes volt a felháborodásra az ultramontanismus túlkapásai ellen, habár a pápának jelentékeny pártja volt úgy a magyar főpapságban, mint a főnemességben.

A történelem tényei ezek:

V. Czelesztin pápa Magyarország megkérdése nélkül magyar királylyá koronázta 1294-ben Martell Károly salerno her-

czeget. Ennek halála után pedig VIII. Bonifác Martell Károly fiát erőszakolta a magyar trónra. Hol kellett visszhangot legelőször a római szék törekvése? A főpapságban és főnemességben.

Később Róbert törvényesen és alkotmányosan királylyá választatott s egyikévé lett nagyobb királyainknak: de mikor a pápák fellépése fenyegette a nemzet szabad választási jogát, magát az ország függetlenségét, ki volt, a ki legelőször eszközévé lett a pápa alkotmányellenes törekvéseinek? Egy *Újlaky* és *Gergely esztergomi érsek* Az alsó clerus és a nemesség azonban a nemzeti ügy mellett maradt. Az egyházi átok és fenyték egész apparátusa dolgozott Róbert érdekében. Gergely átokkal sújtotta mindazon papokat, a kik a rákosi országgyűlésen megjelentek. A kalocsai érsek, ki akkor a nemzet választottját, Venczelt megkoronázta, Rómába idéztetett. Miklós pápai követ pedig Budára jött, hogy a törvényes király ellen a lazítást szítsa. A derék budai polgárság azonban megugrasztotta, s mikor Budát e miatt egyházi átokkal sújtotta, a budai papság viszont a pápa követét átkozta ki.

Róbert Károlyt végre 1308-ban királylyá választotta a nemzet; de visszautasította a Gentilis bíbornok által felállított azon elvet, hogy a magyar királyt a pápa nevezte ki, mint valamely hűbéresét. A szent szék azonban félig mégis győztes lett; mert a rendek kénytelenek voltak elismerni a pápa azon rövid életű jogát, hogy a magyar királyt ő erősíti meg.

Ez is elég szégyen volt Magyarországra. A ki ráhozta, a főpapság és főnemesség egy része volt. A döntő súlyt a szent szék vakmerő követelése ellen a közép- és az alsó papság adta meg.

Csak így menekült Magyarország attól, hogy a pápaság, legalább közvetve, kiterjeszse rá világi uralmát is. Csak így nem lett a magyar birodalom az Egyházi Államok alkatrészévé. A pápák adták-vették volna Magyarországot, mint valamely árút. Kegyenckeik kezéről új kegyenczek kezére szállt volna s tán

Magyarország Nápoly, Romagna és Spanyolországnál szomorúbb példáját szolgáltatva volna annak, mily eredményeket tud létrehozni az ország-rontó papi uralom.

Ettől a veszélytől azonban megmenekült az ország. A katolicizmus lehetett — és volt — államalkotó tényező, de nem volt *államfentartó* sehol, legkevésbé pedig Magyarországon.

Ez nem is hivatása. A kath. egyháznak egészen speciális céljai vannak. Nem érdekli azt a nemzetek és az államok sorsa, hanem csak az egyházé.

Ennek oka egyetemes jellegében van. Soha intézmény nem volt annyira egyetemes célokra alkotva, mint a katolikus egyház szervezete. Nemzetet, hazát nem ismernek sem a dogmák, sem az egyház intézményei. A kath. egyház, mint már neve is mutatja, az egész világot öleli át, alapeszméje a cosmopolitismus, vallási értelemben.

Sem bölcsészet, sem tételes vallás, sem birodalom, császárság, királyság vagy szultánság a nemzeti eszmét nem olvasztotta fel ennyire a világ, az emberiség eszméjében. Soha nagyobb conceptió nem létezett, hideg nagyszerűségében bámulatosabb intézmény nem jött létre, mint a kath. hierarchia, csúcán a pápai trónnal. Caesar egyetemes monarchiája a Rajnáig, a Dunáig és az Eufrátig előre tolt védsánczaival, kisserű volt a pápaság erkölcsi monarchiájához képest. A későbbi római császárság a pápaságot akarta utánozni, de persze törpe volt hozzá képest. A nationalitás elvét azonban ez is kivetette alapszerkezetéből, mert mindaz, a mi egyetemes akar lenni, nem lehet nemzeti. A pápaság és a római császárság egymás mellett akart felemelkedni, mint a földgömb két erkölcsi Chimborassója. A pápa fejedelme volt az egyházfejedelmeknek. A római császár fejedelme a királyoknak. Így alakult meg a világi és egyházi, az egész politikai és társadalmi hierarchia. Csakhogy a pápaság trónját még a világi legfőbb hatalomnak is föléje akarta emelni. A Tiara át akarta ütni a fellegeket. Így omlott a két magas hegy egymás ellen. A pápa-

ság és császárság harcza rohant, s az ébredő nemzeti érzelem a világi hatalom táborában volt.

A kath. egyház az új korban sem lett nemzetivé. Nem is lehetett, mert mihelyt felvennie magába a nationalitás elemét, azonnal megszűnnék egyetemesnek, tehát katolikusnak lenni.

Minden más vallás alkalmas, hogy nemzeti egyházzá legyen, csak a katolikus vallás nem. A protestantizmusnak erősen nemzeti jellege van minden államban; mert hierarchiájával nem központosul valamely világcentrum felé. A görög-keleti vallásra a szlavismus nyomta rá jelleget. VIII. Henrik csak úgy létesíthette az anglikán egyházat, hogy elszakadt Rómától.

I. Napóleonak összes hatalma nem volt képes a gallikán egyház megteremtésére. Legyőzhette Németországot, Ausztriát, meghódíthatta Spanyolországot és Italiát, a szárazföldi zár alá vethette Albiont: de VI. Piust nem kényszeríthette, hogy Parisba tegye át székhelyét és francia jelleget adjon az egyháznak.

A Regnum Marianumnak sem lett — nem lehetett — magyar nemzeti jellege soha.

Ebben rejlik egyfelől a kath. egyháznak minden vésszel daczó hatalma, másfelől a katolikus, vagy túlnyomóan kath. államok gyengesége.

A nemzeti egyházzal bíró államokban a vallási és állami hatalom szorosán összetart, közös célokra tör, a nemzet minden erejét egy irányba központosíthatja.

Oroszország azért félelmes, mert vallási és állami szervezete összeforrt. A szlavismus nemcsali a nemzetiségi, hanem egyszersmind a vallási eszméből meríti erejét. A czár azért mindenható, mert egyaránt parancsol tábornokainak és főpapjainak.

Oroszországban a kultúrharcz képzelhetetlen, mert az állam és az egyház feje egy és ugyanaz. Ez a harc tehát, mely Bismarckot és Németországot kifárasztotta, nem béníthatja meg Oroszországot.

Hódító útját az orthodox vallás készíté elő. Ha orthodoxokká tette a rutheneket, egyszersmind oroszokká teszi őket. Ha a keleti vallás győz Lengyelországban — és a térítés óriási mérvekben folyik — akkor lesz igazán *finis Poloniae*.

A nemzeti vallás Oroszországnak többel ér bármely nagy hadvezérnél, államferfiúnál és hadseregnél.

A szlavismussal szembe, mi a felekezeti szellem által feltagolt, talán majd a kulturharcz által feldúlt Magyarországot tudjuk állítani. A keztyút az ultramontánizmus az állam lábai elé dobta. Ennek előbb-utóbb fel kell azt vennie, ha kulturális haladását végleg nem akarja akasztani.

A vallási villongásolt résén betördeli a nemzetiségi villongások is: s mily kilátással mehet akkor Magyarország a szlavizmus elleni hm'czába?

Ez a komor kérdés, mint setét árny emelkedik a magyar politika láthatárára. Magyarországot csak szilárd belső egysége mentheti meg. De ha ez egységét lerombolja a feudalizmus, ultramontánizmus és az állami és társadalmi organismus általános gyengülését felhasználó nemzetiségi harag: *mi menti meg akkor Magyarországot?*

A katholicizmus is csinált államegyházakat. Ilyen volt, s részben ma is ilyen Magyarország. A legteljesebb példa azonban Spanyolország. De az ily államokban nem az állam teszi eszközévé az egyházat, hanem megfordítva: az egyház az államot. S mert Spanyolország kizárólag katolikus volt, kiirtotta a mórokat, a protestánsokat, elnyomott minden szabad gondolatot, nem állami, hanem egyházi célokért küzdött, de el is kezdődött a spanyol állam nagy hanyatlása, mely teljes állami és gazdasági tönkkel végződött már a múlt század elején. Franciaország szintén a kath. államegyháznak köszöni a hugenották kiirtását, s ezzel Holland és Anglia iparának s kereskedelmének fölėje való kére-

kedését. Az üldözés elől menekülő protestantizmus ugyanis Német, alföldre és Angliába vitte magával a tökét, a vállalkozási és iparos szellemet.

Magyarországon sz. Bertalan-éjekre és tömeges autodafékre nem került a dolog. De a kath. vérbíróságok nálunk is vérpadra dobták a türelmetlenség áldozatait. A vagyon-elkobzás és száműzés nem egyszer eszköze volt a térítésnek. A Corpus Juris tele van törvénczikkekkel, melyekben a kath. államegyház tiltakozik a liires magyar vallási türelem axiómája ellen.

Igaz, hogy a protestantizmus elleni visszahatás nálunk nem volt oly erőszkos, mint a külföldön. De nem is ez a kérdés, hanem az: a kath. egyház védelmét, conserváló elemét képezte-e a magyar államnak?

Koronként védte; de csak gyengén és lanyhán; ellenben nem egyszer, bár közvetve, kárt tett a magyar állameszmének.

Siralmas az, mily kevés erőt tudott kifejteni a pápaság Magyarország mellett, a török hódítás ellen. Igaz, hogy a pápaság ekkor jutott súly édesének legmélyebb fokára, melyről a csakhamar bekövetkező protestantizmus lökte ismét fel. A pápákra senki sem hallgatott. De nem is álltak közülök többen a veszély pillanatának magaslatán. V. Pál épen szövetséget kötött a szultánnal, mikor a spanyolok szorongatták.

Kétségtelen, hogy Rómából követ követ után érkezett Magyarországra; a keresztes háború hirdetése sem maradt el. De Európa nem mozdult, Magyarország szövetséges nélkül, sőt teljes decadentiában állott a fenyegető invasióval szemben. Az volt az egész, hogy a pápa 1000 aranyot küldött a mohácsi vész előtt a hadviselés költségeinek fedezésére. Egy homokszem a sodró árba dobva. Magyarországnak, a catholicizmus előbástyájának le kellett omlania.

Hibás volt kétségkívül első sorban Magyarország s ennek főnemessége, mely az országot tönkre tette, kifosztotta, s teljes anarchiába lökte. Hibás volt Európa, mely nem látta be, hogy ha

Magyarországot bukni engedi, saját magára zúdíttja a vést. De tény az is, hogy a katolikus egyház a magyar államot nem volt képes megmenteni, bármennyi-e érdekében leendett a mentés.

A mikor pedig összecsapott fejünk felett az, a mikor a magyar birodalom három részre szakadt: osztrákra, törökre és erdélyire, mintha nem leendett elég a számtalan seb, melyből Magyarország vérzett, s mintha nem leendettek úgyszólván elviselhetlenek a politikai bonyodalmak, vallási villongások tetézték ezeket. A harminczéves vallási háború hullámai átszabtak hazánkba, s itt hömpölyögtek éveken át, a szörnyű politikai viszonyok által felkavart sárral, s török, osztrák, kurucz, labancz által kiontott vérral vegyülve.

A protestantismus, melyet a kath. egyház ki akart irtani, másutt a vallási, lelkiismeret és politikai szabadság nagy kiindulási pontja, az átalakulási eszmékkel terhes századok regeneráló alkotása volt.

Nálunk egyszersmind nemzetmentő esemény.

Ha a protestantismus tért nem hódít Magyarországon, s főleg a specifikus magyar fajt nem érinti, a magyar nemzet sokkal nagyobb megpróbáltatások elé megye vala. E megpróbáltatásokat talán túl sem éli.

S a legnagyobb veszedelem nem a harminczéves háború, s a török hódoltság idején fenyegette a protestantismust s a magyar állameszmét. A mikor Rudolf az ellenzék vezéreinek elfogatását követelte; Illésházy ellen a leggaládabb főbenjáró per indított; az osztrák tábornokok tüzzel-vassal folytatták a tértetés művét; a mikor Pethő érsek erőszakkal elfoglalta a protestáns templomokat; a pozsonyi vértörvényszék 300 protestáns családot fosztott meg vagyonától, szabadságától, sőt életétől: általában az erőszakos üldözés nemcsak nem ártott, hanem inkább használt úgy a protestáns, mint a nemzeti ügynek. Felkeltette az ellenhatást, a mi az üldözésnek rendes következménye. Báthory, Rákóczy, Bethlen, majd később Tököly álltak a vallási és nemzeti ellenhatás élére,

s a protestánsok jogait, valamint a magyar alkotmányt a fegyver hatalmával kicsikart békék — a bécsi és a linczi — erősítették meg. A legnagyobb veszély akkor következett be, mikor a protestánsokat többé nem dobták sem a vérpadra, sem a börtönbe. Mikor a tériítés békés úton történt, s az erőszak legfeljebb csak annyiból állt, hogy a protestáns templomokat elvették s a protestáns papokat elkergették.

Már Pázmán, a nagy érsek lángszava többet ártott a protestantismus ügyének minden üldözésnél. Még jezsuita korában 30 főrangú protestáns családot térített meg. Ez nem lett volna baj. De Bécsben a protestantismus elleni harczot egyértelműnek tartották a magyar alkotmány elleni harczczal. Nem csoda tehát, hogy az ellenkező oldalon a protestantismus ügyét szoros összefüggésbe hozták a magyar ügygyel.

Pázmán érezte ugyan, hogy a protestáns Erdély a magyar érdekek vára. Ki is fejezte azt nem egyszer. Ha elesik Erdély, veszély fenyegeti Magyarország alkotmányát és nemzetiségét is. De azért a hittérítő buzgalma legyőzte még benne is a higgadt megfontolást. Utóbb már Eszterházyval sem fért meg, vádolta, sőt gyanúsította ezt lanyhasága miatt.

A bécsi politika előre ment a tört úton. A mikor a török járom lehullt az ország vállairól, Bécsben Magyarországot meghódított tartomány gyanánt kezdték tekinteni.

Rákóczy a Kolonics ajkaira adott e jelszót tulajdonította az osztrák politikának: Magyarországot előbb koldussá, azután osztrákká kell tenni.

E jelszó azonban így volt igaz: *Magyarországot koldussá és katholikassá kell, azután osztrákká lehet tenni.*

E volt a politikai maxima. A kath. főpapság dicséretére legyen mondva, hogy nem mind tették magukévá ezt a politikát; a nagy és bátor főpap, *Széchenyi Pál* ismételten füleikbe dörögte az elnyomó tervek koholóinak a nemzet tiltakozását.

De az udvar rendelkezésére állt *Kolonics* primás. Az ő elnöklése alatt készültek el a Magyarország újjászervezéséről szóló reformjavaslatok. Ezeket rá akarták octroyálni a nemzetre. Országgyűlést 1687 után soká nem tartottak. A „reformok“-at rendeleti úton léptették életbe.

Az alkotmány elleni reakció karöltve járt a protestantizmus elleni reakcióval. Mind a két irányú elnyomást tervezte *Kolonics* még a telepítések által is. Gyarmatosításra kétségkívül nagy szükség volt az országban. Hiszen a Dunántúlnak két megyéjében nem lakott már több 3000 embernél. *Kolonics* azonban oly célzattal kezdte el a gyarmatosítást, hogy a *magyar* és a *protestáns* népesség ellensúlyt nyerjen. Dél-Magyarországon *szerbeket* telepítettek, Buda és Pest környékén, a Dunántúl *katholikus németeket*. A bécsi kormány e nyomon haladt előre. Így népesült be Pozsega, Szerémség, a Bácska, Tolna, Baranya, Vas, Bihar, Szabolcs. Igaz, hogy a célzat, legalább a mi a németeket illeti, meg nem valósult; de ez nem a magyar egyház fejével szövetkezett bécsi kormány szándokán múlt. A magyar nemzetet akarták gyengíteni, s a derék németek betelepítése által csak megerősítették. A hol az importált németek letelepedtek, ott virágzik leginkább az ország gazdaságilag, sőt sok tekintetben nemzetiségileg is.

A jezsuitarend volt főleg az udvari és főpapi politikának harczoló serege. Ez nevelte iskoláiban az új nemzedéket. Ez tartotta kezében a censurát. Nem csoda, ha a szabad szó elnémult Magyarországon. A hazafiság egyértelmű volt e censorok előtt a protestantizmussal s a protestantizmus a hazafisággal: egyiknek sem volt szabad nyilatkoznia.

A katolikus állam és az osztrák centralizáció kezdett lényegben azonosulni.

Nagy közjogi átalakulás fenyegette az országot. A királyi hatalom megerősödve lépett ki a százados küzdelmek közül. Az állandó hadsereg, melyet Magyarország is törvénybe iktatott, a hadi adó, a nemzet és a dynastia kibékülése támogatták azt.

A hatalmas királyság azonban mindenkor és mindenütt centralizációra törekedett. Nálunk osztrák centralizációra.

A felségjogok nagy terjedelmet és messzeható kifejlést vesznek. Mindazon *közös ügy*, mely most alkotmányos elintézését nyer, ez időben lépett fel a király felségjogainak alakjában. Ebben burkolózott el. A legfőbb patronatusi jog is ekkor nyert tudományos és törvényhozási kifejtést. Nemcsak a kath. egyházra, hanem a protestánsokra is kiterjedt az. S úgy látszott, hogy a királyi hatalom növelése a protestantismus elleni célzattól is történt. De mindenesetre egyenlően fenyegette a protestantismust és az alkotmányosságot.

Mert az absolutismusra való burkolt, yagy nyílt törekvés bizonyos katolikus atmosphaerával vette magát körül.

A magyar állam katolikus jellege kezdett kidomborodni az *állam* rovására. A magyar államnak még ma is katolikus jellege van. De a múlt század elején a tényleges politika is ily jelleggel birt. Voltak katolikus és protestáns rendek. A kath. főpapság domináns szereppel birt a politikában is. Sorra megdőltek a gyakorlatban a bécsi és a linczi békekötés elméleti engedményei. A protestánsok még a főhivatalokból is kizárattak oly felekezeti eskü által, a mely Angliában kizárta a parlamentből és a közhivatalokból egyaránt a katolikusokat.

III. Károly rendelete megszorította a protestáns vallásgyakorlatot. A protestáns hívek ép úgy fizették a katolikus egyházi tizedet, mint Írországbán Gladstone reformjáig, a katolikusok adóztak az anglikán egyház javára. A protestantismus túrt vallássá lett bevett vallás helyett, a protestáns pap felett a katolikus gyakorolta a felügyeletet.

Hasonló előhaladást tett az osztrák centralizáció az alkotmány nyal szemben.

A rendeletek divatba kezdtek jönni az országgyűlés végzései helyett. Ez időtől származik a királyi decretumok kötelező ereje az alkotmány ellenére, mely kötelező erőt csak az országgyűlés

decretumainak tulajdonított. Még mai napság is léteznek királyi rendeletek a XVIII. századból, melyek jogviszonyok alapját képezik, így hanyatlott a magyar alkotmányosság Mária Teréziáig, a ki — a nemzetnek jogai iránt való közönyét felhasználva — a királyi rendeleteknek tágabb tért nyitott, mint bárki előtte. És József, a ki az összes magyar alkotmányt nem létezőnek tekintette. Csakhogy nála már az osztrák absolutizmus nem járt karöltve a katolikus tendenciákkal. Pátense mégis egy magyar főpap műve.

A nemzeti visszahatás József uralkodásának végén protestáns jelszavak alatt történt, mint az osztrák politika a katolikus érdekekkel iparkodott József előtt solidaritásba lépni. A magyar alkotmány és a protestantizmus, általában a vallásszabadság egyidejűleg diadalmaskodtak.

Az alkotmány restitúciójával egyidejű volt a protestánsok restitúciójának i_n integrum.

Ki ítélem látja az 1790/91. törvényekben, az 1. cikktől a -7-ig az eszmei összefüggést?

E tagadhatlan tényekkel, s az elősorolt tényekkel szemben, ki tagadhatná, hogy a nemzeti ügy és a protestantizmus a sötét századok viharos küzdelmeiben szorosan összeforrt? A katolikus vallás államvallás volt; de a protestantizmus *nemzeti* vallás.

ki ugyanezt igazolták egy későbbi sötét kor eseményei. Szabadságharcunk leverése után ismét a protestantizmus volt az, melynek sáncaiba a nemzet menekült. A protestáns autonómia volt a nemzeti ügy utolsó védvára, mikor már az alkotmánynak minden egyéb sánca beomlott s minden egyéb védvára ledőlt. Bach és Schmerling centralizációja ellen küzdhettek egyes hazafias katolikus főpapok — küzdöttek is — de csak saját személyükben. A kath. egyház, mint intézmény, nem képezett, nem is képezhetett gátot az osztrák reactio ellen, míg a protestáns autonómia- természetes és végső menedéket nyújtott az elveszett hazáért.

Nemcsak a történelem logikájánál fogva történt ez így, hanem azért is, mert a catholicismus, mint annyiszor utaltam rá nem alkalmas nemzeti egyházak létesítésére, ellenben a protestáns egyházaknak erre kiváló képességük van.

Mi a végeredmény?

Nem avatkozom senkinek hitelveibe és vallási meggyőződésébe.

Nem utánzóm a XVIII. századbeli kath. főpapokat és világi rendeket, kik a felekezetiségtől tették függővé a hazafiságot. Előttem jó hazafi lehet katolikus és protestáns egyaránt. S a hazafiság, nem pedig a vallás minősége kell hogy döntő legyen minden magyar ember előtt.

De kérdézem, melyik egyháznak: a katolikusnak, vagy a protestáns egyháznak van-e nagyobb érdemük a haza és az alkotmány körül?

S ha a válasz nem lehet kétséges, megtörténhetik-e az, hogy ebben az országban, hol minden elv, minden tan csak annyit ér, a mennyit használ a magyar ügynek; megtörténhetik-e, mondom, ebben a hazaszeretet tüzetől áthevített országban, *hogy az ultramontanismus befolyásolja a közvéleményt?*

Azon ultramontanismus, mely sehol sem nemzeti jellegű, a nemzeti érdekeket sehol sem tartja szem előtt, hanem csak — a mihez egyébiránt teljes joga van — a nagy katolikus világ-érdekeket.

Megtörténhetik-e, kérdézem tovább, hogy a katolikus főpapság álljon a magyar közvélemény élére; azon főpapság, melynek egyes tagjai kétségkívül nagy, hazafias érdemeket szereztek; de mint testület, már a hierarchiában elfoglalt állásuknál fogva sem küzdhettek feltétlenül a magyar érdekekért, mikor ezek az egyházi érdekekkel jutottak konfliktusba.

Lehetséges-e, hogy Esztergom vezesse Debreczent, Kalocsa Kecskemétet, Eger Köröst és Sárospatakat?

Az ultramontanismus actiójának nem kell-e protestáns visszahatást szülni?

A felekezetek békéjét mi nagyra becsüljük, szükségesnek tartjuk, egyáltalán a magyar állam és társadalom belbékéjétől várjuk az ország megerősödését, hogy szembeszállhasson a panszlavizmussal. De a vallási türelmetlenség kérdését a katolikus hírlapok kezdték, a klérus folytatta, igaz, hogy egyelőre csak a zsidók ellen. A reakció azonban nem állapodik meg egy pontnál.

A protestánsok már is sejtik ezt.

Az ultramontanizmus sikerét megdöbbenve vették észre Debreczenben, pedig a zsidókat ott sem szeretik.

Ha a klerikalizmus győzelmében elbizakodva, tovább megy utján, nem fog válogatni keresztény és nem-keresztény vallásfelekezetek közt.

Ép úgy az egyház és a „haza“ nevében követelheti vissza a reverzálisokat, mint a primás az egyház és a „haza“ nevében szavazott a zsidóházasság ellen.

Társadalmi békénk megzavarását csakhamar tehát a felekezetek közti béke megzavarása követheti.

Hiszen a rendőri büntető törvénykönyv 53. §-a majdnem tűzbe-lángba borította az országot, s ha a Curia judikatúrája ki nem tekeri a 53. §. nyakát, a vallási villongások kicsinyben és nagyban ismétlődtek volna.

S a kik felidézik vala, nemcsak az egyház, hanem a haza szent nevére is hivatkoztak volna.

Az egyháznak sok kárt tettek már az egyház, s a hazának a haza nevében.

IV.

A főpapság.

Élre állhat-e a magyar politikának az episcopatus?

Ha e kérdést fel kell vetni, ha a magyar főpapság politikai szerepét vizsgálat alá kell venni, ennek a főpapság az oka. Testületileg kilépett a politika küzdterére. Beszélt az egyház és a haza nevében. Szembe helyezkedett a liberális haladással és a kor szellemével.

A kritikát tehát kihitta. Minden tényező, mely a politikai küzdterén megjelenik, aláesik a harc martialis törvényeinek. A háború megüzenése a hadi jogot lépteti életbe. Az ellenfelek repressáliákat gyakorolnak egymás ellen.

Az episcopatusnak joga van ultramontánnak lenni. Joga van ahhoz, hogy anathemával sújtsa a liberális haladás minden lépését. Hiszen a klérustól nem lehet követelni, hogy magajószántából adja fel az egyház előjogait. Nem lehet követelni, hogy ő egyengetse a liberalismus útját.

A polgári házasság kérdése ugyan sehol a világon nem képezi az egyház és az állam közti konfliktus tárgyát. Franciaország, Belgium, Olasz- és Bajorország csak elég katolikus államok, s ott az ultramontanizmusnak eszébe sincsen a polgári házasságot megtámadni, vagy az ellen tiltakozni, hogy a zsidók és keresztények összeházasodhassanak.

Ha a mi klérusunk mégis tiltakozik, ha az államot a felekezeti dolgokban annyira sem engedik előrelépni, mint mennyire a teljesen katolikus államok már rég előre mentek: ez csak azt bizonyítja, hogy a magyar ultramontanizmus követelőbb és türelmetlenebb a nyugatinál.

Ismételjük: követelőbb és türelmetlenebb; daczára a híres magyar vallási tolerantiának.

De ezzel egyszersmind nem mondjuk, hogy nincs joga hozzá. Joga van. Az alkotmányos jogot, a véleménynyilvánítás szabadságát nemcsak a magunk számára követeljük, hanem azok számára is, a kik a szabadsággal állnak szemben.

A harcz is jogos úgy arra nézve, a ki felidézi, valamint arra, a ki elfogadja.

De a harcznak következményei vannak. A ki sebet oszt, sebet kaphat. A ki vág, visszavághatják.

A magas clerus eddig meglehetősen kívül állt a politikai küzdelmeken. Nem lépett actióba, tehát őt sem ostromolták. Nem vizsgálták, mily rengeteg jövedelmei és előjogai vannak, s mikép költi és használja azokat. Nem vette észre senki, hogy a „szegény“ magyar államban a „leggazdagabb“ főpapság luxus. Ha az episcopatus ki nem vonul, az egyház és a haza zászlajával kezében a politikai harcztérré, most sem foglalkoznék vele senki.

Sőt, legalább e sorok írója miatt, még ez esetben is békeségben maradhatott volna, ha a közvéleményben nem kelt vala főpapságunk visszhangot.

A reactió és ultramontanizmus — ismételjük — soha sem veszedelmes, ha szabadelvű, felvilágosodott közvéleménybe ütközik. De mikor a haza- és társadalommentő szerepében lép fel; mikor a népszerűségért küzd, s a közvéleményben akar támaszt nyerni, akkor minden liberális embernek sorakozni kell. Akkor fel kell világosítani a „megtévesztett“ közvéleményt.

A tévesztést az antisemitizmus vitte véghez. A középosztály egy része nem vette észre, mit művel, mikor az antisemitizmus

zászlaját lobogtató ultramontanizmushoz és feudalismushoz csatlakozott. Nem gondolta meg, hogy az *ad hoc* szövetség, bár csak egy kérdésben döntötte is meg, tartósan meggyengítette a liberalizmust.

De hát a főpapság nem állhat tartósan a közvélemény élén. A történelem tiltakoznék ez ellen.

Főpapságunknak egyes, vagy talárt, vagy bíbort viselt hazafiaknak kiváló érdemeik vannak; de a főpapság testületileg sohasem állt a nemzet élén, soha sem vezette azt.

Pauer Jánossal megíratta ugyan nemcsak alapítványainak, hanem hazafias fényeinek történetét is; a papi érdemeknek azonban sem ezen, sem egyéb codexe nem változtat a tételen, hogy a főpapság testületileg soha sem tette ki úgy magát a nemzetnek elnyomás elleni harcaiban, mint a liberalizmus ellen saját kezére viselt háborújában.

A középkorról szólni is felesleges. Ennek zürzavaraiban főpapok és világi főurak közt még erkölcsi tekintetben sem volt nagy különbség. Szalkayt, Bakácsot, s más egyházfejedelmeket csak úgy vádoltak nyílt országgyűlésben jószágfoglalásról, templomok és a kincstár kirablásáról, mint a Báthoryakat. A pécsi püspök ép úgy elsikkasztotta az állam által rá, mint pénztárnokra bizott pénzt, mikép a világi főúr, ha az általános corruptió közepett, benne bíztak meg. A mi pedig a főpapok egy részének hazafiságát illeti, említettem már, mint akarta Gergely esztergomi érsek Magyarországot a pápa hűbérévé tenni. A mohácsi vész után pedig a főpapság természetesen csatlakozott a katolikus osztrák házhoz, a mi nem leendett baj; de sokan csatlakoztak soraiból az osztrák ház nemzetellenes politikájához is. Míg az alsó papság többnyire megmaradt magyarnak és hazafinak, addig a főpapság soraiban akadtak a nemzeti ügynek ellenségei; legnagyobb része pedig, bár szívében megmaradt hazafinak, nem mert a hatalommal a nemzeti ügy érdekében szembe szállni. A *Széchenyi* Pálok kivételek voltak.

S ez nem csoda. Magas rangjukra a harcok idején a nemzetellenes hatalom emelte őket. S hozzájárult, hogy míg, mint már fejtettem, ez a hatalom a katolicizmus érdekében látszott fellépni, addig a nemzeti ügy a küzdelmek idején mindig a protestantizmussal forrt össze. Csuda-e, ha ily körülmények közt a magyar főpapságban akadtak az osztrák politikának készséges eszközei, mint *Kolonics* és mások? Részemről inkább azon csudálkozom, hogy akadtak *Széchenyi* Pálok.

A kath. egyház világszervezete, s a kath. érdekek a magyar érdekekkel való összeütközése mellett, szinte meglepő jelenség az, hogy a kath. főpapok közt maradtak hivei a nemzeti ügynek. S pedig maradtak sokan. A francia episcopatusnak meg van a maga Koblenze. A mi főpapságunknak nincs Badene. Püspökeink muszájt sem vezettek soha. De annál többször vezettek közülök többen osztrákokat.

Az osztrák uralom ugyanis a maga embereivel iparkodott betölteni a magas egyházi méltóságokat. Csak így történhetett meg, hogy főpapjaink közül többen egy húron pendültek a Horsteinokkal, Rumpfokkal, Trautsohnokkal, Lichtensteinokkal, Hirstenborgokkal, Unverzagtokkal, s a különféle idők különféle osztrák titkos tanácsosaival. Csak úgy történhetett meg azon még nagyobb szégyen, hogy az osztrák uralom talált főpapokat, kik birói ítélettel kezére jártak magyar hazafiak jószágainak elkobzásában. *Pethe* Márton kalocsai érsek, *Forgács* Ferencz nyitrai, *Migazsi* Miklós n.-váradai, *Radoctz* Péter váczai, *Gratulith*. Simon szerámi, *Ujlaky* Lajos boszniai püspökök mint birák részt vettek abban a gyalázatos perben, melyet Rudolf és a kamara pusztá pénzszerzési vágyból indított Illésházy ellen. S nemcsak részt vettek, hanem a világiakból és egyháziakból alakított bíróságnak volt lelke Illésházyt, bár csak informáló czélzattal, a hűtlenségben bűnösnek kimondani. Akkor azután nem csuda, ha Istvánffynak volt lelke ezt az Ítéletet hamisan kiadni.

Az osztrák és az egyházi politika közti természetes szövet-

ségnek persze az lett következménye, hogy a kath. főpapság kiváló részt vett az ország dolgainak intézésében. Az udvarral közvetlenül érintkezett, míg a protestáns egyház papjai onnét száműzve voltak. Kezében tartotta a tanügyet, a censurát, benne ült a bírói székekben a kir. táblán és a Curián. Hogy a törvény - hozásban domináló helyzete volt, mondani sem kell.

De azért mindezzel sem volt megelégedve. A kath. vallás az állam hivatalos vallásává lett. Magyarország neve: Regnini Marianum volt. A tizedet fizették a protestánsok is. S mindez nem volt elég. Talán ebből a korból származik a közmondás: a papzsák sohasem telik meg.

Zsákolta főpapságunk a közhatalmakat, az egyház privilégiumait a többi felekezetek rovására.

Néha az osztrák kormány is megsokalta követeléseit.

A híres türelem, mint ismételten utaltam rá, *nemzeti monda!*

Türelmetlen követeléseiben a főpapság annyira ment, hogy 1721-ben az osztrák kormány semmisítette meg követeléseinek jegyzékét.

De a II. Józseffel beköszöntő kor, valamint az erre következő nemzeti visszahatás nem volt kedvező a főpapságra nézve. A nemzeti ébredés korszaka még kevésbé. Mégis, mikor a nagy vallási kérdések felmerültek, hévvel és törhetlen szívóssággal szegezte szembe magát a korszellemmel és a haladással.

Ép úgy, mint jelenleg.

Sőt ők provokálták a harcot.

A harminczas és negyvenes évek küzdelmét behatóbban kell ismertetnem, mert az akkori és a jelenlegi viszonyok közt sok rokonvonás van.

Akkor is volt egy szabadelvű alsóház és reactionarius felsőház. A feudális főurak akkor is az ultramontanizmussal tartottak, míg a szabadelvű mágnások az alsóházzal és a korszellemmel.

Csakhogy akkor az indigenák nem jöttek segítségére az ultramontán-reactionárius ligának. Akkor ez még nem merészkedett osztrákvezetővé lenni.

Két ízben provokálta az ultramontanizmus a korszellemet.

Mikor 1830-ban a reversalisokkal megsértette az 1790/91: XXVI. t.-cikket. És mikor Lajcsák Ferencz nagyváradai püspök 1839. márczius 15-ikén pásztorlevelet bocsátott ki, melyben meghagyta a lelkészeknek, hogy híveiket a vegyes házasságtól visszatartsák; ha pedig mégis vegyes házasságra akarnának lépni, a kath. pap csak úgy adhatja őket össze, ha a protestáns fél reverzálist ad magáról.

Hasonló pásztorlevelet bocsátott ki Szcitovszky János rozsnyói püspök.

Mit jelentett e két pásztorlevél?

A mi eddig csak szokásban volt, annak általános kötelező erejűvé tételét. A visszaélés gyanánt, de nem minden vegyes házasságnál követelt reversalishoz mindenesetre való kiterjesztését, s a vegyes házasságnak a reversalistól való függővé tételét.

Vagyis a linczi és bécsi békekötésnek, s az 1791: XXVI. t.-cikknek, melynek csorbítása amúgy is napirenden volt, nyílt és elvi megsértését.

A vegyes házasságok tényleges meggátlását. *Vagyis a latholikus társadalomnak a protestánstól ép oly elválasztását, mint jelenlegi ultramontánk fenn akarják tartani a keresztény és a isidé-társadalom kötti válaszfalat.*

A protestánsok a békekötések és az 1791. évi XXVI. t.-cz. megsértését, mikor az csak visszaélés gyanánt üzetett, túrték. A felekezetek közt aránylagos béke állt fenn.

Az ultramontanizmus, mely a két főpásztor körlevelében nyilvánul, ezt a békét a protestantizmus elnyomására akarta

felhasználni. A nagyváradai püspök nyíltan ki is jelentette ezt. Most — úgymond — egyezség létez a különböző felekezetű polgárok közt, most van tehát ideje megtudnunk, mit adhatunk, mit várhatunk egymástól.

Hogy mily névre volt méltó ez a vakmerő kihívás, megmondta Biharmegye az országgyűléshez intézett panaszában.

Attentatum volt: erectio contra statum publicum.

A harcz persze, hogy az egész protestáns vonalon explodált, miután már egy évtized óta gyűlt a gyúanyag.

Az 1830. decz. 1-jei kerületi ülésben Borsod, Zemplén, Sopron, Nógrád és Bihar követői felléptek a követeléssel, hogy a protestánsok egyenlőek legyenek a katolikusokkal, s pedig a Dráván túl is.

Ez a követelés akkor formuláztatott, mikor Angliában már a katolikusok is emancipáltattak, s miután a jogegyenlőséget az 1791: XXVI. t.-cz. nálunk a papiron rég megvalósította. De csak ott. Mert az ultramontanizmus a gyakorlatban illuzoriussá akarta tenni ezt az alaptörvényt s részben sikerült is neki. Ha ugyanis a vegyes házasságot csak a kath. pap köthette meg, pedig ezt a kath. kánonjog feltétlenül nem követeli, s ezt elfeledték a rendek szemökre vetni a főpapoknak 1791-ben, sőt később is, s ha a kath. pap csak úgy köti meg a vegyes házasságot, ha a protestáns fél reversálist ad: akkor a protestáns felekezetek nem lehetnek egyenjogúak. Legkevésbé akkor, ha a protestantizmus csak a Dráva-vonalig volt elismert vallás, azontúl nem.

És a mint az ügy szóba hozatott, azonnal kitűnt, hogy az *ultramontanizmus késs a nemzetiségekkel menni-*

Hogy Horvát-Szlavonországból a protestantizmus kizárva maradjon jövőre is: a főpapok és káptalani követek a horvát követekkel egyenlő hévvel követelték.

Nemcsak a politikai, hanem az ultramontán reakciónak is szükségé volt örvidékre, s általában a horvátokra, hogy a Dráván túl

kizárólag uralkodhasson, s a magyar liberalismusnak ellensúlyt adhasson.

A nagyváradai káptalan követe világosan utalt erre, a követelés előterjesztése után nyomban síkra szállva a horvátok protestáns-kizáró joga mellett.

„Horvát-Szlavon-Dalmátországok — úgymond — *csak b zonyos feltételek alatt kapcsolták magukat Magyarországhoz*; és így állíthattak fel bizonyos municipális törvényeket, a milyen az is, hogy köztük protestáns ember polgári vagy nemesi jószágokkal ne élhessen, a miből következik: hogy e postulatumnak csak akkor lesz helye, ha azon országok lakói önként kívánják a protestánsokat polgártársaikul: különben Magyarország ő velük ilyen *terhet*, (de erre már zúgás támadt; úgy hogy a főtisztelendő úr kijavította magát) ilyen *jótéteményt* nem közölhet.“

Erre heves támadások következtek a nagyváradai káptalan követe és a horvát municipális törvény ellen. Hevesmegye követe kijelentette, hogy e törvény ellenkezik úgy a vallás, mint az állam eszméjével, Barsmegye követe a kor szellemével ellentétesen jelentette ki úgy a horvát törvényt, mint annak clericalis támogatását, Trencsén követe Spanyol- és Portugálországokhoz tartotta méltónak ezt a törvényt. De legpractikusabban nyilatkozott Sopron város követe.

Fiumére utalt, melyet kiszolgáltatnak a horvátoknak és a szerbeknek.

Mert ugyanis a Dráván túl protestáns nem szerezhethet állandó lakást, így csak katolikusok — rendszerint horvátok — és ó-hitűek — szerbek — telepedhetnek meg a magyar tengerparton.

Íme, a magyar tengerpartot az ultramontanizmus segített elveszteni.

Ha ugyanis a protestánsok letelepedhetnek vala ott, talán számos magyar vándorolt volna a tengerpartra és Fiumébe akkor, mikor Kossuth jelszóvá tette: Tengerre magyar!

A magyar ultramontánok által támogatott törvény ép; a legjobb magyar elemet zárta ki kikötőnk környékéről. Mintha csak tudta volna ezt Horvátország, azért ragaszkodott oly makacson a protestánsok kizárásához. A mikor 1840. november 11-dikén a vallási sérelmek ismét napirendre kerültek, nem is mulasztotta el kijelenteni követe által, hogy a katolikus vallás kizárólagosságát biztosító 1687: XXIII., 1715: CXXV., 1741: XLVI. és 1791: XXVI. t.-cikkekhez feltétlenül ragaszkodik, s a protestánsok egyenjogusítását a drávántúli részekre nézve még csak tárgyalni sem engedi.

Így találkozott az ultramontán és a horvát álláspont.

Pedig a kérdés első felvetésére a következő napon már hangzottak a magyar országgyűlésen e nagyjelentőségű szavak: *a nemzetiség nagyobb dolog a constitutiónál!*

A protestánsok vallási gravamenei 1830-ban kerültek napirendre, s az orvoslás még 1840-ben is csak a kezdet kezdetén volt. Csak az utóbbi országgyűlésen nem kevesebb, mint hat üzenetet váltott az alsóház a felsővel, melynek ultramontán és feudális többsége mindent elkövetett a protestánsok „emancipációjának” meggátlására.

Képzeltető, mily szóözön támadt a reversalisok kérdése körül.

De ép clericalis részről mily alacsony színvonalú vita volt ez. Kánonjogi elveket a főpapok alig fejtegettek, vagy azért, mert nem voltak járatosak azokban, vagy pedig azért, mert tudták, hogy a kánonjog nem kedvez az ő makacs, kizárólagos álláspontjuknak.

Ultramontánabbak voltak a szentatyáknál.

Pápistábbak a pápánál!

Ez nemsokára desavouálta is őket, mikor a pápai trón magyarázta meg a kánoni törvények értelmét, hogy t. i. a pro-

testáns pap előtt kötött házasság is érvényes, sőt hogy ez is szentség.

Az egyházi álláspont szószólói a puszta szófacsaráson ritkán tudtak túlemelkedni.

Belekapaszkodtak a törvény e szavaiba: „si mater fuerit catholica, proles nonnisi masculae patris religionem sequi *possint*.” Tehát, hogy a törvény megengedte a szabad egyezséget.

Bezzeg akkor, legalább látszólag, s persze taktikából a lelkiismeretszabadság és szülői hatalom mellett voltak. Láttunk akkor egy clerust a szabadságért hevülni, sőt hallottunk e tárgyban az igazi ékesszólás hangjain megszólalni. „A szabad alkotmány kiegészítő része a polgári és vallásszabadság; a polgári abban áll, hogy minden tag polgári körében szabadon munkálkodhassak; a vallásszabadság pedig abban, hogy minden törvényesen bevett vallás egyebektől tiszteltetve szabadon gyakorolhassa szertartásait.”

Így szólt a kath. egyház egyik nagyja.

De mily következtetést vont le a helyes praemissából?

Azt, hogy a reversalisokat fenn kell tartani, s az áttéréseket gátolni kell.

A reversalisok tényleg kedveztek a kath. egyháznak.

Azért védte azokat a klérus. De mikor a vallásszabadság álláspontjára helyezkedett, szándékosan választott ferde helyzetben volt.

Mert ha levonják vala a vallásszabadság elvi következményeit, a reversalisok erkölcstelensége leendett az eredmény.

Hogy a szülő határozhassa meg kiskorú gyermekének valóságát: ez a vallásszabadság követelménye.

De hogy a szüle előre lekösse magát, térítvényt adjon még nem is született gyermekének vallásfelekezetéről: ez a vallásszabadság tagadása, feltéve, hogy a reversalisnak kötelező ereje van. Erkölcstelenség, mert a családba beveszi a vallási békétlen-

séget, a rábeszélést, a kényszert, a csalást. És legújabbán kitünt, mennyire barátja a klérus a vallásszabadságnak.

A zsidók és keresztények házasságáról szóló törvényjavaslat 30. §-a valóban a vallásszabadság alapjára helyezkedik, mert a szülék akaratát tekinti irányadónak, de a reversalisokat érvényteleneknek jelenti ki.

Talán elfogadta ezt a §-t a klérus?

Ez volt főoka, a miért oly hevesen kikelt a javaslat ellen.

A gyermekeket mind kötelezőleg akarta keresztényekké neveltetni.

S 1840-ben mégis a vallásszabadság alapján állt. Azt hirdette legalább.

De *Wesselényi* megköszönte ezt a szabadságot, mely a protestánsok türelmét provokálja. Ez a türelem — dörögte az óriás — oda *nem* magyaráztathatik, miszerint a protestáns vallás e türelmenél fogva más vallásnak *alája vettessek*.

Kimutatta, hogy az 1791: XXVI. t.-cz. sokat vitatott *possint* szava a vallásszabadságot akarja kifejezni, de nem úgy, mint a clerus érti. Azt jelenti, hogy a protestáns apának joga van — a katolikusnak nincs — gyermekét saját vallásában nevelni, vagy nem nevelni; de a nélkül, hogy magát előre lekötelezhetné. Hogy a törvény nem érti a reversalisokat — úgymond tovább — az is bizonyítja, hogy ugyanazon törvény 1-ső §-a minden kir. választ eltöröl.

Eötvös József is nyilatkozott utóbb e tárgyban. A kath. vallás lényegéhez más nem tartozik, úgymond, minthogy szent kötelességeinek teljesítésében senki se gátolja, s hogy oktatás által szabadon terjeszse híveinek számát. Azt, hogy híveit privat kontraktusok által szaporítsa, hogy a szenvedélytől elragadott férfi, midőn házasságra lép, csak azért, hogy célját elérje, születendő gyermekei vallásáról szerződést kössön, ez a kath. hitvallás lényegéhez nem tartozik.

Hasztalan okoskodások, hasztalan törekvések. A feudális-

urással szövetkezett clerikalizmus feltartóztatta a protestánsok jogos követelményeinek érvényesítését.

Indigenák akkor nem szavaztak a főrendiházban, de annál több volt a magyar atilla alatt a vörös kabát.

A conflictus a két ház közt fenyegető volt. A közvélemény háborgatott.

S jegyezzék meg az ultramontán-feudalis reakció éljenzői, hogy az az ódon szervezet, mely most a tömeg tapsai közt áll a kor szellemének útjában, akkor daczolt a fenyegető közvéleménnyel. *A protestánsokkal bánt úgy, mint most a zsidókkal.*

Ennek az organismusnak nemcsak vis inertiae-je van, hanem támadó ereje is. Nem csak paizsa, hanem kardja is.

Hadd tudjuk meg, ki az erősebb: a magyar közvélemény és a korszellem, vagy az ultramontán-feudalis liga?

Ez volt a jelszó, a csatakiáltás, mely kiharsogott a primás és a többi főpapok beszédeiből, de legkivált a két emített pásttorlevélből.

Az üzenet-váltások nem vezettek eredményre. Az alsóháznak kapitulálnia kellett a felsőház előtt.

Ép úgy, mint jelenleg.

De ekkor belelépett a harczy sorba *Deák*, Ferencz, a ki leginkább követelte a kérdésnek a napirendről való levételét, mert jobbnak tartotta elhalasztani a javaslat tárgyalását, mint annak az alsó- és felső tábla által elfogadott jelentéktelen pontjait a felség elé terjeszteni. De oly beszéd kíséretében szólt az elhalasztás mellett, mely, a mily hatalmasan közénk sújtott a maradiaknak, éppannyira illik a jelenlegi viszonyokra is.

„Sok kincsekkel áldotta meg a természet hazánkat, mondta a haza bölcse, de az irigy sors megtagadta tőlünk a legszebb áldást, az egyetértést, talán azért, hogy a magyar soha virágzó nagyságra ne emelkedhessek, soha igazán szabad és független ne lehessen. *Nem is a külső erők fog minket elnyomni, hanem a belső egyenetlenség, mely a közérőt és közlekedést kifejteni nem*

engedi, s polgári szabadságunk éltető gyökerein rágódva, dúlja fél végre nemzeti létünkét; mert íme, most is a legszentebb tárgy, a vallásnak és lelkiismeret szabadságának legszebb tárgya, boldogító áldások helyett, a visszavonás és indulatos gyűlölség magvait szórta el közöttünk. . . . Én ugyan az egyszer felvett tárgynak abbanhagyását általában véve nem szeretem, mert az közönségesen csüggedésre, a csüggedés pedig erőtlenségre mutat. Azon idegen, a ki belső körülállásunkat nem ismerve, olvasni fogja irományaink között, mily meleg lelkesedéssel pártolta e tárgyat kezdettől fogva az ország gyűlése, ha majd a kezdetet a végkimenetellel hasonlítja össze, gúnyolva fogja rólunk megjegyezni, hogy az oroszlán rettentően tátotta száját, de csak ásítózott. Minden gúnynak ellenére azonban választásunk csakugyan nincsen. Mert az üzeneteinkben kifejezett kívánságok teljesedésbe nem mehetnek, a további vitatások időnkét is vesztegetve, csak a meghasonlást nevelnék: ismételve mondom tehát, hogy a felfüggesztés szomorú kénytelenség, de kénytelenség!”

Ép úgy, mint jelenleg.

De a felsőházat Deák nem mulasztotta el megfenyegetni, s a nemzetet inteni már 1833-ban:

„Jaj nekünk, ha a sikertelenség a nemzeti belső erőnek hiányából eredeti; akkor a magyarnak egykor virágzást ígérő nagysága csak hm gyermeki ábrándozás; akkor a nemzeti függetlenség csak szappanbuborék. De ha ezt országgyűlésünk hibás elrendezése szülte, akkor az orvoslás nem lehetetlen és sok időre talán már nem halad.”

A főrendiház reformjára való célzás ez a magyar reformok ezen hajnalkorszakában. S a reform még most sem következett be!

Deák híres beszédének vége azonban prófétai ihlet és átok egyszerre.

„Nyíltan kijelentem azon forró óhajtasomat, hogy a nemzetek sorsát intéző hatalmas isten boldogító áldását, vagy súlyosan

ostorozó csapásait miránk is, *de a főrendekre is olyan mértékben áraszsza, a milyen tiszta lélekkel egyedül hazánk közboldogságát viseltük szemünk előtt mindenkor!*“

Az ultramontán-feudalis liga győzött; de a szabadelvűségnek és a nemzeti érdekeknek nevében mondott ez átok éveken át fülében zúghatott.

A vallási harcok az 1840-iki országgyűlésen újra kezdődtek.

A főpapság azonban nemcsak nem engedett a hosszú megfontolási idő alatt, hanem inkább erőszakosabban lépett fel. Támadásba ment át.

Nem volt elég a rosnyói és a nagyváradai püspökök levele. A primás a kifolyásig töltötte az amúgy is csordultig telt poharat. Az 1840. évi márczius 6-diki ülésben még csak arra szorított, hogy a két főpap pásztorlevelét mentesse. Az egyházi áldás jelentőségét akarta devalválni, s a canonjog szempontjából igaza is volt. „A kath. anyaszentegyház tanítása szerint, úgymond, a g lényegét a házások kölcsönös megegyezésének, a lelki-pásztor és 2—3 tanú előtt tett kijelentése teszi; az áldás pedig csak arra való, hogy az isten kegyelme biztosabban eszközöltesék ki és hogy az anyaszentegyház is az ily házasságot megerősíti és helybenhagyja. Nem használ tehát azt mondani, hogy az áldás megtagadása által a vegyes házasság akadályoztatik, mert ha erre az egyházat kényszeríteni lehetne: akkor a tanítást is meg lehetne tiltani, a szentségek kiszolgáltatását is lehetne parancsolni, ezek pedig a világi hatalom körét túlhaladják.“

És pár hónap múlva maga a primás bocsátott ki főpásztori levelet, melyben megtiltja a vegyes házasságok megáldását, a reversalis nélküli *vegyes házasságot pedig isten és a természet törvénye elleni bűnnek jelentette ki.*

Az ultramontán reakciónak evés közben jött meg az étvágya.

A valláskérdés csakis az 1844: III. t.-czikk, illetőleg az 1848: XX. t.-cz. által nyert megoldást. De csak a közvélemény és az alsóház oly egyértelmű s fenyegető magatartása után,

hogy Rómában sokalták meg a magyar klérus kihívó, s az egyház érdekeire nézve veszélyessé lehető magatartását. Az 1841-diki instructió, mely a vegyes házasság miatti viszálnak véget vetett, a magyar főpapok felterjesztésére *Lonovics* közbenjárására, adatott ugyan ki, de az ultramontán többség türelmetlenség ellen vallási türelmet szegezett.

A zsidók emancipatiójára való törekvést nem koronázta még ily keserű harczok által, s későn kivívott siker sem.

Az 1840. évi márczius 9-dikén került szóba először ez a kérdés. Pestmgye követe hitta fel rá a rendek fgyelmét.

Hol polgári jogok adattak a zsidóknak, úgymond, a tapasztalás azt bizonyítja, hogy sehol kárára nem volt a statusnak. Így van ez a külföldön, Angolhonban, s a világ más oldalán, Amerikában, hol több helyütt már követeket is választanak közülük a házakba. És nálunk is ezen sanyarú néposztály úgy viseli e hon terheit, úgy fizet adót, úgy ad katonát, úgy tartja azt, mint bármely más, szükséges e hasznos néposztályt polgári jogokban részesíteni.“

Rajzolta ezután a zsidóság sorsát, hogy ha földműves akar lenni, mennyi bajjal kell neki küzdenie, sőt azt említé, hogy nagyobb birtokok szerzésétől a h. Tanács által eltiltatik; ha pedig a zsidó mesterséget akar tanulni, keresztény mester föl nem fogadja; czéhbe pedig soha be nem vétetik; ha katonává lesz, előléptetésre soha sem számíthat; pedig szóló is ismert egy bátor izraelita katonát, kinek melle telve volt érdemjelekkel, azonban elő nem léphetett ezért. Ha a zsidó tudományos pályára lép, itt is balesetekkel kell küzdenie, s ennek daczára pedig elismert dolog, hogy az izr. orvosok közül hány jeles és hírneves doctorunk akadt; de sok eszük daczára parlagon kell hevernie sok tehetségnek a térhiány miatt. S ha végre pár garassal a világba dobatik s kereskedővé lesz, itt is mindenkinek csúfja levén, természetes, hogy a csaláshoz kell neki folyamodnia. — Igaz az, hogy a nemesis megboszulja magát, s innét van talán, hogy minden pénz a zsidó

kezében van. A szegény ki van zárva a városokból, házat nem vásárolhatván; a gazdag módot talál ebben is. A zsidó terheket hordoz még azért is, hogy levegőt szívhat. Szólónak lelkes küldői az izraelitákat nem tekintvén mint külön néposztályt, kívánja azok nevében kimondatni, hogy a törvény kimondja, miszerint a zsidó vallás országosan vétessék be, s az izr. polgártársaink mindazon jogokkal (ne csak terhekkal) ruháztassanak föl, mint melyekkel többi polgártársaink bírnak.

Egy megye követe szintén kívánta, hogy törvény alkottassák, melynek ereje szerint az izr. polgárok ugyanazon jogokkal élhessenek, mint mások, s hogy ők is mindenütt lakhassanak.

Egy más megye követe pedig a megpendített kérdést egész Európában megérettnek látá, azért még vitatkozni is fölötte fölöslegesnek tartá; csupán azt indítványozá, hogy a zsidókra vetett türelmi adó, mely az országgyűlés tudta nélkül lett reájuk vetve: töröltessék el, hogy egyenjogúvá tétessenek velünk. Az alsóházban többséget is nyert a zsidók emancipációja már ekkor.

Ki gátolta meg a szabadelvű reformot? Ismét a felsőház és ismét a feudalis-ultramontán liga.

A püspöki kar a türelmi adó eltörlésébe beleegyezett, mert „a zsidó is isten képére teremtett ember;“ de az emancipációt ellenezte. Ép így nyilatkozott a mágnások többsége.

Hasztalan utalt egy „ifjú báró“, a ki alatt mindenki tudja, a magyar liberalismusnak melyik bajnokát kell érteni, Franciaország, Anglia és Amerika példájára, hol a különböző elemű nemzetek, mihelyt egyforma jogokban részesültek, azonnal összeolvadtak.

Hasztalan emelte fel szavát az a „lángeszű gróf“ — az akkori országgyűlési tudósítások nevet nem írhatván, így jelölték meg a nagy magyart — hasztalan sürgette a zsidók állapotának rendezését, a mit a törvényhozás már félszázad előtt megígért.

Az antisemitismus, mely csodálatosan egyesítette ekkor is a clerust, a főrendek és a közvélemény egy részét, meggátolta a

szabadelvű reformot. Sőt ezúttal még az udvari körök is a reform ellen voltak annyira, hogy a zsidók sorsa ja vitásának még azon mérvét sem fogadta el a kir. leirat, melybe a főrendek hajlandók voltak beleegyezni. Csakis azt fogadta el, hogy a zsidók, a bánya- városok kivételével mindenütt lakhassanak az országban.

Az alsóház újból felírt, újra sürgette az emancipatiót, ismét hasztalan. Végre, az országgyűlés utolsó napjain, kénytelen volt belenyugodni a kir. válaszbba, csak a kereskedés szó mellé tett „becsületes“ szót törölte.

De talán a keresztény felekezetek közti béke az új törvények folytán végleges és teljessé lett?

Korántsem.

Az 1844: III. t.-cz. megmondja, hogy a vegyes házasságok, habár evangélikus pap előtt kötettek, törvényesek. (A kánonjog világos elvét a kath. clerus ellenére kellett a magyar Corpus Jurisba igtatni!) Szabályozza a kath. vallásból a protestánsra való áttérést, s többé nem teszi függővé azt a kir. rescriptumtól. Csak a megtörtént áttéréseket kellett bejelenteni ő felségénél.

Az 1848: XX. t.-cz. pedig proclamálja a nagy elvet, hogy törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve teljes egyenlőség és viszonyosság állapittatik meg.

Az általános vallás- és lelkiismeretszabadság elvét egyik törvénycikkünk sem proclamálta ugyan; de azt lehetett volna hinni, hogy legalább a keresztény felekezetek többé nem fognak z súrlódni.

Ellenkező történt.

A kath. főpapság egy része a jogvesztés osztrák elméletéhez csatlakozva, már az 50-es években meg akarta fosztani a protes- tánsokat a nekik biztosított egyenlőségtől. A protestáns pap összeadását ismét érvénytelennek kezdte hirdetni, s a katolikus összeadásnál követelte a reversalisokat.

Ez sokkal érdekesebb, hogy sem részletesebben ne kellene vele foglalkoznunk.

Az 1841-diki pápai breve megmagyarázta: quid juris canonici?

Csak így jöhetett létre az 1844: III. t.-cz. A pápa a magyar közjogi viszonyokat meg akarta egyeztetni az egyházjoggal s ez ép a házassági jog terén nem volt nehéz.

Tehát a magyar törvényhozás és a római pápa egy alapon álltak. A főpapság egy része is, mely az instructió kibocsátására alkalmat adott, már eleve rá lépett ez alapra.

Maga az osztrák uralom respektálta ez alapot. Nem akart pápistább lenni a pápánál. A mikor ugyanis az 1852. nov. 29-ki nyílt parancs nálunk életbe léptette az osztrák polgári törvénykönyvet, nyíltan elismerték, hogy a vegyes házasságot nem kell szükségkép a katolikus pap előtt kötni. S mit tettek a mi főpapjaink?

Roskoványi munkájában közölt azon kérelmet intézték az *osztrák császárhoz, hogy a protestánsok kényszerítessenek a kath. pap előtt lépni vegyes házasságra.*

Nem jellemző ez?

De még ennél is többet tettek.

Rauscher bíbornok instructiót dolgozott ki, melyben összeállította a házassági jog tételeit. A magyar főpapok nagy része sietett demonstrálni a *birodalom egységét* az által, hogy részt vett a *bécsi* püspöki értekezleten, s hogy az instructiót egyházi törvénykép kihirdette Magyarországon. Legalább a *kalocsai* tartományi zsinat követte a *bécsi-nek* és a *prágai-nak* példáját. Ezt tette a legtöbb püspök.

Egyedül a primásnak jutott eszébe, hogy a *közös* püspöki értekezlet határozatainak kihirdetése némileg annyi, mint a *reichsrath* elismerése és hogy a *magyar egyház az osztrák egyháznak soha sem volt alávetve*. Részt vett ugyan a püspöki *reichsrath* tanácskozásaiban; de a határozatot nem hirdette ki.

Szabad volt mindezt tenni? Szabad volt túllicitalni a pápát és az osztrákokat? Megengedte mindezt a hazafiság?

Létre jött a concordatum is a pápával, mely Ausztriát s Magyarországot, annak provinciáját, kath. állammá tette a többi felekezetek rovására.

A történelem ismételte magát.

A magyar alkotmány veszedelme maga után vonta a protestánsok veszedelmét is.

Bekövetkezett ugyan az idő, mikor a protestáns egyház-autonómia nyíltan kibontva az osztrák reactió ellenében a magyar nemzet és szabadságának zászlaját, e zászlóhoz a kath. főpapság egy része — a lelkes, a valóban hazafias rész — félre téve a vallási egyenlenségeket, csatlakozott. A Thunnal vívott nagy protestáns harcot a kath. főpapok sorából is többen, legalább hallgatag támogatták.

De történeti tény, hogy az osztrák reactió legmérgeesebb éveiben az ultramontán reactió bátorságot vett a fellépésre. Türelmetlenebb volt az osztrák uralomnál, ultramontánabb a pápánál.

Mit bizonyítanak mind e tények? Azt, hogy a magyar ultramontanizmus azonnal szembe száll a nemzeti közvéleménnyel, mihelyt a más felekezetek jogairól volt a szó. A haladás meggátlására mindig készen állt. Sőt, legalább egyes árnyalataiban, *kész volt az osztrák reactiót is saját céljaira felhasználni*, bármily hazafias erélyt szegeztek egyes főpapjaink e reactióval szembe, mikor nem vallási kérdéstről, hanem a hazáról volt szó.

Volt tehát a múltban szomorúbb osztrákvezetés is, mint legújabbán.

De lássuk tovább.

A kath. clerus jogos haraggal támad fel, mihelyt *javainak kérdését* hozzák szóba.

Mikor *Ghyürky* Ábrahám csak enyhe célzást tett e kérdésre, fenyegető tiltakozásban törtek ki főpapjaink.

Pedig legyenek rá elkészülve, hogy valahányszor összeütközésbe jutnak a kor szellemével, mindannyiszor kénytelenek lesznek

hasonló, sőt élesebb czélzásokat hallani, s idővel nem pusztá czélzásokat.

A vegyes házasságok feletti harcz idején is a papok javaira kezdtek rámutatni. Borsod követe nyíltan szóba hozta a papi javak kérdését a megyei közgyűlésen. Itt mondattak e szavak: „E kérdés alszik, még sok időig aludni fog; de fel fog költetni országgyűlésről országgyűlésre, s ha a kezdeményezés dicsősége e pontban Borsodé, a kivitel diadala az egész honé leend.“

A múlt évben lord Beaconsfieldet idézve, Tisza Kálmán is czélzást tett az egyházi javakra. A vallás és tanulmányi alap jogi természetének kérdése pedig már régóta foglalkoztatja az országgyűlést.

De azért a kérdés még mindig alszik. Egy egészen bizonyos s ez az, hogy a kálvinista Tisza nem fogja elvenni a kath. fő-papok javait. Azt majd valamikor egy katolikus miniszerelnök és kormány fogja tenni.

Ezt a kérdést azonban most én sem akarom keltegetni álmából.

Sőt én azt hiszem, hogy a papi javakhoz a legközelebbi jövőben nem szabad nyúlni. A deficit örvénye elnyelné azokat, s a deficit talán mégis megmaradna, ellenben a *nemzeti* vagyon ez utolsó tartaléka elpárologna.

E tartalékot tehát nagy válságok idejére kell megőrizni. Akkorra, midőn — ha ugyan ez az idő bekövetkezik — a nagy nemzeti mérlegnek szüksége lesz e súlyra.

Mert, hogy a papi javak nem képeznek *magán* tulajdont, melyhez nyúlni tiltva van mindenkor és minden körülmény közt, ezt fejtegetni is felesleges, igazolja a nyugati népek története. Az egyház ugyanis *állami* célokra kapta javait, nem pedig magán örökségbe. Az egyház akkor állam lévén, javai ép úgy államiak, mint államiak voltak a koronajavak.

Ha tehát a magyar állam és a kath. egyház végleg és tel-

jesen elválnának egymástól, az egyház csak illő kárpótlást vihetne el magával, de nem egyszerismind a javakat.

Tehát neki nincs érdekében, hogy a haladással szembe szegezett dacz által e végleges elválást siettesse.

Erre emlékeztetik a főpapságot egyes hangok, minden confliktus alkalmával, a 40-es évektől máig.

Ha a főpapság soká meg akarja tartani javait, akkor ne álljon az állami és társadalmi czélok útjába. És még egyet kell tennie.

Az állami—nem felekezeti — czélokra többet kell áldoznia; mert azon feladatok, melyek megvalósítására javait kapta, államiak és nem pusztán felekezetiek voltak. Az állam akkor, igaz, katolikus volt; de a javak legtöbbször eredete idején nem is lehetett egyéb.

A főpapság, mint alább ki fogom fejteni, nagy összegeket adott közczélokra, tehát nem is mindig felekezetiekre. De hogy megtudjuk, miként használja javait a clerus, meg kell csinálnunk a bilánczot.

Mekkorák a papi javak, s mennyit áldoz közczélokra a clerus: ez a kérdés.

Az egyház kezén van csak Magyarországon és Erdélyben nem kevesebb, mint 1 millió 288,612 hold termőföld, vagyis, a terméketlen földek leszámításával, több, mint 128□-mértföld. S ide a közalapítványi földbirtokok nincsenek beszámítva, melyek holdszáma 385,937. A drávántúli egyházi javak sincsenek beszámítva, pedig nagy kiterjedésűek. S a horvát egyháznagyok eljönnek szavazni a magyar felsőházba.

Bátran tehetjük az egyházi javakat az egész magyar birodalomban 2 millió holdra.

S ezzel még korántsem meritettük ki az egyházi javak leltárát. Nem is szólva az „investitíókról“, a templomok és szent dolgok profánus értékéről, sem a nem vallási czélú ingóságokról, ott van a földtehermentesítési kárpótlás, mely ép úgy jár az

egyháznagyoknak, mintha felszabadított földjeiket most is használnék.

A papi javak valódi értékének hozzávető megbecslése céljából tehát vissza kell mennünk az 1848 előtti állapotra.

Lássuk egyes érsekségek és püspökségek, valamint szerzetek javainak kiterjedését. Vegyük sorba a magyarországi megyéket.

Baranyamegyében leggazdagabb földbirtokos volt az egyház. Míg gróf Batthyány jószágain csak 44 ezer, addig a pécsi püspök, a káptalan, a szeminárium, s a Pétertemplom birtokain lakott 54,825 ember. Herczeg Eszterházy javain csak 16 ezer ember.

Fehérmegyében már kisebbek az egyházi javak. Az összes egyházi birtokokon (püspök, káptalan, ciszterciek és a veszprémi püspök) csak 13 ezer ember lakott, míg a Zichyékén nem kevesebb, mint 22 ezer.

Győrmegyében ismét az egyházi javak kerülnek roppant aránylagos többségbe a világi uradalmakhoz képest. A győri püspök és káptalan, valamint a sz.-mártoni apátság, a pápóczi prépostság, csornai prépostság és a szombathelyi szeminárium javain nem kevesebb, mint 33,648 lélek lakott, míg az összes köznemeseknek csak 17,869 jobbágyuk volt, s a leggazdagabb mágnás, Eszterházy Miklós uradalmaiban sem volt több 6928 leieknél.

Komárommegye a nagy mágnási és főpapi uradalmak megyéje. A primás guttai uradalma egészen, s az érsekújvári uradalom nagy része itt van. Másrészt itt vannak a nagy Eszterházy, Batthyány és Pálffy-uradalmak. Magának a primásnak és a sz.-mártoni főapátnak annyi jobbágya volt, mint az összes köznemességnek (27 ezer). Eszterházy Miklós gróf uradalmain mégis 38,594 ember lakott.

Mosonmegyében van aránylag a legkevesebb papi birtok. Csak a győri és szombathelyi káptalannak, s a cisztercitáknak van ott uradalmuk. Az utóbbiaké a barátfalvi uradalom.

Somogy ismét a nagy világi és papi uradalmak megyéje. A karádi és csökölyi uradalom a veszprémi püspöké, a kiliti-i a veszprémi káptalané, az endrődi a tihanyi apátságé, a tapsonyi az esztergomi káptalané, a mernyei a kegyesrendieké. Ha Fényes szerint, a honnét ez adatok merítvék, egész Somogy megyét 213 részre osztjuk, a veszprémi püspök annak 10, a benczések 372, a kegyesrendiek $3\frac{1}{2}$, az esztergomi káptalan 3, a veszprémi káptalan szintén 3, a kaposfői prépost és a vaskai apátság $1\frac{1}{2}$, a pesti seminarium $\frac{1}{2}$ részt, vagyis összesen az egyház 26 részt bírna.

Sopronmegyében az egyházi javakon 12 ezer ember lakott, az összes nemesekén és közbirtokos mágnásokén 25,433.

Tolnamegyében a pécsi püspök jószágain 3000, a veszprémi püspökéin 1,300, egyéb egyházi javakon 2000 ember lakott.

Vasmegyében ismét nagyok az egyházi uradalmak. A szombathelyi uradalom a szombathelyi püspöké, a várkeszői a győri püspöké, a szt.-gothárdi a cziszterczitáké, a pápóczi a szombathelyi, soproni és győri káptalanoké. A papi javakon lakott 1848 előtt 25 ezer ember.

Veszprémmegyében a veszprémi püspöké a veszprémi, a káptalané a peremartoni uradalom; a benczéseké a bakonybéli, a cziszterczitáké a zirczi, a győri püspöké a túskevári, a fehérvári püspöké a tési uradalom. A papi javakon 44 ezer ember lakott, csak valamivel kevesebb, mint az összes nemesek és közbirtokos mágnások javain (50 ezer).

Zalamegyében kilencz uradalom van a clerus kezén. A sümegi a veszprémi püspöké, a kis-komáromi a pesti szemináriumé, az egerszegi a szombathelyi püspöké, a szala-apátházi a szalavári apátságé, a palaznaki a veszprémi káptalané, a kapornoki a kapornoki apáté, a dörgicsei a kegyesrendieké, a tihanyi a tihanyi apátságé. A papi javakon lakott 1848 előtt összesen 35 ezer ember, az összes nemesekén és közbirtokos mágnásokén 91 ezer.

Bács-Bodrogban a kalocsai érseké a nagy bácsi uradalom.

Barsmegyében a primásnak két uradalma van: a verebélyi

és a nagy-sallói, a szt.-keresztí a besztercezi püspöké, a szent-benedeki az esztergomi káptalané, a békési a hasonló nevű apaté, a csiffári a volt nagy-szombati szemináriumé. Tizenhárom uradalom közül hat egyházi kézen van; sőt ha az elefántit is, mely a vallásalapé, ide számítjuk, nem kevesebb, mint hét! S míg a nemesek telkein 1848 előtt csak 24 ezer ember lakott, az egyházi jószágokon 30 ezer!

Esztergom megye majdnem egészen holt kézen van. Csakis a Pálffy- és a Sándor-birtokok világiak az uradalmak közt. Az esztergomi, vagy párkányi uradalom a primásé, a szt.-tamási az esztergomi főkáptalané, a tóti az esztergomi szemináriumé, ha ide számítjuk a vallás- és tanulmányi alap uradalmait is, akkor az esztergom megyei nyolcz uradalom közül öt egyházi vagy. S míg a világi uradalmakon és a köznemesek telkein csak 11 ezer, addig az egyházi javakon 38 ezer ember lakott.

Hont megyében a legnagyobb uradalom, a drégely-palánki szintén a primásé. A németi-i az esztergomi főkáptalané, a bozoki a szt. István szemináriumé, az ipolysági a besztercezi és rozsnyói káptalanoké. Nyolcz uradalom közül négy egyházi kézen. A köznemesek és kisbirtokos mágnások birtokain 30 ezer, az egyházi javakon 29 ezer ember lakott.

Nógrádban az esztergomi érsek és a győri püspök nagybirtokos.

Nyitra-ban a mocsanoki és kralováni uradalmak a nyitrai püspöké, az érsekújvári a primásé, a kacsányi a nyitrai káptalané. Ha a vallási és tanulmányalap, a nagyszombati káptalan, az esztergomi káptalan, a pozsonyi szeminárium, a bajmóczi és vág-ujhelyi prépostok birtokait is ide számítjuk, vagy 10—12 uradalom van egyházi kézen.

Pestvármegyében (Pilissel és Solttal) szintén nagy urak a papok, a kalocsai érsek és káptalan, a váci püspök és káptalan, a nagyváradí káptalan, egri káptalan, a premonstreiek, a telki apát, stb. A tisztán papi birtokokon lakott 1848 előtt közel

76 ezer ember, egyéb egyházi jellegű birtokokkal együtt 98 ezer ember!

Pozsonymegyében van a primásnak két uradalma: a püspöki-i, vagy a pozsonyi és a n.-szombati. Nagybirtokosok továbbá a pozsonyi s a nagyszombati káptalan, a benzés szerzet s a győri káptalan.

Trencsénben nagybirtokosok a primás, a nyitrai püspök és a vág-újhelyi prépost.

Abauj ismét a papok birodalma. Legnagyobb birtokosok a jászói prépostság, a nagyváradai káptalan, a rozsnyói püspök, a rozsnyói káptalan, a kassai püspök, a szepesi püspök és káptalan, a kassai és az István-szeminárium s a tanulmányi alap. Az egyházi javakon lakott 1848 előtt 20 ezer, míg az összes többi világi birtokosokéin 77,957 ember.

Borsodban szintén igen jelentékeny a papi birtok. Uradalmak vannak ott az egeri érseknek, a kassai, szatmári, munkácsi püspököknek, az egeri káptalannak, az egeri kis prépostnak, a jászói prépostnak, az egeri szervitáknak, az egeri szemináriumnak stb. A papi jószágokon (a közalapítványokról nem szólva) 27 ezer ember lakott.

Gömörben nagybirtokos a rozsnyói püspök, az egeri káptalan és a jászói prépost.

Heves a nagy papi uradalmak megyéje. Az egeri érsek, a káptalan, a szatmári püspök és káptalan, a kassai és esztergomi káptalanok, a pásztói apát, a jánoshidi és hatvani prépost bírnak ott a legszebb uradalmakat. Nem kevesebb mint 57 ezer ember lakott 1848 előtt e birtokokon.

Szepesben a szepesi és eperjesi püspökségnek s káptalannak vannak akkora uradalmak, hogy azokon 1848 előtt több mint 15 ezer ember lakott.

Ungban a jászói prépost s a munkácsi g. kath. káptalan a nagybirtokos.

Zemplénben a szepesi püspök és káptalan, az eperjesi püspök, az egri káptalan és a leleszi prépost a kir. kamara után legnagyobb birtokosok.

Biharvármegyét a holt kéz tartja. Esztergomon kívül nincs megye, a hol akkora egyházi javak volnának felhalmozva; sőt ily kiterjedésű papi javak még Esztergom megyében sincsenek.

Nem is papi uradalmak, hanem papi birodalmak:

a *várad-olaszi, vaskóhi, beéli* roppant uradalmak, melyek körülbelül 100 helységet foglalnak magukban, a római katolikus püspökei;

a *belényesi* nagy uradalom a g. kath. püspöké;

a *nagy-várad* roppant uradalom a várad r. káptalané;

a *pecze-szt.-mártoni* uradalom a premontreieké;

a *szentjobbi* uradalmat a szatmári püspökséghez csatolták a harminczas évek végén; azelőtt a *szentjobbi apátságé* volt.

De ezzel még nincs kimerítve a papi javak felsorolása.

Nagybirtokos még a nagyvárad nagyprépost, a szt.-Lászlóról nevezett kisprépost, a kath. szeminárium. Jellemző, hogy 1848 előtt a papi javakon nem kevesebb, mint 151,604 ember lakott, míg az összes mágnásokéin 105,424; pedig p. o. magának hg. Eszterháznak derecskéi uradalmán 44 ezer ember lakott, tehát az összesnek majdnem fele. Ez mutatja, mily törpék (az Eszterházy javakon kívül) a világi birtokok az egyháziakhoz képest.

Csanád szintén ki van sajátítva a holt kéz és a kamara javára. A kamara birtokain lakott 1848 előtt 36, a csanádi püspökéin 21 ezer ember. Az összes nemesek és mágnások birtokain csak 10,543.

Szabolcsvármegyében nagybirtokosok az egri káptalan, a leleszi és jászói prépostságok.

Szatmármegyében nagybirtokaik vannak a nagybányai minortáknak, a szatmári püspöknek és káptalannak.

Temesben a zágrábi püspöknek 1848 előtt 214 jobbágytelke volt.

Torontálban ugyanannak 556 jobbágytelke, az aurániai pergelnek 288, a zágrábi káptalannak 207 jobbágytelke.

A drávántúli részeket az egyházi javak szempontjából szintén tekintetbe kell venni; nemcsak azért, mert a magyarországi statisztikába nincsenek felvéve, hanem és főleg azért, mert azok *magyar állami* eredetűek, s így Horvátország azokra soha sem teheti rá kezét.

Magyarország befektetését és tartaléktőkéjét képezik ások a Dráván túl.

Verőczemegyében. a dályai uradalmat kamarai zálogkép bírta ag. k. karloviczi érsek, ez az uradalom akkor 18,380 hold volt. A diakovári uradalom, mely nem kevesebb, mint 132,940 hold, a hasonnevű püspökségé. Az obradovczei uradalom a kalugyerzárdáé.

Szerémmegyében nagybirtokos a körösi püspök és a kalugyerzárda.

Pozsegában a kaptoli uradalom a diakovári káptalané.

Zágrábmegyében a kucherjei és lepoglavai uradalom a zágrábi püspöké; a kralyevcezi és a sziszeki uradalmak a zágrábi káptalané.

Körösmegyében a három legnagyobb uradalom: a preheczi, grádeczi és dombrai a grábi érseké; a kaleczi a körösi püspöké. Nagybirtokos még itt a zágrábi káptalan is.

Ily óriási vagyon van felhalmozva a kath. főpapság kezében. S az alsó clerusnak szintén igen jelentékeny földbirtoka ebben még mindig nincs befoglalva.

Nincs egy világi főúr sem (az Eszterházy javakról nem szólva) a ki p. o. a primás gazdagságával bírna. Nem kevesebb mint 10 nagyobb uradalma van, melyek még a jelenlegi primás kitűnő gazdálkodása nélkül is jövedelmezhetnek egy milliót.

A kalocsai érsek, a nagyvárad püspök javai szintén fejedelmiék. Majdnem valamennyi püspök jövedelme felül van a százezer forinton, egy kettőé 2—3 száz ezer forint még azon gazdálkodási rendszer mellett is, hogy derék főpapjaink jóra való magyar családokat „hagynak élni“. Egy csomó magánvagyon támadt Magyarországon, mely az egyházi javakból veszi eredetét.

S ez óriási javak tehermentesek, mert ha valamelyik főpap, a törvényes engedély mellett, eladósodik, utódjának helyre kell állítania az egyensúlyt. A világi javak legnagyobb részén ellenben roppant teher fekszik.

Most már miként áll a közadakozás ügye?

A magánadakozást természetesen nem lehet megközelítőleg sem kiszámítani, pedig kétségtelen tény, hogy úgy a felső, n int az alsó klérus roppant sokat tett és tesz a szegényekért. Gazdag főpapságunknak is kétségtelen része van abban, hogy Magyarországon még nincs „szegényügy“, melyet beható törvényhozási intézkedéssel rendezni kellett volna.

A felekezeti célokra való adakozás minden korszakban igen jelentékeny volt. Katholikus alsó és felső iskolákra, zárdákra bőven adakoztak főpapjaink. Ezek nagy része a magas klérus bőkezűségének köszönik létüket s így kétségkívül nagyban előmozdították az állami és közművelődési célokat is. Az aradi, a belényesi, besztercebányai, eperjesi, székesfehérvári, a gyöngyösi, a kaposvári, a korponai, a körmöczi, lőcsei, nagybányai, nyitrai, selmeczi, soproni, szakolczai, szent-györgyi, trencsényi, veszprémi, zsolnai gymnasiumok főpapi alapítványokból keletkeztek.

De a határozottan állami célokra már sokkal kevésbé gyűlt a főpapi adakozás, legalább az újabb korban.

A honvédelmi célok a múltban igen örvendetes kivételt képeznek. Budavár erősítésére Széchenyi György 180 ezer forint fordított. Az érsekújvári várat Várday Pál esztergomi érsek

kezdte építtetni. Kutassy János esztergomi érsek ugyane vár erősítésére s őrségének élmezésére évenként 20 ezer forintot adott. Lippay György érsek pedig Érsekújvár restaurálására 340 ezer frtot költött. Győr, Eger, Esztergom, Nyitra, Szendrő, Szombathely, Sziszek stb. megerősítésére főpapjaink szintén több-kevesebb összeget áldoztak.

Szelepcsényi György esztergomi érsek pedig épen óriási összegeket adott honvédelmi célokra. A mikor Kara-Musztafa Béset ostromolta, 500,000 frtot szolgáltatott a magyar sereg tartására; a háború folytatására pedig 700 ezer frtot hagyományozott végrendeletében. Maga e két összeg felér a jelenlegi pénzláb szerint 3-4 millió írttal.

A mikor azonban a főpapságnak honvédelmi célokra való ily bőkezű adakozását konstatáljuk, nem szabad feledni, hogy az egyházi javaknak *honvédelmi* természetük is volt, s hogy a haza végveszélyének idején keletkeztek azok, mikor ha a haza elvesz vala, elveszett volna a katolikus egyház és egyházi jószág egyaránt.

A világi főurak közt szintén többen voltak, a kik hasonló áldozatkészséget tanúsítottak, arról nem is szólva, hogy családi váraik az ország védrendszerébe tartoztak. *Hunyady János* csak a téli hadjáratra 40 ezer aranyat költött saját vagyonából s ugyancsak saját költségén tartott hadcsapatokat, pedig távolról sem volt oly gazdag, mint az esztergomi érsek.

Annál kevésbbé vettek részt főpapjaink a haza védelmében később, mikor már nem a hitetlenek ellen kellett védelmezni Magyarországot. Rákóczy forradalmának idején a főpapság csaknem mind a dynastia pártján, vagy semleges volt. Legutóbbi szabadsághareunk idején pedig kevesebbet tett a magyar ügyért a mágnásságnál is, melynek egy része vérét és vagyonát áldozta a hazáért.

A Ludovica academia alapításánál még egyszer adta némi jelét, hogy az egyházi javak honvédelmi célra is adományoztatnak. De csak némi jelét.

A főpapi adományok erre következők voltak:

Verliovác Miksa zágrábi püspök	5,000
Millossics Miklós székesfehérvári püspök	5,000
Mártonffy József erdélyi püspök	1,300
Mandich Antal diakovári püspök.....	5,000
Szabó András kassai püspök	1,000
Somogyi Lipót szombathelyi püspök	1,000
Klobusinszky Péter szatmári püspök	1,000
Rosos Pál veszprémi püspök.....	10,000
Király József pécsi püspök	2,000
Szegedi Pál cathari ez. püspök	2,000
Kluch József nyitrai püspök.....	3,000
Rudnay Sándor esztergomi érsekhelyettes	1,000
Csáky László ez. püspök.....	6,000
Kámánházy László váci püspök évenként	1,000
Raucher Miklós ez. püspök	2,000
Vulkán Sámuel nagyvárad g. k. püspök	2,000
Vils József győri püspök.....	3,000
Grróf Sauer Kajetán ez. püspök.....	2,000
Kolonich László kalocsai érsek	13,000
Eszterházy László gr. pécsi kanonok	1,500
B. Perényi Imre bácsi ez. püspök	2,000
Aradi János dulezinai ez. püspök	1,500
Csáky Miklós gr. kanonok	1,000
Beszwák Pál kanonok	4,000
Grosztonyi István kanonok	1,000
Haller Ferencz gr. kanonok.....	2,000
Raífay Imre zágrábi nagyprépost	5,000
Jellassich Ignác zágrábi kanonok	1,000
Verhovác Miksa püspök újabban	5,000
Perényi Károly kanonok	2,000
Brizidó Mihály szepesi püspök.....	4,000
És még más 10 kanonok 1000—1000 frtot.	

Így az összes kath. főpapság körülbelül 120 ezer frtot adományozott, mely összeg törpének mondható a régi honvédelmi adakozásokhoz.

De aránytalanul kevésnek mondható a világi fő- és köz-nemesség adományozásához képest is, pedig a cs. kir. ház ment elől a jó példával, midőn a királyné 50 ezer, József nádor 10,000, Károly Ambrus (a ki egyszersmind esztergomi érsek volt) 20,000, Albert szász kir. herczeg 30 ezer frtot adományozott.

A világi adakozások közül csak a legnagyobbakat említem fel, s már ezek megmutatják, mennyire hátra maradt a gazdagabb és családtalan főpapság:

Buttler János gróf.....	126,666	frt.
Jekelfalusy József zempléni követ	20,000	„
Gr. Batthyány Károly	24,000	„
Gr. Illésházy István főispán	20,000	„
Lovász Zsigmond főispán	10,000	„
Gr. Eszterházy Ferencz	10,000	„
Hg. Grassalkovics Antal.....	10,000	„
B. Fischer István.....	12,000	„
Zichy József somogyi követ	10,000	„
Kállay Miklós szabolcsi alispán	10,000	„
Daruváry Jankovics Aloyzia gr.-nő.....	10,000	„
Hg. Eszterházy Miklós	8,000	„
Zichy Ferencz gróf.....	12,000	„
Rosos Pál.....	10,000	„
Gr. Hunyady József.....	10,000	„
Gr. Migazzi Kristóf	10,000	„
A Jeszenszky család	47,000	„
Gr. Festetich László	26,000	„
Kassa város	13,330	„
Pest város.....	10,000	„
Batthyány János gróf.....	10,000	„
Skaudell Lajos.....	10,000	„

A számtalan más 6000-es, 4—5000-es stb. adományt nem is szükséges feljegyezni.

De teljes közönyt — jelzöt nem akarunk használni — az *akadémia alapításánál* tanúsított főpapságunk.

A nemzeti ébredésnek az akadémia alapítása volt kezdete és jelzője. A főpapság azonban vagy nem ébredt még fel, vagy azt hitte, hogy a nem katolikus és nem honvédelmi jellegű intézetekre nem kell adakoznia. Az akadémia *palotájának* építésében már részt vett; de mikor a nemzet hozzá méltó tudós társaságot alapított, a klérus nem nyúlt erszényébe. Az volt egész adakozása, hogy adott:

Kopácsy József veszprémi püspök	2,000	frtot
Villax Félix zirczi apát.....	1,000	„
Szepesy Ignác pécsi püspök évi	600	„

Ellenben Széchényi István maga adott 60 ezer, Batthyány Fülöp herceg 50 ezer, Károlyi György gróf 40 ezer, Károlyi István gróf 20 ezer frtot. A számos 10 ezeres és kisebb Összegű adakozások felsorolása is felesleges. Csak nagyobb lenne az ellentét a papi és világi adakozások közt.

Hát a nemzeti múzeumra?

Pyrker János László egri érsek becses képgyűjteményét adta. Csáky László ez. püspök adott 15 ezer frtot, Fischer István egri érsek adott 5000 frtot.

Ezzel vége. A főpapság többet nem adakozott.

Ellenben gróf Aspernon adott 24,000 frtot, Széchényi Lajos gróf 10,000 frtot, *törvényhatóságok* csaknem kivétel nélkül adtak külön-külön 10—18 ezer frtot. A budapesti *zsidók* adtak 6,630 frtot.

Hol van az arány a papi és a világi adakozások közt?

Hol vannak különösen az újabb korban a nagy nemzeti alapokat teremtő főpapok?

Ritka eset, hogy a leglelkesebben folyó adakozások lajstromában a leggazdagabb érsekek és püspökök 1000 frtnál nagyobb összeggel volnának bejegyezve. Ha ugyan ennyivel is szerepelnek.

A múzeumra történt adakozás óta a középosztály (a, nemesség és polgárság) egyáltalán előtérbe lép. A nemzet a nagy és gazdag, nem pedig egyes társadalmi osztályok.

De különösen mindinkább háttérbe szorul a főpapság. Pedig jövedelmei szaporodnak. Hová teszik a fejedelmi jövedelmeket? Hová teszi különösen a primás, a ki híres jó gazda?

Azt beszélük — igaz-e, vagy nem? — hogy tart az egyházi javak elvételétől, s berakja — az egyház javára — az esztergomi érsekség roppant jövedelmeit az angol nemzeti bankba. Annyi bizonyos, hogy a lehető legegyszerűbben, sőt tisztességes szegénységben él, a mi ritka, szinte bámulatos oly királyi gazdagság közepett. De felesleges jövedelmét nem költheti el az esztergomi székesegyház szépítésére, képekre, s egyéb műkincesekre. Legutóbbi alapítványa sem menthette ki azt.

Hát a többi főpapok? Haynald még csinál nagyobb alapítványokat, de hát az egi érsek, Samassa?

Hát a püspökök?

A csángók javára mit adakoztak, a mi észrevétette volna a nemzettel, hogy fejedelmi gazdagságú főpapsága van? Egyáltalán nem „tündökölték“.

Szent István szobrára éveken át kellett gyűjteni, izgatni, hogy a megfelelő összeg begyűljön. Pedig e szent királytól származik az egyházi javak legnagyobb része.

A lipótvárosi bazilika még mindig rom. Mint szomorú felkiáltó jel hirdeti, hogy a főpapság nem a régi bőkezű többé.

Egyáltalán a templom-építészeti körül sok mulasztás történt főpapságunk részéről már a középkorban.

Azért nincsenek styl- és nagyszerű templomaink, pedig másutt ezek képezik a nemzetek építészeti kincseit.

Egyetlen egy főpapunk volt, a ki óriási összeget költött stylszerű templomépítésre. *Rudnatty* Sándor az esztergomi székes-egyház alapkövét 1821-ben letévén, több, mint 2 millió forintot költött a monumentális épületre.

S Budapest főváros leginkább érzi ezt.

A most restaurált Mátyás-templomon kívül nem maradt ránk a középkorból stylszerű templom. Monumentális egy sem. Pedig mily díszet képezné a magyar fővárosnak csak egy nagyszerű székesegyház is.

De hát a főpapság a magyar politikai és társadalmi élet központja iránt még az újabb korban sem mutatott nagy érdeklődést. Az összes érsekségek és püspökségek decentralizálva maradtak. Még csak püspöki székhelyet sem képez Budapest. A szomszédos Vác ellenben az. Esztergomban van a magyar kath. egyház központja.

A Budapestre jövő idegen azt hiheti, hogy Magyarországon nincs fényes, gazdag főpapság, sőt azt hiheti, hogy Magyarországon kisebbségben és elnyomva volt mindig a katolicizmus. Ha valaki figyelmeztetné, hogy Magyarországon a kath. vallás államvallás volt, sőt, hogy uralkodó vallás jelenleg is, s hogy a magyar egyház a leggazdagabb az egész continensen: nem hinne a figyelmeztetőnek. Keresné a nagyszerű székesegyházakat és nem találná. Keresné a főpapok fényes palotáit, s azt mondanák neki: a főpapok nem laknak, hanem csak koronként tartózkodnak Budapesten, mikor a főrendiház rájuk nézve valami fontos javaslatot tárgyal.

A magyar főpapság tehát az ország fővárosának fejlődését sem mozdítja elő.

Egyáltalán az az óriási vagyon, mely kezén van, csak igen csekély kamatot hajt a nemzeti ügynek. A végleges biláncz tehát, melyet alapos és részletes adatok alapján, nem pedig

könnyelműen és vádaskodva akartunk felállítani, bizony kedvezőtlen ép az újabb magyar főpapságra nézve.

Adjanak össze legalább a lipótvárosi bazilika stylszerű felépítésére egy milliót. Ezzel többet használnak az egyháznak és az országnak, mint ha szabadelvű törvényjavaslatokat buktatnak meg. De talán főpapjaink nagy szolgálatot tesznek a nemzeti ügynek az által, hogy terjesztik a magyarosodást? Talán minden püspökség a magyarság hatalmas vára, minden kath. templom a magyarosodás expositurája?

Valóban, a kath. egyház szervezete különösen alkalmas volna ily feladat megvalósítására.

Az állammal szoros összefüggésben van, sőt a kath. egyház a magyar államnak még ma is kiegészítő része.

A püspök nagy úr. Törhetősebb fegyelmet tart kezében, mint a hadvezér. Minden lelkész feltétlen engedelmességet fogad. Vakon tartozik meghajolni. Ha nem tenné, a püspöknek korlátlan hatalma van felette, büntetheti, deficienziába, vagy kolostorba küldheti.

A clerust nem a nép választotta, tehát nem is függ ettől.

A kath. világi híveknek semmi befolyásuk sincs az egyház kormányzatára. Nem is lehet. A kath. egyház alapelve a püspöki hatalom. A kanonjognak ide vonatkozó tételei a Corpus Jurisba is be vannak igtatva.

A kath. egyház, mint absolutistikus intézmény tehát kiválóan alkalmas volna az állami célok, s így Magyarországon a magyarosítás megvalósítására.

A protestáns autonómia egészen más. Ott a világi elemnek is szerepe van. A lelkész felett hatósága nem gyakorol feltétlen hatalmat. Nem csoda tehát, hogy a felvidéki ágostai egyház autonómiájába bele vette magát a panszlavismus. De legalább el kell ismerni, hogy az egyházgyűlés mindent elkövetett, s a felső hatóságok mindent elkövetnek a gyom kiirtására. E törekvésnek foganatja is van. Ha nem lenne teljes sikere, meg vagyok győ-

zódve, az ágostai egyház élén álló férfiak készebbek volnának inkább autonómiájukat megszorítani, mint a vallás ürügye alatt a magyar ügy elleni szervezkedést egyházukban megtűrni.

De talán a kath. főpapok, hatalmuknak absolutistikus szervezetét latba vetik a magyarosítás mellett? Még nem láttunk főpapot, a ki az egyházi czélok fölé emelte volna a magyar czélokát. Ismételjük az annyiszor mondottakat, hogy ez nem is folyik a kath. egyház természetéből. Ez olyan nyelven szól hiveihez, a milyenen megértik. Nem is szólhat másként. De hogy nem siet rendszeresen felhasználni az alkalmat a magyarosításra, ez is kétségtelen.. Arról nem is szólok, hogy a latin mise, a latin nyelv uralma az egyházban és a papi nevelésben egyáltalán nem kedvezhet a magyarosodásnak. A hitszónoklat mindaddig nem magyar, míg a hívek nem kívánják, hogy az legyen. Csakis egyes *plébánosoknak* köszön sokat a magyarosítás, nem pedig a főpapoknak. Az egy *Ipolyi Arnold* az, a ki a magyarosítást és az egyházi érdekeket az előbbinek javára tudja megegyeztetni. A panszlavismust üldözi ő az egyház szervezetében rejlő teljes hatalommal.

Ha minden főpapunk, a kinek egyházi joghatósága nemzetiségi vidékeket érint, így tenne, a kath. egyház roppant szolgálatokat tehetne a magyar ügynek.

De akkor egyszersmind arra volna szükség, hogy valamennyi főpapunkat ugyanaz a lelkes és *activ* hazafiság töltse be, mint őt. S hogy mindegyik oly tudós és magas szellemű legyen egyszersmind, mikép ő.

De mit tettek a magyar ügyért s mily tudományos szellemmel bírnak ép a kath. egyház vezérei?

Simor János hercegprímás referens volt a bécsi kormány-nál egyházi ügyekben. E minőségében szerzett érdemeinél „fogva nevezték ki győri püspökké. Mikor pedig az osztrák rendszer

megbukott — s nem bukott meg a személyekre vonatkozó transz-
 aktiók nélkül — a bécsi befolyás Simort a prímási székre emelte,
 mint más valakit majd hasonló magas világi méltóságra emelt.
 Simor egyébiránt igen derék, igen komoly és tiszteletre méltó
 öreg úr. Egyszerűségében mindenesetre több tiszteletet parancsol,
 mint egy másik, geniális, de ideges, s mindig hatást vadászó fő-
 pap. De a magyar ügyért, tudunkra, soha sem exponálta magát.
 Sőt az egyházi tudományokban sem vívott ki magának fényes nevet.

Philips-szel, a híres német tudóssal, a ki Simor referenda-
 rius korában, Bécsben tanárkodott, benső barátságban élt. Phi-
 lips azonban maga sem valami nagy kánonjogi portentum,
 hanem inkább protestánsból katolikussá lett agitátor. De Simor
 még annak jelét sem adta, hogy a kánonjogból Philipstől tanult
 volna. A német professor életírója Schulte, egyáltalán nem említi
 Philips magasztalására, hogy oly egyszerű műveltségű papokkal
 tartott barátságot, mint a jelenlegi magyar prímás.

Az egyházjog, mint tudomány, egyáltalán nagyon el van ha-
 nyagolva Magyarországon, s ép a kath. clerus által. Kazaly
 munkája, mely a magyar egyházjogi doctrina forrása, nagyrészt
 fordítása Aichner *osztrák* egyházjogának. Sőt magát Aichnert,
 tehát osztrák kánonjogot tanítanak több papnöveldeben. Nincs
 egyetlen egy nagyobb szabású kánonjogi írónk. Kovács Gyula, a
 ki világi és hozzá protestáns, különb kanonista, mint bármelyik
 egyházi férfiú.

A magyar kánonjog lehányatlott nemcsak *DrasJcovics* szín-
 vonaláról, ki a középkorban az egész kath. egyház bámulatát vonta
 magára, hanem a *Lonovicsoh* színvonalaról is, kik bármily gyengén
 beszéltek a vegyes házasság kérdésének tárgyalása alkalmából a
 felsőházban, a pápai szék előtt annál nagyobb tudományyal
 védték az egyház túlzó érdekeit néha a — pápa ellen. Még Batthyány
 erdélyi püspök is magasabb tudományos színvonalaról tett tanú-
 ságot „*Leges ecclesiasticae Regni Hungariae*“ című nagy mun-
 kájában, mint némely „geniális“ főpapunk.

Sőt nagyobbról, mint az aszkéta *Roskoványi*, kinek „De matrimoniis mixtis,” „Matrimonium in ecclesia catholica“ című és egyéb gyűjtemények munkáiról elmondja nem igen hízelgő ítéletét Schulte Roskoványiról írt életrajzi adataiban.

E komoly, munkás, az élet örömeiről lemondó, félrevonult egyháznagy azonban legalább dolgozott, sokat dolgozott, s iparkodott színvonalon tartani a kánonjogi irodalmat.

De mit tett p. o. *Samassa*, a ki a nagytekintélyű egyházatyát a nagy szerepre vágyó politikussal annyira egyesíteni akarja?

Az ötvenes években csak annyit tett, legalább nyilvánosan a magyar ügyért, hogy bebizonyította, miszerint a magyar papok jól tudnak — talán magyarul? nem! — hanem latinul. Bonitzot ugyanis az osztrák kormány Poroszországból importálta Ausztriába, hogy a gimnáziumokat rendezze. Ez a szerencsétlen burkus azt találta mondani, hogy a magyar papság kulinárisán beszél a latin nyelvet. Ez állítás ellenében írt *Samassa* egy könyvet: „De bene latine sciendi“. Azután meg írt a vegyes házasságokra adandó és *nem adandó* áldásról egy füzetet.

De ha *Simor* sem tüntette ki magát az egyházjog terén, miért nem lehetne még *Samassából* is primás? Talán lesz is.

Ha ugyan *Haynald* eleje nem kerül.

A kalocsai érsek a sima főpap mintaképe. Elegáns és finom. Eleganciájában van valami szórakozottság, finomságában valami keresettség. Eszes és alázatos, de eszességében van része „genialis“ mosolyának és alázatosságában valami kiszámított fölénynek. Ha az utcán, vagy a ház folyosóján a legegyszerűbb íróval vagy képviselővel beszél, a szemlélő azt hinné — ha a főpapi dísz fel nem világosítaná — hogy az író a kalocsai érsek, s *Haynald* az író, vagy képviselő. Oly hajlékony tud lenni impozáns alakja, s hízelgő ékesszóló hangja. A Vatikán sima parketjein, vagy nehéz kőkoczkáin sohasem járt ügyesebb, simulékonyabb bíbornok. Beszéde, minden mozdulata a diplomatáé, vagy oly férfié,

a ki diplomatának akar látszani. Simor primás egyszerű, unalmas öreg úr, Samassa most is fűszerárús hozzá képest. *Schlauck* hasztalan akar Haynald mellett papba oltott Chateaubriand lenni. A kalocsai érsek nem csak a modor, hanem az elmésség, s a szellem tekintetében is túl tesz valamennyi egyházfejedelmen. Kedvence is a legmagasabb és a szerényebb, de művelt köröknek egyaránt.

— Ez a Haynald tagadhatlan tehetségével, nagyvilági modorával felettébb veszélyes lehet az államra nézve, ha Magyarország is kénytelen lesz belemenni a kultúrharczba, jegyezte meg egy ismerősöm, miután a kalocsai egyházfejedelem a ház folyosóján „egyik csoport”-tói genialis mosolyával távozott.

Épen nem, veté ellen másik ismerősöm. A sima és nagyvilági modorú főpapok sohasem veszedelmesek. Meg a *gazdag* főpapok sem, mert van veszteni valójuk a küzdelemben. Az aszkéta és a szegény főpapság, csak az lehet veszélyes; mert a hitbuzgalom lelkesíti, s a harczban csak nyerhet. Az anglikán főpapság mindig meghajolt a kormány követelései előtt; a francia, mióta az államtól húzza szerény fizetését, soha. De még ott sem a csillogó Dupanloupok a veszélyesek, hanem a félre vonult fanatikusok. Simor, a ki tud egyszerűségben, sőt tisztességgel élni, szelid kedélye daczára, nagyobb bajokat tudna felidézni az állammal vívott harczban, mint a ragyogó Haynald.

A magyar főpapság, tette hozzá egy harmadik, egyáltalán nem fog sok fejtörést okozni a kormányoknak. Nagyon gazdag.

— Voi siete troppo ricchi, szokta volt nekik mondani IX. Pius a zsinat idején. Azért nem is számította a magyar episcopatumot az ecclesia militans közé. A szerencsen püspökökkel többre ment. Ezek elég szegények. Ezek s a spanyolok, délamerikaiak csinálták meg a többséget a legújabb dogma mellett.

Haynaldot egyáltalán nem szerette Pius. Pap és diplomata létére, vatikáni szempontból, azt a tapintatlanságot követte el ez, hogy Viktor Emánuel olasz királyt meglátogatta, s vele ba-

rátkozott. E körülmény azonban kedvenczvé tette a nemzetnek itthon. Hogy bíbort nem kaphatott a szabadkőműves uralkodóval való érintkezése miatt, ezt nagy érdemül tudta be neki a magyar közvélemény, mikor ennek még nem voltak klerikális hajlamai.

Mióta a bíbort viseli, azóta népszerűsége meghanyatlott. Pedig nem is gondol már senki arra, hogy az *osztrák absolut* kormány nevezte ki egyszerű primási titkárból a derék Tusnádi Kovách Miklós erdélyi püspök mellé coadjutorrá, utódlási joggal. A kinevezés indokaira és Haynaldnak első erdélyi szereplésére is csak kevesen emlékeznek már. S a kik emlékeznek, azt beszélük — vájjon való-e? — hogy az osztrák kormánynak szüksége volt a gyenge Kovách Miklós mellett erélyes kézre, a ki az erdélyi papságot kissé megfegyelmezze; mert ez a papság egy kicsit fegyelmetlen volt nem csak az egyházi, hanem a politikai dolgokban is. Ez azonban már oly régen volt, hogy tán nem is igaz. Részemről nem is hiszem, hogy Haynald megfelelt volna az osztrák kormány várakozásának. Annál kevésbbé, mert hisz Haynald a „hatvanas“ években buzgó híve volt a magyar ügynek.

Egy azonban nem hallomás, nem pletyka, hanem okmány-szerűen bebizonyítható tény. S ez azon heves harcz, melyet a felvilágosult, a szabadkőműves királylyal barátkozó főpap, az erdélyi protestantismus ellen viselt. Oly harcz, melyben *még a pápa is as erdélyi protestánsoknak adott igazat a vallási türelmetlenség által vezetett hatholikus egyháznagy ellen.*

Erdélyben a protestantismusnak kivételesen kedvező helyzete volt. A mikor a tridenti zsinat eloszlott, Erdélyben a protestantismus már bevett és törvény által biztosított vallás volt. A vegyes házasságokat ott lehetett protestáns lelkész előtt is kötni, mert a tridenti zsinat határozatai nem terjedtek ki a már szerzett jogokra.

Igaz ugyan, hogy később az ultramontanismus Erdélyben is elfojtotta a vegyes házasság kötésének azon módját, mely

nem történt katolikus pap előtt. De ez a jog és törvény ellenére történt. Magának a tridenti zsinatnak is ellenére. Erdélyben ugyanis élőjog volt már az, a mit a protestánsok érdekében a magyar törvényhozás az 1844. III. törvénycikkbe igtatott.

S mit tett Haynald?

Oda akarta szorítani a vegyes házasságot, hogy ez kizárólag csak a katolikus pap előtt köthessék. Szentszéki ítéletek jöttek létre, melyek a nem katolikus pap előtt kötött vegyes házasságokat érvényteleneknek mondták ki. Vagyis nemcsak a protestánsok jogegyenlősége, hanem egyszersmind a katolikus kanonjog, mely az ily házasságot nem tartja feltétlenül érvénytelennek, leromboltatott.

De 1857-ben közbelépett a pápának *bécsi* nuntiusa. Az erdélyi szentszékek ítéleteit felfüggesztette.

Az ügy a pápa elé került. S Róma megmutatta, hogy türelmesebb a protestánsok iránt, mint volt az erdélyi püspök.

Haynald Antonelli bíbornok aláírásával 1860-ban levelet kapott Rómából, mely levél *utasította*, hogy az 1841-diki pápai instructiót tartsa szeme előtt; vagyis ismerje el a protestáns pap előtt kötött vegyes házasság érvényességét.

Mit mutat ez? Amit már mondtam.

Hogy a pápával gyakran jobban lehet paktálni a liberalizmus és a haladás kérdéseiben, mint a magyar főpappal, vagy legalább annak egy részével.

A zsidóházasság kérdésében is előbb lehetett volna talán megegyezni XIII. Leóval, mint Simorral, Haynaldal és Samassával.

A mikor a zsidók ellen kitörésre ment a népszenvedély, akkor is a pápától előbb lehetett volna várni a katolikus egyház szeretet-tanának kifejtését. A magyar egyházfejedelmek nem léptek a rohanó ár elé, mely már-már feldúlta a magyar társadalmat, miután átszakította a rend korlátait.

Csak az egy *Kovács* Zsigmond veszprémi püspökben volt elég erkölcsi bátorság, s felvilágosodott, magas egyháznagyi szellem. Egyedül ő bocsátott ki pásztorlevelet egyházmegyéjének papságához, hogy világosítsa fel az izgatók által félrevezetett népet.

Kovács Zsigmond jobban is számíthat a jelen korrall foglalkozó történetíró elismerésére, mint egyháznagyársai közül bárki más.

Az előadottak után lehet-e igénye a kath. főpapságnak, hogy a magyar politika élére álljon, s hogy a közvéleményt vezesse.

Hová vezetné?

A felekezeti villongásokra s beharczokra. Mert a protestánsok végre sem nyugodnának bele a türelmetlen ultramontanizmus kísérleteibe. A régi küzdelmek újra kezdődnének.

Debreczen, Nagy-Kőrös, Szeged, a protestáns Alföld és Erdély, tehát ép a magyar faj legizmosabb képviselői, nem nézhetnék nyugodtan, hogy Esztergom, Kalocsa, Eger álljon Magyarország élén.

Már is kezd feledésbe menni, hogy Magyarországon protestantizmus is van. De annál inkább észrevétné magát, mihelyt az ultramontanizmus további lépést tenne útján.

És tenne, mihelyt a reactionárius irány uralkodóvá lenne.

Minden reactió, mely osztrák volt, felbátorította az ultramontanizmust. Miért nem gyakorolná ugyanezt a hatást a magyar reactió is, ha ugyan magyar reactió lehetséges a nélkül, hogy az osztráknak úttörője legyen?

V.

Az olygarchia

a történelem és a Corpus Juris világításában.

De talán az olygarchia vezetheti Magyarországot és a magyar közvélemény elismerheti vezérséget?

A legújabb politikai divatnak ide vonatkozó része talán állandóvá lehet?

Az aristocratiának mindig volt egy része, mely tanult és feledett. A másik rész nem tanult és nem feledett. Az előbbi tartott a nemzettel, s így megmentette osztályát. Az utóbbi csak önmagával tartott, saját céljaiért küzdött, s ép azért mindig veszélyeztette, vagy tönkre tette osztályának érdekeit. Ez volt nálunk is, másutt is az olygarchia.

És most ez vezesse a magyar nemzetet? Az aristocratiának nem azon része, mely tanult és feledett, hanem az, mely nem tanult és nem feledett?

A középkorban nem volt a magyarnak aristocratiája, hanem csak olygarchiája. Ez a legváltóságosabb időben vezette is a nemzetet, mert a középnemességet legyőzve, felerőszkolta vezérséget.

És hová vezette a hazát?

A mohácsi vészbe.

A nemzeti bukás örvényébe.

A nagy és hatalmas magyar monarchia enyészetére.

A középkor története véres és háborgó volt mindenütt. A polgárháborúk szakadatlan lánczolata. Együtt járt a folytonos belvillongás a feudalizmussal, mely a monarchiát olygarchikus alapra fektette, holott az nem lehet más, mint vagy abszolút, vagy a népre támaszkodó alkotmányos monarchia.

A királyság megerősödése félre szorítva az olygarchiát, egyszersmind az államok belbékéjének garantiájává lett.

De a középkor története sehol másutt nem oly szomorú, mint nálunk. A túlhatalmas olygarchia sehol sem tette annyira tönkre az állami hatalmat, mint nálunk.

A pártütés, a fondorkodás a királyság ellen sehol sem volt oly állandóan napirenden, mint Magyarországon.

A hatalmas főurak sehol sem fosztották ki az államot és társadalmat annyira, szintén, mint nálunk.

Ha a középnemesség három nagy királyunk: Róbert, I. Lajos és Mátyás segítségével az olygarchiát rövid időközökben háttérbe nem nyomja, a magyar állam sokkal gyorsabban gurult volna a lejtőn az örvénybe.

A magyar állam imposáns gömbje már az Árpádok alatt bukott lefelé. Mikor két nagy korszakban az olygarchia ballasztjától megszabadult, rohamosan felszökött a magasba. A világ bámulva tekintett rá.

Nincs nép, melynek történetében oly gyorsan következtek volna a legnagyobb ellentétek, a legmeglepőbb nagyság és a legmélyebb süllyedés.

Ez ellentéteket csak évek választották el egymástól.

Másutt lassú fejlődés emelte fel, s lassú hanyatlás vitte bukásba a népeket.

Nálunk nincs fokozat.

Az Anjouk alatt rohamosan lett az Árpádok pártviszálytól aláaknázott, az olygarchia által tönkre tett Magyarországból Európa legelső hatalma. De Nagy Lajos után ép oly rohamosan lett másod, harmadrangú hatalommá.

Hunyady János saját szakállára mentette meg a hazát, melyet pártütéseivel darabokra tépett az olygarchia. Ez egyetlen ember fényt tudott árasztani Magyarországra, mely már akkor megérett bukására. E nagy ember és fia nélkül a mohácsi vész fél századdal előbb következett volna be. A török invázió első rohama ledönti vala az olygarchikus szű által szétmorzsolts, csak külsőleg impozáns törzset.

Mátyás alatt következett be a második rohamos emelkedés, hogy annál nagyobb legyen az iszonyú bukás ellentéte.

E nagy király halála után egy évvel Magyarország már visszahanyatlott régi tehetetlenségébe. A leghatalmasabb nyugati monarchia kész prédájává lett a keleti hódításnak.

Egyetlen nagyobb török sereg diadalmasan nyomulhatott volna be Buda várába, Mátyás fényes királyi palotájába, melynek légköre még meleg volt a nagy király lángeszének és hazaszeretetének tüztől.

A katasztrófa csak azért következett be később, mert a töröknek másutt volt dolga, mert nem tudta, mily gyenge Magyarország.

Az olygarchia, mely saját érdekét tartva szemelött, gyengítette a királyi hatalmat, s elnyomta a középnemességet, nem törődött azzal, hogy egyszersmind az államot gyengíti.

S ha elég hatalmas leendett, vészek idején, megmenteni a hazát, ez esetben büne kisebb volna.

De ez az olygarchia csak itthon tudott hatalmaskodni, a külső ellenséggel szemben tehetetlen volt. Ha nem szövetségbe is mindig a haza megtámadóival, rosszul verekedett.

A régi magyar hadi szervezetet tönkre tette. A banderialis rendszer a lehető legrosszabbnak bizonyult.

Egyáltalán a feudális hadi szervezet épen katonai czélokra alkalmatlan volt mindenütt. Tulajdonkép népfelkelés levén, a nemesi nép felkelése osztotta a népfelkelések minden hátrányát.

Fegyelme nem volt, tehát szükségkép csatát kellett vesztenie minden hadsereg ellenében, melyet a fegyelem vasféke tartott össze.

Csakhogy a római légiók óta egész a török invázióig, nem lépett fel Európában fegyelmezett hadsereg, a mi egyedül a rendes hadsereg lehet, így hasonló szervezetű hadak küzdöttek egymás ellen.

A magyarok ősi harcmódja és a rendes hadseregekéhez közel járó katonai fegyelme nem mulasztotta el hatását gyakorolni.

A magyar fegyverek ennek köszönik számtalan diadalukat.

A mikor azonban a török invázió rendes, fegyelmezett hadsereggel, a janicsárokkal fellépett, a magyar hadszervezet teljes decadentiájában volt. Magyarország csak banderialis szervezetet tudott szembe állítani a török sorkatonasággal.

Hunyady János és Mátyás győzelmeinek titka ép az volt, hogy rendes fegyelmezett sereget tudtak teremteni. Ennek leple elfedte az ország katonai gyengeségét. Hunyadi Jánosnak, többnyire saját költségén, mindig volt fegyelmezett serege, mely azután magvát képezhette a banderialis hadaknak. Mátyás fekete serege pedig, mely Magyarországot a katonai gloir fényével vette körül — nem az olygarchiának köszönjük e fényt — valóságos állandó hadsereg volt.

Az olygarchia nemcsak nem tudott jó katonai szervezetet teremteni, hanem még a banderialis rendszert is hátrányainak legnagyobb túlzásaira vitte.

Sőt még a hadkötelezettség terhétől is lehetőleg menekülni akart.

A mi alatt a török vész felhői tornyosultak a délkeleti égre, az olygarchia egyik törvényt hozta a másik után, hogy ne tartozzék védeni a hazát, csak akkor, midőn az már megvédhetetlen.

Először csak azt követelte és igtatta törvénybe, hogy egyedül akkor kelljen kivonulnia, mikor a király maga vezetni az ellenségre a hadat. Majd azután eljutott odáig — Mátyás alatt —

hogy a banderialis rendszer csak akkor mozduljon meg, ha a király zsoldosai már nem képesek megvédeni az országot.

Tehát ez a féktelen, hatalmaskodó olygarchia oda jutott, hogy zsoldosok által akarta védelmeztetni a hazát. Hogy zsoldosok harcoljanak a végeken, míg ő itthon intrigál és czívódik.

Előbb mindent elkövetett a királyi hatalom megbénítására, azután elbujt annak árnyékába.

Előbb tönkre tette a hazát itthon, azután védtelenül hagyta kifelé.

Ennek az olygarchiának sok bűne volt minden korban. De a mit Zsigmond halála óta a mohácsi vészig elkövetett, az nemzetgyilkolás volt.

Örökösen pártokra szakadt és szakította magával az országot. A polgárháborút állandóvá tette ép akkor, midőn a nemzetnek minden erejét a törökkel való mérkőzésre kellett volna gyűjteni.

Az Ujlakyak, Báthoryak, Garák, Héderváryak, majd Szapolyayak stb. versenyzése jobban tönkre tette ezt az országot, mint tatár, német, török. Mindegyik vagy király akart lenni, vagy oly királyt akart, a ki által ő uralkodik. Azért nem történhetett meg egy trónválság sem évekig folyó polgárháború nélkül. S hogy szöktek át egyik zászlótól, egyik trónkövetelőtől a másikhoz e főrangú önzők, a mint érdekük követelte! Ha valami utálatossá teszi a magyar történetének e korszakát, nem annyira a polgárháborúban kiontott vér, mint inkább az alattomoság, hűtlenség, hitszegés, árulás az.

Ha Anglia olygarchiájának története *véres*, úgy a mienké *piszltos*.

A *nemzeti királyság*: ez az eszme volt a legborzasztóbb erre az olygarchiára nézve. Ugyanaz az eszme, mely a középnemességet lelkesítette, s melynek segítségével ez a hazát megmentette, míg legyőzhette az olygarchiát.

Nem a magyar tudott csakis az idegennek engedelmeskedni, hanem ez az olygarchia nem tűrte a trónon a magyar királyt.

Arra gondolt, hogy Magyarországot olygarchikus köztársasággá tegye.

Csak ez kellett volna még!

Abból a sírból, melyet az olygarchia által kormányzott köztársaság ásott volna a magyarnak, sohasem leendett feltámadása.

De hogy magyar ember üljön a magyar királyi trónon, miután az Árpádház kihalt, ezt nem tűrhette a főúri *gőg*. Ha Huny ad király lehet, miért nem lehetne az Ujlaky, Grara vagy Zápolya?

Azért ment a magyar nemzeti királyság eszméje ellen a külföldre áskálódni a főúri csőcselék.

Neki mindegy volt: német, cseh, lengyel, Fridrik, Miksa, Venczel, Ulászló, csak magyar ne legyen a magyar király.

Ott lappangott, vagy nyíltan pártot ütött mindig egy olygarcha párt Bécsújhelyen, Bécsben, Frigyes, vagy Miksa mellett. S ép az a rész, melynek jószágai az Ausztriával szomszédos megyékben, Sopronban, Pozsonyban voltak. A német által akartak új javakra szert tenni.

Nem csoda, ha a fukar, de éleslátású Frigyes legnagyobb szorongattatásai közepett sem mondott le Magyarországról. Akkor sem, mikor Mátyás hadai kikergették Ausztriából, s a német városok rovására élőködött.

A mikor Mátyás, halála előtt 800 ezer aranyon visszakinálta neki Ausztriát, dehogyan fizetett volna.

Ismerte a magyar olygarchiát. Tudta, hogy Magyarország hatalma Mátyás személyéhez volt kötve, s mihelyt behunyja szemét a nagy király, a lappangó, udvartól udvarhoz vándorló, Mátyás halálára spekuláló, a hazát árverező olygarchia úgy tönkre teszi Magyarországot, hogy Ausztriát ingyen is megkaphatja. Sőt

ráadásban megkapja Magyarországot is, ha nem is egészen ingyen; mert a királyválasztás korteskedése sok pénzbe került akkor.

Úgy történt. Legalább utódai megkapták Magyarországot is.

A Szilágyi által vezetett középnemesség volt oka, hogy saját személyében nem kapta meg. Ha ugyanis a Rákoson felállított 40 ezer főnyi tábor Mátyást, a bosszankodó, de a fegyverre hivatkozni nem merő olygarcha daczára, királylyá nem kiáltja, Ausztria ugyan sohasem látott volna magyar fegyvereket, Zápolya sohasem leendett Bécs katonai főparancsnoka, László halála után Magyarország az osztrák ház kezére jutott volna.

De volt is örömiadalom a főrangú táborban, mikor az olygarcha-fékező király meghalt.

Ujlaky, ha nem lehetett király, legalább drágán akarta eladni szavazatát. A trónkövetelők közül ahhoz szegődött, a ki legtöbbet fizet és legtehetetlenebb.

Zápolya ép ily felfogásból indult ki. S a gyenge Ulászló tudta, miként kell korteskedni. Zápolyának oda ígerte a szepesi városokat, a lublói és podoliczi erősségeket; s egyszersmind a Zápolyákat morvaországi uradalmaikban megerősítette.

Ujlaky azonban nem kapván eleget, Mátyás fia mellé állt.

Pedig hogy szöktek meg ettől azok, kik Mátyásnak meg esküdtek, hogy Korvin János trónjelöltségét támogatni fogják. Ugyanazok verték szét ennek hadát, s vették el kincseit, a kik hűséget fogadtak neki.

Bekövetkezett, a mit az olygarchia akart. Az új király üstökét ez tartotta kezében, Magyarország teljes anarchia színhelyévé lett. A fekete sereg szétszlott, mert zsoldját senki sem fizette, mert senki sem tudott neki parancsolni.

Még a parasztlázadásra, s az olygarchiának a jobbágység elleni reakciójára volt szükség, hogy a vég kezdete bekövetkezzék.

S több történt. A gyenge Lajos került a trónra, mikor majd egyidejűleg a török trónt a legnagyobb ozmán uralkodó, Nagy Szolimán foglalta el.

Egy hódító állam, melynek csillaga emelkedett, s egy hanyatló, önmagától is felbomló ország álltak egymással szemben. Az olygarchia még ekkor sem vette észre, vagy nem akarta észrevenni, hogy elveszti a hazát.

A középnemesség utolsó kísérletét tette. A hatvani országgyűlésen kardjának élet villogtatva buktatta meg Lajos tanácsosait, s emelte Verbőczyt a nádori székbe.

Az olygarchia azonban a hazafias fellelkesülés lángjának ellobogását bevárva, ismét a helyzet urává lett. S ez a korrumpált, tehetetlen kormányrendszer még insultálni merté Nagy Szolimánt, börtönre vetve ennek követét.

A mikor a végzetes invázió, mint a fergeteg, mint a tenger özönlött az ország déli hatáira, az országnak nem volt hadserege, nem volt hadvezére.

A dőzsöléshez és intrigához szokott főnemesség már a kardot is alig tudta forgatni, annál kevésbé hadsereget vezetni.

Bátran írhatta a pápai követ jóval a mohácsi vész előtt: Magyarország cadaver.

Tomorit egy barátklastromból kellett előrántani, hogy vezesse a magyar hadakat, melyeket azelőtt egy Hunyady vezetett. De mely hadakat?

Tényleg nem volt több, mint 1500 ember, a kit Tomori levezetett a határra. A végső mérkőzésre sem tudott az ország 26 ezer embernél többet szembe állítani Szolimán kitüntetően vezetett száz-ezreivel.

Szapolayt vádolják, hogy elárulta a hazát. Bűne valóban nagy, hogy nem csatlakozott a királyi hadsereghez.

De csatlakozása nem mentette volna meg Magyarországot. A mohácsi vész mégis bekövetkezett volna.

Csakhogy akkor többé nem leendett magyar haderő. Végleg elbukik vala a magyar állameszme. Mert az egész ország Erdély-lyel együtt, vagy török, vagy osztrák hódoltsággá lesz vala.

A korrumpált, enervált, hazafiatlan olygarchia miatt el kellett veszni Magyarországnak. De Szapolyai, bűne, nagyravágyó tervei, vagy okos számítása által megmentette legalább a nemzeti eszmét.

Az ország két részre szakadva, törökkel és némettel tartva, a nemzeti királyságnak legalább egy töredékét őrizve, várhatta a viharos századok setétségén át a jobb jövő fényének átszállását.

Az olygarchia sírba vitte a nemzetet. De most már bűnében, visszavonásában, pártoskodásában volt az ország megmentésének záloga.

Az átok, mely ezt az országot verte, az áldás csiráit rejtette magában.

Hogy milyen ez az olygarchia, ha a történelem fel nem jegyezte volna, megmondaná a Corpus Juris.

Lopott, rabolt, uzsoráskodott. A ki pénzt kölcsönzött a két utolsó szerencsétlen királynak, kamat fejében adományokat csikart ki.

Elsikkasztották a pénzt a haza és az egyház oltáráról egyaránt.

A mikor Adorján pápa a török veszedelem miatt még azt is megengedte, hogy az egyházak arany és ezüst edényeit be lehessen olvasztani, ellopták a szent edényeket.

A Corpus Juris poros pergamenjén leginkább visszatükröződik ennek az olygarchiának képe.

Ez a törvénykönyv a főrangú gonosztevők ellen alkotott codex.

Az olygarchia és a kis nemesség küzd egymás ellen annak minden lapján.

Arról nem is szólunk, hogy a jobbágyosság pária abban. Egy nagy hamisítás áldozata volt századokon át. A tulajdonjog eredetileg a jobbágyot illette meg telkére. Az olygarchia ezt a jogi tényt elhazudta a Corpus Jurisban. Verböczi már a megváltozott alapon codifikált.

S kodifikálta hármaskönyvét a középnemesség érdekében. A magyar szent korona elmélete a legjobb mód volt a kisenemesség érvényesítésére. Ez az elmélet hozta be az egyenlőséget a magyar nemességbe. A fő- és köznemesség közt jogi különbség nem volt az alkotmánycikkeiben.

De mit használtak a papirtörvények és elméletek?

Az olygarchia a polgárháborúkat, trónviszályokat a nemesség kifosztására használta. Miután a rabszolgaság állapotára süllyedt le a jobbágyság, el akarta nyomni a nemességet. Le akarta dönteni a haza végső oszlopát.

Jószágait sorra elfoglalta. Bele ült birtokába.

A nemesség valahányszor hatalomra jutott, egymásután hozta a főrangú rablók ellen a törvényeket.

A jogtalan foglalókról beszélnek az: 1453: 7, 1458: 1, 1464: 12, 1471: 23, 27, 1486: 26, 1498: 10, 1522: 87, 1536:9, 1542: 1, 1546: 24, 1547: 22, 1563: 54, 1458: 1. t.-cikkek.

Mátyás korszaka tele van a bitorlók elleni törvényekkel. A kisenemesség a nagy király alatt visszafoglalta az olygarcháktól javait.

S mit tett az olygarchia?

Mihelyt Mátyás meghalt, kimondotta (az 1492: 14, 145, 1, 1498: 10. t.-cikkekben) hogy a Mátyás alatt elfoglalt (vagyis: *visszafoglalt*) javak *törvényes eljárás nélkül* előbbi tulajdonosaiknak adandók.

A főurak azonban occupáltak tovább is. S hogy jogtalan foglalásaikat védjék, kimondták az országgyűléssel, hogy a kik Mátyás *után* foglalnak, nagyhatalmaskodást követnek el. E rendszabályba a köznemesség is bele egyezett; mert tudta, hogy a központi fék elszakadása után az olygarchia szabadon fog rabolni. Az 1495: 14, 1498: 10. t.-cikkeknek mégis az olygarchia látta hasznát, mert védte az elvett jószágokban a főurakat *intra dominium*.

Hasztalan tört ki a köznemesség haragja az 1492: CVII. és 1498: X. törvényczikkben a spoliatorok ellen, mondva: *poenae perpetuae infidelitatis subjaceant et nec quidem Rex cum consilio Praelatorum et Baronum totibus malefactoribus gratiam faciendi habeat potestatem, sed jugo perpetuae servitudinis subjecti, reatus seu poenam lugeant sine fine.*

Nem jegyzett fel a történelem egyetlen egy esetet sem, hogy valamelyik főrangú „malefactor“ örökös szolgaság által bűnhődött volna.

Talán a praelatusokra és bárókra hallgattak a királyok, pedig a törvény világosan kizárta még a kegyelmezést is.

A mohácsi vész után meg kellett újítani a nóta infidelitással való fenyegetést. Ez történt az 1540: XX., 1545: III. törvényczikkben.

De mindez nem használt. A szétbomlott állam tehetetlen volt a spoliatorokkal szemben.

Nem volt tehát más hátra, mint a magánosokra bízni a jogrend és vagyonbiztosság védelmét.

Valóban ezt tette az 1545: IV. törvényczikk. Kimondta, hogy a jogtalanul elfoglalt javakat *manu privata* is szabad visszafoglalni.

Az önbíráskodás, az ököljog lépett a bíróság és a törvény helyére.

Ebben a harcban azonban ismét az olygarchia volt hatalmasabb, mely a hamispénzverést, s a zsványok tartását is üzte.

Az 1523: XL. törvényczikk a hamispénzverő nemeseket jószágelkobzással fenyegette. Ugyanezen büntetést helyezte kilátásba az 1548: XLIX. törvényczikk azon urak ellen, a kik *zsványokat tartottak*.

Nem kellett-e elvesznie annak az országnak, a hol ilyen olygarchia, s általában ilyen viszonyok uralkodtak?

A török Mohácsnál Magyarországnak már csak szomorú vázát találta. Könnyű volt azt fellöknie.

És szinte szerencsének mondható, hogy a mohácsi vész és a magszakadás az olygarchia legnagyobb részétől megszabadította az országot. Mert ez a faj javíthatatlannak bizonyult. Ha a mohácsi vész be nem következik, ez olygarchia ellen a középosztálynak fel kellett volna lázadnia, s akkor Magyarország néhány századdal előbb irtotta volna ki régi aristocráciáját, mint Franciaország.

Ez olygarchia megmaradt része — és sokan megmaradtak, mert nem mentek a mohácsi síkra — még a haza ravatala felett is folytatta orgiáit. Csak néhányan tették meg hazafias kötelességüket a borzasztó nemzeti szerencsétlenség idején.

A hitszegés, a zászlóhagyás ekkor jutott igazán virágzására. Valami bámulatos — nem, undorító — mint cseréltek legtöbben urat és gazdát.

Érdekszövetségek fejlődtek ki a pártütésre, mely szövetségek tagjai egyszerre tartoztak zászlót cserélni. Az ellenpártok egymást kölcsönösen hazaárulóknak jelentették ki, hogy elvehessék egymás javait.

Ismét épültek a rablóvárak.

More László ebben a tönkre jutott, mindenki által zsarolt országban csakhamar össze tudott harácsolni rablásai által kétszázezer fírtot.

Bebek Ferencz már a hamispénzgyártás üzletével is foglalkozott, mert jövedelmezőbb volt. És mikor a szepesi városok az értéktelen pénzt nem akarták elfogadni, törököt akart nyakukra vinni. Így támadt, vagy öregbedett az olygarcha-vagyon legnagyobb része.

A Báthoryak, az Ujlakyak, Garák, Bebekék stb. nem sokat vethettek szemükre a Fuggereknek.

A magyartól bizony nem sokat különbözött a francia, az angol olygarchia. Ez is harácsolta a középkorban. De ott a királyságban és a polgárságban csakhamar megkapta ellensúlyát és fékét. Nálunk ellenben a zűrzavar egész az új korig tartott. A

pártoskodás, polgárháború, török, német harcza sokáig meglegő maradt a gonosz szenvedélyeknek.

A reformáció, Rákóczy, Bocskay, Tököly harcrai, II. Rákóczy Ferencz szabadságháborúja stb., mindmegannyi alkalom voltak a nemzetnek pártokra való szakadására s a jószágelkobzásokra.

A végső nagy osztozást képezte a *neo-aquistica*.

Ha a *lárvának* nagy jelentősége volt a Corpus Jurisban, s a régi törvényszéki praxis a magyar Tichbornok egész seregével foglalkozott, vagy foglalkozhatott volna, a neo-aquistica alkalomul szolgált a jogtalan vagyonszerzés betetőzésére. Nem volna célszerű megbolygatni az ide vonatkozó aktákat, mert akkor most utólagosan kívánni kellene, hogy az 1741: XXI. törvény-czikket, mely a földosztást befejezte, korábban hozták volna.

Az újabb olygarchia örökölte a réginek nem egy hibáját. A mohácsi vérfürdő, s az elveszett haza iránti szeretet tüze nem tisztította meg. A pártoskodó érdekhajászat tovább tartott.

De még sem lehet tagadni, hogy az olygarchia mellett kezdett megalakulni a magyar aristocratia. Ennek soraiban voltak derék hazafiak. A Frangepan-Zrinyi-féle összeesküvés szomorú körülményei még egyszer setét köd gyanánt vonulnak át, sőt a fekete pontok beleérnek a legújabb kor történetébe is. Az olygarchia és aristocratia nagy részéből alázatos, hajlékony udvari főnemesség lett Lipót korától fogva. A protestantismus, s az ezzel összekötött nemzeti ügy ellen ez is úgy küzdött, mint az ultramontanismus. Elfeledte nyelvét, elosztrákosodott. Mária Terézia korában az udvari főnemesség egyáltalán nem tudott magyarul. Miatta elveszhetett volna a nyelv, melyben és mely által a magyar él.

Ha a középnemesség nincs, mely a nemzetiséget és az alkotmányt fentartotta, Magyarország már rég tán osztrák provinciává lett volna. De az aristocratia soraiban is voltak kitűnő, hazaszerető férfiak, a kik minden áldozatot meghoztak a fenyegetett nemzeti érde-

kekért. Ezek a középnemesség oldalán harcoltak karddal, tollal kezükben, vagy ékesszóval ajkukon.

De ezek csak egyesek voltak és nem az osztály.

Szorosabb csatlakozás az aristocratia szabadelvű, magyar része és a nemzet közt csak a jelen században történt. Ez sem oly szoros csatlakozás, mint a whig-aristocritaié a liberalismushoz. Az ó-conservatív párt pedig, mely az aristocratia nem szabadelvű részéből, tehát a feudálisokból, az ultramontánokból, s az ezekhez csatlakozott nem főúri és papi egyénekből állt, nemcsak a haladásról nem akart tudni, de egyenesen szembeállt a nemzet közvéleményével. A hazát, elhiszem, ők is ki akarták fejleszteni, vagy veszély idején megmenteni, de a maguk módja szerint. Az *osztrákvezetőket*, a kik mindig voltak, s a *muszkavezetőket*, a kik Borics óta csak egyszer hoztak az ország nyakára muszkát, nem számítom soraik közé. A kik az ó-conservatívek közül élnek, bizonyára leginkább tiltakoznának a velük való solidaritás ellen. De hogy nem akarták a magyar nemzet szabadelvű átalakulását, nem akarták a parlamentarismust, s azt hitték, hogy Magyarország nem lehet egyéb, mint csak a papíron sallangós articulusokban önálló állam, tényleg azonban Ausztria tartománya: ez bizonyos.

S hogy 1848-ban az *összes* aristocritaié nem karolta fel átalakulásunk ügyét, s hogy egy része passiv maradt, a másik elment Radenbe, s csak a harmadik, a legkisebb töredék mutatta meg hazaszeretét a tettek mezején: ezt részben azon pessimismns idézte fel, melyet az ó-conservatívek terjesztettek. Nem hittek a szabad Magyarország jövőjében.

Ismét a középnemesség, s a most már mellette, sőt vele összeolvadva fejlődő középosztály telte meg kötelességét.

A felsőház akkor oly néptelen volt, hogy már üléseket sem lehetett tartani a határozatképes szám hiánya miatt.

Hol járt az a 800 mágnás, a ki a főrendiházat már akkor alkotta?

Egy rész ott volt a csatamezőn, nem jöhetett tehát szavazni a felsőházba.

Hogy kik voltak ezek, lehetetlen mind felsorolni, mert csak arra van adat, kik éltek 1867-ben a 48—49-diki honvédek közül. De ezeket érdemes megnevezni: gr. Hadik Gusztáv, gr. Korniss József, Fischer Kálmán báró, Flichtnig (Csatár) Lajos báró, Bánffy Dénes báró, Kemény Lőrincz báró, Starenberg István gr., Szentimrey István báró, Huszár Miklós báró, Rudnyánszky Gyula báró, Haller Sándor gr., Meszena Ferencz báró, Andrássy Gyula gr., Meszéna István báró, Teleky Sándor gr., Uechtritz Manó báró, Bethlen Olivér gr., Almássy Bertalan gr., Bethlen Miklós gr., Dessewffy Károly gr., Lázár Kálmán gr., Lopresti Árpád báró, Vay László gr., Bethlen Miksa gr., Hugonnay Ferencz gr., Nyáry Albert b., Bethlen Ferencz gr., Karácsonyi Guidó gr., Reviczky József b., Luzsenszky Henrik báró, Zichy Ottó gr., Józsika Géza b., Kemény Lajos b., Eszterházy Kálmán gr., Eszterházy Mihály és István gr., Bornemissza József b., Huszár Lajos b., Győrffy Lajos b., Toroczkai Pál gr., Toldalagi Mihály gr., Wartensleben Ág. gr., Hunyady László gr., Schmerznig Tádé b., Szentkereszty Zsigm. b., Niczky György b., Majtényi István báró, ifj. Rudics J. b., Lusensky Lajos b., Aczél Lajos b., Döry Zsigmond b., Lippe János b., Rudnyánszky Iván b., Jeszenszky S. b., Zichy László gr., Bethlen József gr., Pongrácz Gyula b., Haller Ferencz gr., Redvicz Sándor gr., Vécsey Gyula b., Eszterházy Pál gr., Sennyei L. b., Bánffy L. b., Bethlen Gergely gr., Belezny Ferencz gr. Vagyis az *erdélyi* mágnásság majd kivétel nélkül, s nemcsak a nagy családok, melyek 20—25 főrendi szavazatot adnak, egy-egy tagjuk által képviselve, ott volt, a hova a haza iránti kötelessége hitta. A magyarországi főurak ellenben tartózkodóbbak voltak. Vannak nagyszámú tagokkal bíró, híres történeti nevű egész családok, melyekből egyetlen egy kar sem emelkedett fel a haza megmentésére. Csak fel kell ütni az „aranykönyv” névsorát, s össze kell hasonlítani a honvédliszttal a képviselő- és felsőházban tényleg megjelentek névsorával.

A honvéd-tisztikarban szolgált aristocratiának alig felét szolgáltatta az erdélyinél hasonlíthatlanul számosabb magyarországi mágnásság.

Ha az ó-konzervatívok a lemondást és féltékenységét nem hirdetik a túlzó vágyakkal és a lelkesedés elragadtatásaival szemben, bizonyára a magyarországi aristocrazia is jobban kilép a nemzeti ügyért, persze azok kivételével, a kik mindig osztrákokat vezettek, a kik kész eszközei voltak az elnyomó politikának, a kik osztrákbak voltak az osztráknál, dynasztikusabbak a dynasztianál; a kik elmentek Badenbe, sőt a kik nem irtóztak muszkát vezetni. Magyarország, a magyar közvélemény és törvényhozás a multakra fátyolt vetett.

A kiegyezés idején helyesen történt ez. A feledés fátyolának azonban feltétele volt. Az a feltétele, hogy az aristocratiának a nemzettel nem szövöttek része félre vonul s teljesen átengedi a tért a középosztálynak s az aristocrazia azon részének, mely a középosztálylyal solidáris volt.

Csak így jött létre a hallgatag megegyezés. Csak e feltétel alatt ígértük meg, hogy nem bolygatjuk meg a múltakat.

A túloldalon elkövetett szerződészegés tehát felmenti ezt az oldalt az egyezés megtartásának kötelezettsége alól.

Szabad tehát, sőt szükséges figyelmeztetni a nemzetet: kik akarják vezetni s kik után indul.

Az Andrássy által képviselt liberális és hazafias aristocrazia mindig dísze volt, dísze most is a magyar politikának.

Órjöngő democratia volna az, mely ezzel az aristocratiával szakítani akarna.

De mily joga lehet a szereplésre a „másik“ résznek? S mily jogcíme, hogy a nemzet utána induljon?

Ez a nemzet aristocratikus nem annyira benső meggyőződésénél fogva, mint inkább azért, mert a faj konzerválásának egyik eszközét látja az aristocratiában.

Kétségkívül szerencse az, hogy Magyarországon — az indi-
genáktól eltekintve — más történeti aristocratia nincs, mint csak
magyar. Ausztriában van cseh, van lengyel aristocratia, mert volt
cseh, lengyel történeti állam. Nálunk ellenben nincs oláh, tót,
szerb aristocratia. Még a horvát is magyar, legalább címének
eredetében, mert a négy folyam táján csak egy történeti állam
volt: ez Magyarország.

A magyar fajt azonban ez az aristocratia soha sem konser-
válta testületileg, hanem csak egyes egyéneiben. Hiszen a leg-
újabb időkig, legnagyobb részében, a hazai nyelvet sem tudta.

S nemzeteket soha sem tartott fenn egy szűkkörű kiváltsá-
gos, hanem a középosztály. Nálunk 1848-ig a nemesség volt a
nemzet- és országfentartó, most ez az összes művelt középosztály.
Az aristocratianak — nem az erdélyinek — nagy része inkább
elősegítette az ország elnemzetleniesítését. A másik rész nem
azért segített a nemzetmentés nagy munkájában, hogy osztály-
érdekeit érvényre emelje, hanem hogy megmentse a hazát akár
az osztályérdekek rovására is.

S pedig mikor az aristocratia, mint osztály lép fel és győz,
a hatalmat nem az a rész nyeri el, mely a középosztálylyal azo-
nosította magát, hanem az, mely osztályérdekeinek nevében küzd
és arat diadalt.

Ha tehát a közvélemény a legújabb politikai divatot addig
űzné, hogy az aristokratikus tendenciákat diadalra segítené, nem
Andrássy Gyuláékát segítené a hatalom nyergében — ezek tény-
leg ott vannak, hiszen 5 mágnás ül a ministeri székeken — ha-
nem az ellentétes árnyalatot.

Azt az árnyalatot, melynek nem juthatna politikai szerep
sehol azon múlttal mögötte, melylyel tényleg bír. Azon árnyalatot,
mely midőn osztályérdekeit kormányra hozná, nemcsak nem
erősítené, hanem inkább gyengítené a nemzeti érdekeket.

Azon árnyalatot, mely engedékeny volna a nemzetiségek irá-
nyában — mikor követett szilárd nemzeti politikát? — az ultrámon-

tanismussal való szövetségében pedig chinai falat emelne Magyarország és a korszellem közé.

Azon árnyalatot, mely Magyarországot klerikálissá és Ausztria irányában hajlékonyná tenné — mikor nem akarta tenni ezt?

Azon árnyalatot, mely az agrárius tendenciákat végkövetkezményei-ig kizsákmányolná, s a nemzet birtokviszonyait úgy rendezné, hogy ép a középosztály szenvedné kárát.

Ez utóbbi az, miről még részletesebben kell szólnom, mert a közvélemény nem veszi észre az agrarismusnak feudális jellegét.

Akarja a nemzet, hogy az aristocratiának ezen árnyalata vezesse?

VI.

Az agrarismus a feudalismus szolgálatában.

A gazdakörben kezdődött. Folytatást nyert a sajtóban és a parlamentben. Időközben magában a gazdakörben megtámadták, kimutatták veszélyességét. S legújabban Dessewffy Aurél gróf a hitelszövetkezetek terjedésének akadályairól tartott felolvasása által megmutatta, hogy a gazdakör valódi hivatásának is tud élni, helyes eszméket is tud terjeszteni.

Sőt azt lehet mondani, hogy az agrarismus a gazdakörből már kiköltözött, s ennek léggömbje kezd megtisztulni a ragálytól.

De a kór onnét indult körútjára. Az eszmék maszlagját a gazdakörből vetették el.

Most a sajtóban, a parlamentben és a közvéleményben pusztít.

A feudalismus tapsol.

Pedig a kik az agrárius mozgalmat indították, nem kétkezem, jóhiszeműleg jártak el. De az izgatás nem az izgatók számára, hanem azok javára gyümölcsözik, a kik valamely irány legszélső árnyalatát képezik. Ez végzetük. A Széchenyi izgatása által felkavart nemzeti hullám Kossuthot kapta fel, míg az első, az izgatót félre lökte.

Így járnak az agrárius izgatók is, csakhogy megfordított viszonyban.

A parasztság megmentésének jelszavát adták ki. E célból terveztek minimumot, s parasztmajorátusokat.

A mozgalom azonban csakhamar átsapott eredeti medrén. A kis- és középföldbirtokról kezdtek beszélni, s az uradalmakat értették alatta. A parasztmajorátusok előképei a főúri majorátusoknak. A paraszt elsőszülöttségi jog, a mi a majorátusokkal együtt jár, a főúri elsőszülötti jognak.

A feudális aristocrazia meg is értette azonnal a célzást, felismerte az irányt.

Az agrarismusnak ép azért legtöbb proselitája van a szalonokban. Legújabb főúri divat ez az eszmék terén. És mert az aristocráciának éppen feudális része kapta fel az agrárius eszméket, ki hihetné, hogy ennek semmi egyéb céljuk nincs, mint a parasztság megmentése.

Ki törődött ebben az országban a parasztsággal?

Egyedül a középosztály. Széchenyi gazdasági szempontból mérte súlyos csapásait a feudalizmus bilincseire. De mindaz, a mi a parasztok javára a szabad költözködés visszaállításától egész a föld felszabadításáig történt, a középosztályból indult ki.

És most egyszerre a feudális aristocráciának nem volna nagyobb gondja, mint a parasztság érdeke?

Kérdés, melyre felesleges a válasz.

Az agrarizmus, azon értelmében, mirit nálunk szóban forog, nem más, mint a reactionarius irány kiegészítő része, sőt tulajdonképp való zöme.

Ultramontanizmus, antisemitizmus, agrar-feudalizmus: íme a gyönyörűségecs trifolium, a politikai és társadalmi reactio trifoliuma.

A parasztság védelme csak ürügy, a cél a feudális viszonyoknak bár módosult alakban való visszaállítása.

Az uradalmakat akarják megmenteni, s nem a paraszttelket.

Vagyis oly agrarizmust csinálnak nálunk, mely példátlan a világtörténelemben.

Agrarismus volt Rómában: de a Grachusoké a nagybirtok ellen.

Angliában van agrarismus: de O-Donnellé, O-Suliváné, a home-rulereké, s Jolin Stuart Millé, Brighté, Charles Dilkeé, a radikálisoké.

A Grachusok ki akarták sajátítani a plantacion-patriciatust. A home-rulerek akarnak forradalmat, a radikálisok akarják az uradalmak felosztását.

S ennek az agrarismusnak volt értelme Rómában, van értelme Angliában.

Az itáliai parasztságot különösen Apuliában kisajátította a nagybirtok. A latifundiumok elnyelték a paraszttelkeket s a középföldbirtokot, hogy végül elveszítsék, Tacitus szavai szerint, Itáliát.

Az agrarismusnak van értelme Angliában is — nemcsak Írországbán — mert a földbirtok alig fél millió ember kezében halmozódott fel. Nálunk csak a parasztbirtokosok száma több két milliónál.

A brit királyságban a paraszt többnyire csak bérlő, napszámos. Szomorúbb helyzetben van a gyármunkásnál. Írországbán még Gladstone Land-Actja óta sincs olyan helyzetben, mint volt a mi jobbágyunk az 1832-iki urbárium alapján.

Középbirtok Angliában szintén igen kevés van.

Nem több, mint 3000 ember kezében összpontosultak a rengeteg uradalmak, királyi jövedelmeikkel.

Így tehát ott az agrarismus szükséges. Meg kell gátolnia, hogy az uradalmak még tovább terjeszkedjenek, hogy végre meghódítsák egész Angliát. Sőt szépszerével, vagy erőszakkal létre kell hoznia a rengeteg földbirtoktömegek feloszlását, hogy jómódú parasztbirtokosság támadhasson.

Az agrarismusnak némileg még Németországban is van értelme, mert néhány tájon, s különösen Poroszországban az uradalmak terjeszkednek a parasztbirtok rovására.

Franciaországban ellenben a földbirtok feldaraboltsága nagyobb, mint Olaszország vidékének leszámításával bárhol Európában, s ott még sincs agrarismus, mert e feldaraboltság daczára az uradalmak nem terjeszkednek, a földbirtokos királyok nem irtják ki a paraszt- és bérlő-osztályt.

Nem kevesebb, mint 6 millió földbirtok van 3 hektár alatt. S ez a feldaraboltság nem új tünet, s annak ellenkező hatómörülés és az uradalmak növekvése még sem következett be.

A mikor a st.-germaini vasutat építették, az három mért-föld hosszúságban nem kevesebb mint 1502 parcellát vágott keresztül, mely 1000 tulajdonosé volt, a kikkel a vasúttársaságnak meg kellett alkudni.

Argenteuil községében már a negyvenes években 1550 hektárnyi földterület nem kevesebb, mint 39 ezer parcellára oszlott. A francia földbirtokosok száma a Napoleon-codex hatása alatt 1832-ig közel egy millióval növekedett.

1835-ben már Franciaországban nem kevesebb, mint 10.893,528 földbirtokrész volt, s pedig azon egykorú munka szerint, melyből adataimat merítem, következő nagyságarányban:

5 frank jövedelem alatt	5.205,411
5—10 frank jövedelmű	1.751,994
10—20 „ „	1.514,251
20—30 „ „	739,206
30—50 „ „	684,165
50—100 „ „	553,230
100—300 „ „	341,159
300—500 „ „	57,555
500—1000 „ „	33,196
1000 és azon felül	13,561

A francia földbirtok tehát fel volt darabolva már a harminczas években oly mérvben, mint Magyarországon talán soha sem lesz.

Még az uradalmak is kicsinyek voltak: nem kevesebb mint 13,361 volt az 1000 frankos és azon felüli jövedelmet hajtó földbirtokrész.

Angliában a nagy uradalmak 2000 ember kezében vannak. Az ország egyharmada.

És Franciaországban félszázad sem volt képes létrehozni a földosztásnak ellenhatását, a tömörülést, a kisbirtokosok elpusztulását a nagybirtokosok rovására.

Franciaországban nincsenek is agráriusok.

Mert az agrarizmus csak a földet evő uradalmak ellen jogosult. A társadalom védi magát egy csomó földkirály ellenében.

Ha az agrarizmus az uradalmak érdekét tartja szem előtt, akkor nem agrarizmus többé, *hanem társadalmi és politikai összeesküvés a közép- és parasztsztyálya ellen.*

Ilyen összeesküvést tervezett a francia aristocrazia X. Károly alatt, mikor a feudális nemesség javára, s a Napoleon-codex földosztó hatásának meggátolására, az elsőszülött jogát akarta törvénybe iktatni. A középosztály azonban, mely azonnal felismerte a feudális tendenciákat — nem mint a mi középosztályunk — meggátolta a reactionárius terv megvalósítását.

Tudta, hogy ha a földbirtokos oligarchia megalakul, megalakul egyszersmind a politikai oligarchia.

Anglia ott volt szemé előtt. Az angol földbirtokos oligarchia kizsákmányolta a társadalmat a gabonavám által; adófizetőjévé tette az ipart és kereskedelmet. Mert a gabonavámokat úgy szabta meg, hogy a külföldi versenyt magára nézve ártalmatlanná tegye, s gabonáját drágán adhassa el.

A zseb-érdeken kívül politikai érdek is vezette. Ellenzett minden szabadelvű reformot. Nem akarta kiterjeszteni a választójogot, nehogy a politikai fölény a középosztály kezébe kerüljön. Nemcsak a felsőházban uralkodtak korlátlanul a földbirtokos királyok, hanem az alsóházban körülbelül felét ők „nevezték ki“. Mert a vidéki választókerületek nagy része, különösen a kis mező-

városok a lordok kezében voltak. Azért szüntették meg az 1832-diki reform nem kevesebb mint 56 ily mezővárosi választókerületet, 30-at egy képviselőválasztásra szorított, az előtt választott mindegyik kettőt.

Az 1867-diki reform tovább folytatta a lordok elleni actiót. Totnest, Reigate-ot, Jarmouthot és Lancastert megfosztotta képviselőküldési jogától, 38 lord-kerületet egy-egy képviselő küldésére szorított kettő helyett. Tehát a középosztály csak Angliában és Walesben 128 kerületet vett el a földbirtokos olygarchiától.

Hogy ez megtörténhessék, mindig, különösen 1832-ben forradalmi harcokra volt szükség. Az olygarchia erélyesen védte zseb- és politikai osztályérdekeit.

Időközben az angol ipar és kereskedelem, mely meghódította a világot, a földbirtokos olygarchia daczára, annyira kifejlődött, hogy ez politikai érdekeit többé meg nem védhette; még csak zsebérdékeit védi, melyeken a gabona vámoknak szintén erőszakos nyomás alatt történt megszüntetése, szintén nagy csorbát ejtett.

Politikai elnyomástól Anglia többé nem tarthat; mert városi polgársága legyőzhetetlen. Az összes angol lakosság nem kevesebb, mint 62%-je lakik városokban, a mi páratlan arány az egész világon. A választókerületek többsége az angol democratia kezében van, A conservatívek 1832 óta csakis kétszer tudtak győzni az általános választásoknál. A merev torismus pedig nem győzhet többé soha.

S az angol democratia mégis földosztó harczot visel az olygarchia ellen, mert ezt még mindig a szabadelvű haladás gátjainak s a társadalom kizsákmányolóinak tartja. A köteles rész, melyet nálunk kezdenek az agrár-reactió hatása alatt megtámadni, a radikálisok programjában a legendyhebb olygarchia-ellenes rendszabályokhoz tartozik.

Azon demokratikus intézkedése az örökösödési jognak, mely a nagy földbirtok-tömböket felbontja, s melynek segítségével a francia forradalmi jog, s az ezen alapuló Napoleon-codex megérte a francia olygarchia hatalmát.

S mikor ez a restauráció legmérgesebb éveiben hatalmi állását az örökösödési jog reactionárius átalakítása által visszaakarta szerezni, a francia középosztály tiltakozott, s örökre véget vetett az olygarchikus törekvéseknek.

A mi középosztályunk nem vette észre a kisbirtok védelmének álcájában fellépő feudális tendenciát. Ép azért még idején fel kell világosítani. Akkor, midőn a feudális sisaknak még csak csúcsa csillan meg; mert mikor már kibontakozott, s megmutatja páncélját és vértjét: akkor már vagy győzhetetlen, vagy nehéz lesz legyőzni.

Agráriusokra igenis szükség volna nálunk is, de akkor a Grachusokra, vagy a Dilkekre, ha az uradalmak terjeszkednének a kis- és középbirtok rovására. Ha a mágnások, vagy az ültetvényesek a paraszttelkekből és köz ép földbirtokból latifundiumokat alakítanának. Ha összevásárolnák a kis parcellákat, hogy nagy birtoktesteket organizáljanak.

Pusztán a mezőgazdasági termelés szempontjából ez hasznos lehetne. Anglia annak köszönheti nagy agrikulturai felvirágzását, melyhez képest a szárazföldi, s különösen a magyar agrikultura összetörpül, hogy a mezőgazdaság ott nagy tőkével üzött vállalat.

A nálunk annyira szidott, s — ó naivítás! — a feudális agráriusok által szidott mozgó tőke termékenyíti meg az angol földet annyira, hogy a mi bánáti televényföldünk termékenysége, pedig e humus csak Dél-Magyarországon és Észak-Amerika kis részében fordul elő, mint a természet csudája, csekély és főleg bizonytalan az angol talaj termékenységéhez képest.

A római agrikultúra is a mozgótőke segélyével emelkedett a világtörténelemben páratlan fejlődési fokra. A rosszul művelt

parasztteltek, mikor a nagybirtokosok uradalmává lett, kik óriási összegeket fektettek a mezőgazdaságba, buján termő földdé lett.

De ily virágzó agrikultúrát mi nem kívánunk azon társadalmi és politikai hátrányokkal, melyek azzal szükségkép együtt járnak.

A latifundiumok biztosabban elvesztenék Magyarországot, mint Italiát.

Nálunk nincs hatalmas polgári osztály, mely, mint az angol, megmenthetné a társas és politikai szabadságot a túl hatalmas földbirtokos olygarchia ellenében.

Az angol parasztság proletárrá lehetett, habár ott sem büntetlenül.

Az angol középnemesség, a lansquire-k érdekes osztálya, mely annyira hasonlít a mi középnemességünkhöz, az olygarchia birtokszerzési vágya miatt tönkre mehetett társadalmi és politikai veszélyek nélkül.

A polgárság több, mint pótolta mind a kettőt.

De ha nálunk a parasztság és a közép földbirtokos osztály — tehát nemcsak a nemesség — tönkre menne, ha birtokait beolvasztanák az uradalmakba, hol volna akkor a magyar állam alapja, s hová lenne az alkotmányt, fajt és nemzetet fentartó közép-osztály?

A csak most keletkező városi polgárság nem pótolhatná egyiket sem.

Magyarország először az olygarchia zsákmányává, s azután az idegen hódítás tárgyává lenne.

Mert ezt az országot sohasem az olygarchia, hanem a középnemesség mentette meg, mely most már a középosztályba olvadt.

De hát ez a veszedelem nem is forog fenn.

Az uradalmak, a latifundiumok nem terjeszkednek.

Nincs egyetlenegy példa sem arra, hogy az összevásárolt parcellákból, honnét a parasztot, vagy más kisbirtokost kibecsültek, uradalmat alakítottak volna.

Az ellenkezőre pedig számos példa van.

Az állami latifundiumok oszlanak fel kisbirtokokká. Sőt a mágnási uradalmak is. Dél-Magyarországon szemünk előtt folyik a processus, hogy a parasztok a felparcellázott uradalmakat megveszik. Somogyban egy Festetich-uradalommal történt ugyanez.

Az utolsó negyven év alatt roppant átalakulás történt a földbirtokviszonyokban; *de as uradalmak és latifundiumok rovására.*

Vagyis terjeszkedett a kis- és a középföldbirtok.

Tehát nálunk agrarismusra nincs szükség; mert a míg a nagy földbirtok-tömbök növekvés helyett oszlanak, addig nincs veszedelem; sőt a földbirtokviszonyok helyes irányban fejlődnek.

Egyes bajok lehetnek, sőt vannak e fejlődési irány mellett is. Majd szőlők róluk.

De az általános irány egészséges és üdvös.

Ha majd az ellenkező processus áll be, akkor az agrarismusra igenis szükség lesz. Akkor mi fogjuk kiáltani: Vigyázzon a középosztály!

Addig azonban az agrarismus csak a feudalismus érdekeit mozdíthatja elő. Addig olygarchikus reactió.

Beszéljenek a tények.

Földbirtokviszonyaink átalakulásában két pont van, mely mértéket képezhet annak megítélésénél, milyen az irány: az uradalmak terjednek-e, vagy a közép- és kisbirtok?

E két pont: az 1848 előtti állapot, s a bár nem legújabb, de mégis legutolsó áttekintés.

Mekkorák voltak a latifundiumok és uradalmak akkor és most? Mivel bírt a közép- és a parasztosztály akkor és most?

Pontos statisztikai felvétel 1848 előtt nem történt. De mégis nagy bőségben vannak megbízható adatok.

1848 előtt a magyar földbirtokos osztály ily kategóriákat tüntetett fel.

600 család 5000 holdon felül (uradalom, latifundium).

3000 család 1000—5000 hold közt (nagy közép).

7000 család 200—1000 hold (közép).

235,000 kismanes és polgári földbirtokos.

545,000 úrbéri telkes.

Tehát nálunk 600 főrangú család kezében (s az állam és a papságon kívül) volt az ország összes nagybirtoka. Angliában 2,000 család kezében van. Tehát nálunk rosszabb állapotok voltak, mint Angliában vannak ma.

Az úrbéri telkesek, hogy mennyivel bírtak, tudjuk: 10 millió hold váltatott meg Magyarországon és Erdélyben.

A többi összes földbirtok a nemesség, polgárság, főnemeség, papság és az állam kezében volt. Sőt az úrbéri telkek után robot járt, most jár a váltság.

Polgári birtok volt 1848 előtt összesen 2 millió 600 ezer hold.

Az összes 1848 előtti termőföld pedig 48 millió hold.

A mikor a nagy és középbirtok közti arányt akarjuk kiszámítani, csak a polgári birtokot kell levonni; mert a jobbagyok birtoka utáni szolgálmányok, s utóbb kárpótlási összegek a birtokarányban oszlottak meg. Így az a kérdés: a körülbelül 45 millió hold termőföldből mi volt a nagy- és a középbirtok?

A 600-ak óriási földterületeket bírtak, s hogy lássuk, mily földbirtos-királyai voltak a magyarnak, az uradalmakat egyáltalán, s egy csomó megye 1848 előtti birtokviszonyait kell szemügyre vennünk. Azokban meg fog látszani az egésznek képe.

Meglepő kép.

A földbirtokos olygarchia gazdagságával dicsekszik még a derék Galgóczy is, mikor azt mondja: „Magyarország dicsőségesen megáll Anglia mellett“, s hogy míg Csehországban, hol pedig majoratusi és senioratusi intézkedések védik a földbirtok oszthatlanságát, nincs 30—32 ezer holdnál nagyobb kiterjedésű földbirtok, addig nálunk vannak oly főurak, a kiknek uradalmaik,

a felszabadult úrbéri telkek levonása után is, 150—200 ezer hold kiterjedéssel bírtak. Vagyis 15—20 □ mértföld kiterjedéssel!

Persze, hogy voltak s pedig sokan. *Eszterházy Pál herceg 29 uradalmának kiterjedése pedig körülbelül akkora volt, mint a württembergi királyság.*

A 600-ak leggazdagabbjai a következők voltak: *Batthyány Fülöp* herceg 7 roppant uradalommal. A gr. *Károlyi*-család négy közös uradalommal s külön *Károlyi* György 7, *Károlyi* Lajos 4, *Károlyi* István 4 uradalommal. *Eszterházy* Miklós gróf az óriási tatai uradalmon kívül még két más nagy uradalommal. *Pálffy* Antal herceg 3 roppant uradalommal. *Pálffy* János gróf 6 uradalommal. *Szina* György pláne 19 uradalomra vitte fel. *Schönbom* Buchaim Károly gróf két, de nagy uradalommal bírt. A *Széchenyi-eknek* Sopronban, Somogyban, Vasban, Veszprémben, Tolnában, Fehérben, Pozsonyban, Zalában nem kevesebb, mint 18 uradalmuk volt. *Zichy* Ferencz 4 roppant uradalommal szintén a földbirtokos-királyok közé tartozott.

Ezeknek valamennyinek birtoka 150—200 ezer, vagy több holdnyi kiterjedéssel bírt.

Magyarországból tehát:

350 □ mértföld egyetlen emberé, *Eszterházy* Pálé,

200 négyszögmérföld pedig 10 családé volt.

S ide nincsenek még beszámítva a főpapi birtokok, melyek szintén körülbelől 200 négyszögmérföldet tesznek.

Tehát néhány világi és egyházi főúr közel 1000 négyszögmérfölddel bírt, a terméketlen talajt nem is számítva, Magyarországból. Vagyis az országnak (Horvátország nélkül) körülbelől egy ötödét.

S a 600-akból csak még tízről s a főpapságról van szó! S nem beszéltünk még a királyi család s az állam javairól.

Mi marad Magyarországból a parasztság, nemesség és polgárság számára, ha a kisajátítást még tovább folytatjuk?

Pedig még a hatszázakból a következőknek volt 2—6, sőt 12

uradalmuk, 10—150 ezer hold közti birtokuk: *Barkóczy* János gróf 12 uradalommal bírt. *Balassa* Antal hat uradalommal. A *Sztáray* grófok két uradalommal. *Apponyi* Rudolf gróf két uradalommal, *Szapáry* Etelka gr.-nő három, *Ándrássy* György gr. két, *Bretzenheim* herceg két, *Csernovics* Péter két, *Gzindery* László két, *DuJea* Péter három, *Eszterházy* grófi ág három, *Festetics* Rozina grófnő három, hg. *Eszterházy* Vinczéné három, *Endrődy* György gróf 2, gróf *Endrődy* Józsefné 5, *Festetic* György gróf 5, *Festetic* Ágoston 3, *Festetic* Tasziló gróf a roppant keszthelyin kivül még több uradalommal Zalában és Vasban, gróf *Forgách* Alajosné 4, *Forgách* Kálmán 3, gr. *Forray* Andrásné 3, a b. *Fischer-család* 2, *Gyürhy* Pál gróf 4, gr. *Haller* Ferenczné 2, *Hunyady* József gr. 3, *Hunyady* Ferencz 3, *Keglevich* Gábor gr. 3, *Keglevich* János gr. 8, *Klóbusinsky* Nep. János 2, a *Lőnyay-család* 4, *Nádasdy* Lipót gr. 3, *Nádasdy* Tamás gróf, 4, *Orczy* György b. 3, *Sándor* Móricz gróf, 3, *Szapáry* Ferenczné 2, *Waldenstein Wartenberg* Keresztély 3, *Viczay* Mór 2, *Zay* Károly gr. 3, *Zichy* Domokos gr. 3, *Zichy* János gr. 3, *Zichy* György, Kamil és Aladár 3 uradalommal.

Vagyis a hatszázakból 41 főúrnak átlag volt fejenkint 80 ezer, összesen 3.280,000 hold földje, a mi ismét 328 négyszög-mértföld területnek felel meg. De hogy a nagybirtok mily arányban állt a közép- és kisbirtokhoz, vagyis az állami, papi és nagy mágnási (a közép-birtoka mágnásokról nem szólva) birtok mennyivel volt túlnyomó a közép- és kisbirtok felett, ezt egyes, legjellegzetesebb megyék birtokviszonyaiból lehet, persze csak hozzávetőleg kiszámítani.

Biharmegyében az egyházi javakon és a főnemesi javakort 257 ezer ember élt, s az összes lakosság 415 ezer volt, a miben a városok: Debreczen, Nagyvárad stb. akkori lakossága is bennfoglaltatik, úgy hogy e czímen legalább 100 ezerét le kell vonni, így tehát az uradalom és a többi birtok úgy álltak egymáshoz, mint a 257 a 48-hoz.

Arad megye egészen a modenai hercegé volt; de a kama-

rára szállt, s adományozták azt különféle „érdemekért“. Mikor már két uradalmat kiszakítottak belőle, a volt hercegi birtok még mindig 544,832 hold vagyis 54 □-mtf. kiterjedésű volt. B. Ditrich kapott belőle 200 ezer, a nádor 168 ezer holdat. A negyvenes években az aradi középbirtok egészen jelentéktelen volt a nagybirtokhoz képest.

Temesmegyében a kamara 4867, a közalapítványi kincstár 2307 jobbágytelekkel bírt. A kevés számú nemesség bár jómódú, sőt gazdag volt, összesen sem bírt annyit, mint e két tétel, pedig a mágnási és papi javak még nem levén ide számítva, a mérleget annál kedvezőtlenebbé teszik.

Torontálról ugyanezt lehet mondani, hol csak a királyi kincstárnak volt 3600 jobbágytelke.

Krassó legnagyobb részét a kincstár bírta. Azon csekély nemesség, melynek száma az 1785-diki összeírás szerint csak 124 volt, alig számbavehető arányban képviselte a középbirtokot az állami nagybirtokokkal szemben.

Csanádban a nemesség és középbirtokú mágnásság birtokain csak 10,543 ember élt, a többi a nagy állami, papi és mágnási birtokokon. Az összes lakosság volt 67,736.

Baranyában csak a gróf Batthyány-család jószágain 44,627 ember lakott, Károly főhercegében 32,440, míg az összes nemességén csak 24,834. Az összes főnemesi, állami és papi javakon pedig lakott 163,355 ember. Az arány tehát ez: nagybirtok 163, közép 24.

Fehérmegyében az összes közbirtokos nemesség és mágnásság javain lakott 45,565 ember. Ellenben egyedül a gróf Zichy-család birtokain 22,335. Az összes nagybirtokú mágnások és papok javain lakott több mint 100,000 ember. Az arány tehát ez: 100:45.

Győrmegyében a középnemesség és középbirtokú mágnásság telkein lakott 17,869 ember, míg magának a szent-mártoni főapátnak uradalmain 13,040 ember. Győr város 14 ezer lakossága-

nak és a polgári birtokon lakó 1000 embernek levonása után a többi lakosság, 62 ezer ember a nagybirtokú mágnások és főpapok birtokain lakott. Az arány tehát ez: 62 és 17.

Komárom megyében az összes nemesség birtokain csak 27,111 ember lakott, míg magának berezeg Eszterházy Miklósnak uradalmaiban 38,594, a primáséiban 24,823. Komárom szab. kir. város 17 ezer főnyi lakosságának levonása után a megye 134 ezer lakosságából 90 ezer ember élt a főurak és a főpapok javain, vagyis az arány a nagy- és a középbirtok közt ez: 90:27.

Mosonmegyében a nemesség telkein csak 1000, a magyaróvári uradalomban ellenben magában 30 ezer ember lakott. A megye 62 ezer lakosa után számítva a főúri és nemesi birtokot, egészen neveltséges arány sül ki: 61:1.

Somogyban sokkal jobb az arány; de még itt is kedvezőtlen. Ha Fényessel 213 részre osztjuk a megyét, akkor a nemesség 1848 előtt 60½ részt bírt. Vagyis a mágnási és főpapi birtoktömegek úgy aránylottak a nemesiekhez, mint 213 a 6072-hez.. Sopronmegye 194 ezer lakosa így oszlott meg: Sopron szab. kir. városban lakott 16 ezer, birtokain 7 ezer ember, a nemesség javain 25 ezer, magának Eszterházy berezegnek uradalmain 112 ezer ember, a többi egyéb főpapi és főúri javakon. Vagyis míg a nemesség középbirtokain csak 25 ezer, a nagyúri és főpapi latifundiumokon 145 ezer ember, így az arány: 25:145.

Tolnában a nemesség birtokain lakott 47 ezer, a nagy uradalmakban 120 ezer, vagyis az arány a nagy- és középbirtok közt ez: 120: 47.

Vasmegeye 262 ezer lakossága ekkép oszlott meg: Szombathelyen 3888, Kőszegen 5757, a nemesség birtokain 56,797, a többi 196 ezer a mágnási s papi nagybirtokon lakott. Vagyis a nagy- és középbirtok aránya ez: 196: 56.

Veszprémmegye 186 ezer lakosságából a nemesség telkein 50 ezer, magán az Eszterházy-latifundiumon 42 ezer ember lakott. Veszprém városában 8000. Az arány tehát ez: 120:50,

Zalában a középnemesség birtokain 91,579 ember élt a megye 270 ezer lakosából. Keszthely, Kanizsa és Zalaegerszegen körülbelül 20 ezer. Az arány tehát ez: 169:111. Vagyis Zalában a viszony már nagyon kedvező volt a középföldbirtokra nézve. Még kedvezőbb Abaújmegyében. Ennek 161 ezer lakosságából 78 ezer lakott a nemesség birtokain, Kassán 13 ezer. Az arány tehát ez: nagybirtok 70, közép 78 (a városi, mely pedig — Kassa városáé — 29 ezer hold volt, nincs beszámítva itt sem, valamint másutt sem).

Bereg 109 ezer főnyi lakosságából a nemesség és mágnásság középbirtokaira 49 ezer esett. A Schönborn-féle munkácsi és szt.-miklósi uradalmon lakott 60 ezer ember. Az arány: a két uradalom 60, a többi összesen 49.

Borsódban a lakosság így oszlott meg: állami és alapítványi jószágokon 47 ezer, a papságéin 27 ezer, a mágnásokéiban 35 ezer, a nemesekén 85 ezer, Vagyis az arány 109: 85.

Heves és Külső-Szolnok egyesült megyékben a kamara jószágain 11 ezer, az alapítványiakon 3 ezer, a kath. papságéin 53 ezer, a mágnásokéin 79 ezer, a nemesekéin 120 ezer. Vagyis az arány 146: 120.

Sárosmegyében még ennél is jobb az arány. Itt a mágnások jószágain 63 ezer, a királyi városokban és ezek javain 27 ezer, a kamaráéban és az alapítványi javakon 9 ezer, a nemesség birtokain ellenben 84 ezer ember lakott. Vagyis a városi lakosságot és a városi javakat nem számítva, az arány ez: mágnási és állami 72, nemesi 84.

Szepesmegyében a papok jószágain 15 ezer, a mágnásokén 43 ezer, a nemességén 57 ezer ember lakott, az arány tehát majd egyenlő: 58: 57.

Árva ismét a latifundiumé volt. Az árvái uradalmon 80 ezer, a nemesek birtokain 7. ezer lakos élt. Az arány 80: 7.

Bács-Bodrog megyében a koronái és kamarai javak voltak ismét roppant túlsúlyban. A nemesség birtokain csak 40 ezer, a

királyi városok határain 83 ezer, a koronái javakon 70 ezer, a kamarai 3 uradalmon 153 ezer, Grassalkovics herceg bajai uradalmán 32 ezer. A megye 429 ezer lakossága tehát, beszámítva a szabad királyi városok területeinek 83 ezer lakosát, így oszlott meg: 306 ezer az állami és egyéb nagybirtokon, 40 ezer a nemesség javain, vagyis az arány 306 és 40.

Barsmegyében a nemesek jószágain lakott 25 ezer, Körömczön és birtokain 10 ezer; Újbányán 3 ezer, a többi mintegy 80 ezer a főpapok s mágnások birtokain lakott. Az arány: 80: 25.

Pest-Pilis-Solt megyében a nemesség javain lakott 160 ezer ember, a mágnásokéban 101 ezer, a főpapokéban 75 ezer, az állami jószágokon 33 ezer, a dynastia ráczkevei uradalmában 15 ezer. Az arány tehát: a mágnások, főpapok, királyi és koronái javak 224, a nemesi javak 160. Budapest város javai nincsenek beszámítva.

Pozsonymegye 267 ezer lakosa így oszlott meg: a sz. k. városokban 49 ezer, a nemesi telkeken 45 ezer, a többi 173 ezer a papi, mágnási és az uralkodóház javain lakott. Az arány: 173: 45.

A még hátra levő megyéket felsorolni felesleges.

A fennebbi számok mutatják, mily roppant túlnyomó volt a főpapi, mágnási, kincstári és korona-javak tömege a középnemesi és egyéb birtok felett. Akkor is, habár 2 millió 600 ezer hold polgári (városi) birtokot is az ellenkező mérlegre teszszük.

Az összesen 48 millió termőföldből körülbelül 65% az állam, a korona, a főpapság, s a főnemesség tulajdona volt. A parasztság csak szolgálmányok fejében bírt 10 millió holdat, ezt tehát az arány megállapításánál nem kell levonni, hanem csak a 2 millió 600 ezer hold városi földet, vagy kerekszámban 3 millió holdat.

Akkor a 45 millió hold úgy oszlott meg: korona, állami, főpapi, mágnási birtok volt kerek számban 30 millió, nemesi 15 millió.

Ily csekély mérvben volt dotálva a 3 ezer nagy közép-, a 7000 közép- és több mint 200 ezer kis középbirtokos család.

A míg ugyanis az állam, a korona, 600 mágnási család és a papság 30, a nemzet zöme csak 15 millió, a polgársággal együtt 18 millió holddal bírt.

De mert a mágnásoknak, a főpapoknak és az államnak sok helyen, az alpapságnak pedig mindenütt 5000 holdnál kisebb birtoka volt, s az erdélyi megyéket, hol a birtoktömbök általában kisebbek, nem soroltuk fel, jóllehet a közbirtokos mágnásokat a legtöbb helyen már a nemességhez számítottuk, 16 perczentet le kell vonnunk, hogy a nagy uradalmi és a többi birtok közt a 48 előtti arányt lehető pontossá tegyük.

Minden nagyítás nélkül állíthatjuk tehát, hogy az összes magyar földbirtok 1848 előtt 50%-ben nagy, uradalmi birtok volt.

S miként áll ma a nagy (uradalmi) birtok és latifundium?

Habár nem is 5000—10,000 hold, hanem, hogy az újabb statisztikával megtaláljuk a szükséges kapcsot, 1000—10,000 h. közti birtokot mondjuk uradalmiaknak, s a 10,000 h. felülieket latifundiumoknak, a következő számviszonyok constatálhatók:

Uradalmi birtok	32 %
Latifundium	7.4%
Együtt	39.4%

A javulás tehát 11.4%.

S ebből mi következik?

Az, mit állítottunk, hogy az uradalmak rovására nőtt a közép- és kisbirtok. S pedig jelentékenyen, mert e 11.4% millió és millió holdat képvisel, mikor jelenleg az összes termőföld 53 millió.

Egyes középbirtokos családok tönkre mehettek, a paraszt-ságban is rombolhatott az uzsora, de főleg a rász gazdálkodás és tékozlás.

De egy egészen bizonyos, hogy a *közép- és kisbirtok az uradalmak rovására hódított.*

Oszlik az uradalom, a középosztály és a parasztság javára forgácsolódik el a latifundium: e tétel a számtani bizonyosság erejével bír.

Igaz, hogy főleg az állami javakat adták el és parcellázták fel; de a mágnási javak is oszlottak. Nincs már annyi 100, 200 ezer, sőt 80 ezer holdas uradalom, mint volt 1848 előtt.

Az örökösödési törvények osztó ereje, s a hitbizományok csekély volta idézte fel a bomlást, a főúri tékozlásról nem szólva.

Mily érdekeket sért tehát leginkább a földbirtok átalakulásának 1848 óta folyó processusa.

Az oligarchikus érdeket.

Ha a középnemességnek baja van, nem azért van, mert a középbirtok pusztul. Ép az ellenkező történik. Csak az a baja van, hogy egyes családok mennek tönkre; a középbirtok azonban nem változtatja jellegét.

A parasztságban is itt-ott, legalább az utóbbi időkben, kóros jelenségeket lehetett látni; de ezekben, a mennyiben átmeneti bajokat jeleztek, javulás következett be, a mennyiben pedig állandók, legkevésbé érintik a *magyar* és a *német* parasztságot.

Dél-Magyarországon állandó tünet az, hogy a szerb parasztság pusztul. A telkes gazdából lesz zsellér, utóbb napszámos, végre kivándorol Szerbiába. De ki foglalja el helyét?

A magyar és a német paraszt.

Szlavóniában, a hol középbirtok és köznemesség egyáltalán nincs, hanem csak roppant uradalmak vannak s paraszttelkek, tulajdonosaik az utóbbiakat sorra elvesztik. Ki veszi el tőlük?

A Bácskából, Baranyából, Somogyból stb. bevándorló *magyar* és *német* parasztság.

Negyven év statisztikája feltárja, mily mértékben haladt elő ez a processus.

Verőczemegyében a negyvenes években még csak 2.451 magyar és 3,500 német lakott; 1880-ban lakott 17 ezer 300 magyar, 24,400 német.

Szerémmegyében a negyvenes években lakott 2000 magyar, 1600 német; 1880-ban lakott 10,532 magyar, 21 ezer német.

Pozsegamegyében a negyvenes években lakott 500 német, magyar egyáltalán nem. S 1880-ban a magyarság létszáma mégis 4320, a németségé 6 ezer volt.

A bevándorlás még mindig egyre tart.

A horvátok észre is vették a veszélyt, melyet rájuk nézve a szlavonitáknak a magyar és német bevándorlók által való kiszorítása képez. A túlzó lapok ismételten megtámadták Strosz-mayer püspököt, a miért nem védi legalább a kath. sokácz lakosságát, mert ennek pusztulása ép Diakovár táján igen nagy.

Most már azonban törvényhozási intézkedést sürgetnek.

Minimummal, a hitel eltiltásával akarják védeni a szlavonitákat.

Kik ellen?

A magyarok és a németek ellen. Tehát ugyanazon rendszabályokkal akarják a magyar és német elem terjeszkedését megátolni, melyekkel a mi agráriusaink — ők mondják legalább — a fajt akarják conserválni.

Vagyis azt akarják, hogy a magyar, s a vele szövetséges német elem ne terjeszkedhessek a nemzetiségek rovására. Védik a hódító magyar faj ellenében a szerbet, oláhot, tótot, runyákat.

Mert, ha vannak agrárius hajaink, ezek főleg a tót, szerb és oláh megyékben észlelhetők.

Az agrarismus tehát, ha nem olygarchikus, nemzetellenes politika.

De főleg olygarchikus. Mert a ki földbirtok-viszonyaink átalakulásának más irányt akar adni, az nem akarhat egyebet, mint a pusztuló, oszló *uradalmak* conserválását.

Csakis ez magyarázza meg azon már említett tünetet, hogy az agrarismus, mely a legújabb politikai divat kiegészítő része, főleg a feudális aristocratiában otthonos. *Házi politikája a trónjukban fenyegetett földbirtokos dynaszta*knak.

Mert a parasztmajorátus és minimum is az ő érdekeiket fogná előmozdítani. A földművelő nép egyrésze ugyanis ekkép megbirtoktalanítva, napszámosná lenni volna kénytelen. Mezei munkásokat ekkor olcsóbban kapnának az uradalmak.

A hitbizományok segítségével védhetnék ugyan — védik is — magukat a feudálisok, csak hogy a hitbizományok igen nagy birtoktestekből alakíthatók, s organizálásuk sok bajjal jár. Ez az irány mégis lendületet vett. Régebben az összes hitbizományok alig képezték az összes földbirtok 1 perczentjét, most már megközelítik a 2-ot. Ebben az irányban el fogunk oda jutni, hogy a földbirtokos olygarchia elsáncolja osztályát a hitbizományok mögött.

Vagyis az az intézmény, mely mindig gyűlöletes volt a nemzet előtt; melyet az olygarchia csak a múlt században tudott kicsikarni a középnemességtől, de melyben ez a főnemesség suprematiájának eszközét látva, ellenszer gyanánt törvénybe iktatá, hogy a köznemesek is alakíthassanak hitbizományokat: ez az intézmény ki fogja fejteni feudális természetének egész pompáját.

Deák Ferencznek a hitbizományok ellen tartott fényes beszédei meghaladott álláspontot fognak képezni.

S ennél még több fog történni.

A hitbizományi rendszer kényelmetlen és merev. Sokkal kényelmesebb és olygarchikus czélokra hajlékonyabb az egyszerű substitutió és a köteles rész eltörlése.

Csak ezt kell bevinni az örökösödési jogba — és már is be akarják vinni, sőt részben benne van a javaslatban — és akkor a feudalismus teljes diadalát fogja ülni.

Időközben pedig csak szidni kell a mozgó tőkét, nehogy megtermékenyítse a földbirtokot; hirdetni kell, hogy az agra-

rius bajokban nyakig úszunk. A középosztály, mely már is kezd binni, majd egészen megpuhul, s kész eszközevé lesz a feudális-musnak.

A mikor azonban a mozgó tőkét ép a nagy urak közül szidják sokan, akkor megjegyzendő, hogy nem minden nagy úr veti ám meg ezt a tőkét, mikor dividenda és presenzmark alakjában jelentkezik. Sőt azok sem mind, a kik egyébként harcot viselnek ellene.

Nézzük csak meg, hány főur ül a pénzüintézetek igazgatótanácsában.

A földhitelintézetet, hol gr. Lónyay Menyhért, gr. Dessewffy Aurél, gr. Andrassy Gyula, gr. Batthyány Géza, gr. Csáky László, gr. Cziráky János, gr. Károlyi Gyula, Pallavicini Ede örgróf, ifj. Pejacsevics László gróf, Sennyey Pál báró, Szapáry Gyula gr., Szapáry Iván gr., Wenckheim Frigyes gr., Zichy Nándor gr., Zichy Pál Ferencz gr. és Haynald Lajos érsek vannak az elnöki széken, vagy a felügyelő bizottságban, nem számítjuk, hanem a többi pénzüintézeteket. S ezeknél vagy vállalatoknál elnökök, igazgató-tanácsosok vagy felügyelő bizottsági tagok a következő mág-nások:

Andrassy Aladár gr. (Magyar általános hitelbank), *Pallavicini* Ede örgróf (u. o.), *Károlyi* Sándor gr. (Magyar leszámítoló és pénzváltó bank), *Dessewffy* Aurél gr. (u. o.), *Károlyi* Tibor gr. (kisbirt. földh. intéz.), *Csekonics* Endre gr. (u. o.), *Bánffy* Dezső b. (u. o.), *Bánffy* Béla gr. (magyar orsz. bank), *Eszterházy* István gr. (u. o.), *Szapáry* István gr. (u. o.), *Bethlen* András gr. (u. o.), *Telely* Domokos gr. (u. o.), ismét *Bethlen* András gr. (első erdélyi bank Brassóban), *Bánffy* Albert b. (kolozsvári hitelbank), *Csálty* Albin gr. (szepesi hitelbank), *Hugonnai* Béla gr. (átal. waggon-kölcsönző), *Liptay* Béla b. (első m. papíripar), *Zichy* Nándor gr. (fiumei rizshántoló), *Pallavicini* Ede örgróf (u. o.), *Dessewffy* Aurél gr. (Schlick-féle vasöntöde), *Pallavicini* Ede örgróf (kőolaj-finom, gyár), *Károlyi* Tibor gróf (Adria magy. teng. haj.), *Sza-*

páry Iván gr. (u. o.), *Teleky* Domokos gr. (u. o.), *Karácsonyi* Guidó gr. (első m. által. bizt.) *Ambrózy* Gyula b. (u. o.), *Batthyány* Géza gr. (u. o.), *Csekonics* Endre gr. (u. o.), *Károlyi* Gyula gr. (u. o.), *Károlyi* Sándor gr. (u. o.), *Radvánszky* Géza b. (u. o.), *Vejacsevich* Márk gr. (Fonciére), *Bánhid*y Béla b. (magyar-francz. biztosító), *Podmaniczky* Frigyes b. (alföld-fiumei vasút), *Pallavicini* Ede örgróf (arad-temesvári v.), *Festetich* Béla gr. (báttaszék-dombovár-zákányi v.), *Nopcsa* Ferencz b. (első erdélyi v.), *Török* Napóleon gr. (m. északkeleti v.), *Csekonics* András gr. (nagykikinda-nagybecskereki v.), *Bethlen* András (u. o.), *Karácsonyi* Guido (u. o.), *Zichy* Nándor gr. (pécs-barcsi v.), *Vécsey* Sándor b. (u. o.), *Bánffy* Dezső b. (szamosvölgyi v.), *Korniss* Viktor gr. (u. o.), *Zichy* Edmund gr. (m. nyugati v.), *Fiáth* Ferencz b. (u. o.), *Strachtvitz* Hugó gr. (u. o.), *Andrássy* Aladár gr. (gácsországi v.), *Sztáray* Antal gr. (u. o.), *Vay* Miklós b. (kassa-oderbergi v.), *Festetich* Béla gr. (déli v.), *Széchen* Antal gr. (osztr.-m. államvasút), *Nákó* János gr. (u. o.), *Károlyi* Sándor gr. (m. áll. v. igazg. tan.), *ismét Károlyi* Sándor gr. (Ferencz-csatorna), *Karácsonyi* Guidó (alagút t.).

S az osztrák vasutak és pénzüzetek igazgató-tanácsaiban ülő magyar mágnásokat még nem is soroltuk fel, mégis szép szám jó ki.

Ez azonban csak illusztráció és nem támadás e tiszteletre méltó urak ellen.

De ha a mozgó tőke elleni harcz tovább tart és fokozott mérvet vesz, akkor a pénzüzetek csak gyakorolnak annyi repressaliát, hogy legalább az agrárius irányzatot kizárják igazgató-tanácsaikból?

Nem hisszük.

A legújabb politikai divat idején legalább nem. Most az a divat, hogy az aristocrazia tömjéneztetik, hivatalokba és igazgató-tanácsosi állásokba helyeztetik.

A középosztály meglapul, vagy eltűnt, nem tudni, hol van.

A pénzemberek pedig a legfélénkebbek. Azoktól várni a legújabb divat elleni visszahatást, lehetetlenség.

Ha a középosztály fel nem ébred, akkor a feudális-ultramontán mákony végleg elaltatja a nemzetet. Ez az ország akkor a nagy urak és a főpapok birodalma lesz.

A liberalismus és democratia kerül a múzeumokba, honnét kivonul a feudalismus és ultramontanismus minden rozsdás requizituma.

De a középosztály fel fog ébredni, mert fülébe dörgi a megtámadott korszellem az ébresztőt.

És a *nemzeti genius*.

VII.

A fekete és a fehér rém.

Európaszerte a vörös rémet üldözik. Ez ellen védi magát állam és társadalom.

A socialismus az, mivel rémitgetik az ijedőseket. Tény is, hogy a socialismus létezik. Tüzes kohója dolgozik, dübörög a föld mélyében. Egy-egy merénylet, egy-egy gyalázatos bűn pedig jelzi, hogy már a felszínre is ellátogat.

Ez a rém azonban még sokkal inkább le van bilincselve az államot és társadalmat tartó szikla-oszlophoz, hogysen lánczait elszakíthatná és egész hatalmával törhetne elő. S az állam és társadalom törvénye, kardja mindig elég hatalmas lesz, hogy leverje. Közvetlenebb fenyegetést intéz a társadalmak ellen a másik két kísértet.

A vörös rém lángköpenye mögött meglebben a fekete és a fehér köpeny. Az ultramontanismus és a feudalismus köpenye. E libbenés által felidézett szélroham kiolthatja a liberalismus és a democratia világosságát.

Valami homály terjed, valami zizegés hallatszik a levegőben, mintha alkonyodnék, s a denevérek kiszálltak volna a sekrestyék padlásáról, a templomok és a romba dőlt lovag-várak tornyaiból.

A liberalismus napja nyugszik?

Nagy és fontos jelenségek mutatnak erre.

Tény, hogy az ultramontanizmus egész Európában támadó háborúba indult, sőt részben már harczeit vívja. Franciaországban, Németországban kultúrharcz folyik. Ausztriában csak azért nincs kultúrharcz, mert az állam nem védi magát. A feudális-clerikális aera megváltoztathatta a szabadelvű iskola-törvényt is a nélkül, hogy az ultramontanizmus támadása az osztrák-német liberális sajtó jajveszéklésén kívül egyéb ellenhatást idézett volna fel.

Nálunk az ultramontanizmus szintén megmozdult. S a közvélemény nem tiltakozott ellene.

De nem csak egyes államokban észlelhető e tünet. Az ultramontanizmus világ-jelentőségében lépett fel. Nyíltan ki mondja, hogy visszaköveteli a kath. egyház elkobzott jogait a családra, a nevelésre, az államra és társadalomra.

Az ultramontan sajtó világszerte hirdeti a pápa legfőbb souverainitásának középkori tanát, az egyházi törvénynek a világi térvény, az egyháznak az állam felett való elsőbbségét.

Máskor az ily fejtegetések csak kacaját, vagy kicsinylő mosolyt idéztek volna fel. Most hívőkre találnak.

Világszerte növekedett a hitbuzgalom. A teljes apathiát, vagy atheistaságot a bigottság kezdi felváltani.

Ilyenek az emberi szellem haladásai és visszaesései. A komoly, nemes vallásosság szűk körre szorul. A nagy tömegek csak végleteket ismernek: a közöny és túlbuzgóság végleteit.

S az egyház hatalma osztja e peripetiákat.

Másfél század óta, mióta a francia encyclopedisták megmérgezték az emberiség lelkét, a kath. egyház csillaga nem volt ily emelkedőben, mint jelenleg.

Minden jel arra mutat, hogy az emelkedés soká fog tartani, hisz csak az imént kezdődött.

II. Gyula pápa óta a kath. egyház nem volt oly súlyedés-

ben, mint IX. Pius uralkodásának végén. A protestantizmus nem fenyegette nagyobb veszélylyel, mint fenyegette a vallásközöny. Az vallás ellen vallást, ez a hitetlenséget a hittel, az apathiát a buzgalommal állította szembe.

S hozzá még a szakadárság is feltámadott. A legújabb dogma provokálta a kath. világot. Nagytudományú egyházi férfiak meg akarták csinálni az ó-katholikus schizmát. A pápát eretnek hitújítónak jelentették ki. Az új dogma elfogadását a kath. vallás megváltoztatásának.

Modern korunk majd megérte, hogy két pápája lett ismét az egyháznak, a kik egymást átkokkal sújtották. Róma és Avignon harcára lehattunk elkészülve.

S történt még egyéb is a kath. egyház és a pápaság hátrányára.

Az egységes Olaszország elvette Rómát, világi trónjától megfosztotta a pápát. Ez kezdett pusztá egyháznagyi színvonálára leszállni. A garautia-törvény dacára kezdték IX. Piust olasz püspököknek tartani.

Több hatalom megszüntette nála diplomatai képviselőjét.

A kath. egyház, mondták ellenségei, közeledik végéhez. A legnagyobb intézmény is túléli magát. Az ezredévek betemetik a piramisokat.

A jóslat nem következett be. Sőt bekövetkezett annak ép ellenkezője.

A kath. egyház és a pápaság hanyatlásából erőteljesebben kelt ki, mint bármikor ennek előtte. A detronizált pápa hatalmasabb lett, mint volt világi fejedelem korában.

A Gergelyek kora kezd visszatérni a Gergelyek nélkül?

Hol van az ó-katholicizmus? Hol van Döllinger, hol vannak az anti-pápák, a schizma tervezői?

Ott vannak, a hová a többi schizmatikusok jutottak; sőt ott sem, mert ezek legalább szektákat alapítottak. Eltűntek nyomtalanul, alámerültek a feledésbe, a pápaság és a kath. egy-

ház ellenben nagyobb és hatalmasabb, mint régen. Legyőzte minden ellenségét, a legújabbakat szétszórta. Felébresztette a vallási szellemet. A jezsuitismus, akatholika egyház ez ecclesia militánsa ismét elfoglalta a sánczokat. Fel vannak ezeken állítva a kath. világ-sajtó lövegei.

Es löveti az ultramontanismus ismét az államot. Az állam visszalő, s folyik a kulturharcz.

A jelenet sokszor ismétlődött a történelemben. Az egyház minden hanyatlását gyors előrehaladással pótolta ki. A keleti szakadás után lett Róma igazán hatalommá, úgyannyra, hogy a keleti egyház jelentékeny részét visszahódította. A reformatió oly állapotban találta a pápaságot, hogy szintén bukásában lehetett hinni és attól kellett tartani, hogy a kath. egyházat magával rántja az örvénybe.

S mi történt?

A Jánosok és Gyulák által megrendített pápaság új erőt sugárzott ki. Egyszázad alatt majd minden ponton visszahódította birodalmának határait, vagy másutt keresett és talált kárpoztást.

Franciaország, melynek nagy része szintén elszakadt a catholicismustól, ismét a pápa trónja előtt térdelt.

Magában Németországban visszaszorította a kath. egyház a protestantismust; vagy legalább megállította annak terjeszkedését. Túlhatolt a Rajnán s Dél-Németországot elsánczolta a protestáns Németországtól; sőt diadalmasan tört be Brandenburgba is.

A katholikus visszahatást a protestantismus Magyarországon is megérezte. A XVII. és XVIII. században a kath. neo-aquistika nagy eredményeket vívott ki.

De miként történt mindez?

Kemény harczok, fáradhatlan küzdelmek, üldözések és sok kiontott vér árán.

Dél-keleti Franciaország pusztasággá lett. A kath. egyház nevében vérbe fojtották a francia protestantismust. Az egyház mindenütt először a hatalmat szerezte meg, vagy, ha már bírta,

megszilárdította magát a hatalmi polczon. Azután hódító hadjáratához fogott.

Az inquisitiokról, autodafékról nem szólunk.

Ezeket többé az ultramontanizmus legnagyobb diadala sem hozhatná vissza. De a küzdelem eszköze jövőre sem lehetne más, mint a hatalom birtoka.

Mikor tehát az ultramontanizmus, az egyház új fellendülése következtében, világszerte megindította támadó háborúját, küzdhet-e másért, mint a hataloméért?

Hataloméért a törvényhozásban.

Hataloméért a családban.

Hataloméért a népnevelésben, egyáltalán a közoktatásban.

Hataloméért a bíraskodásban.

Hataloméért szóval a társadalom és az állam felett.

Ezért küzd és kell küzdenie, ha érvényesülni akar.

És ha ez eszközöket megszerezte, akkor folytatná hódító misszióját a nem kath. vallások rovására. Minden engedményt, melyet kicsikartak tőle, vissza venne. Üldözni fogná a felekezeteket.

S tehetné.

Mert a hatalmat nem szerezhetné meg másként, mint ha megnyeri saját számára a hatalmi tényezőket. Mint ha a fanatizmust és türelmetlenséget felkelti a hívekben. Ha a vegyes vallású államokban a kath. többség el akarja nyomni a protestáns kisebbséget.

Láttuk a protestantizmus elleni reakciót nemcsak a közép-korban, hanem a negyvenes években is, s pedig vallási türelméről híres hazánkban.

A történelem tehát ismételné magát. És ismételni fogja, ha a közvélemény Európában és Magyarországon nem lesz figyelmes a veszélyre. Ha a felvilágosodott középosztály indolens marad, vagy éppen eszközévé lesz az ultramontanizmusnak.

Nem a vallásosság terjedése ellen beszélünk mi. Ennek inkább

örvendünk. De nem csak erről van szó, hanem az ultramontanizmus fenyegető előre hatolásáról. S ez már többé nem vallási, hanem politikai kérdés. Egy későbbi stádiumában hatalmi kérdéssé lesz ez.

Az egyház hatalmi kérdésévé az állam felett. S ez nem lehet közönyös a felvilágosodottság, a szabadelvűség és haladás embereire nézve.

Nem lehet közönyös az, hogy az egyház vissza szerezze-e régi befolyását a köznevelési ügyre.

Nem lehet közönyös: vájjon az egyház érdekei az állami érdekek fölé kerekedjenek-e.

Nem lehet közönyös a papi uralom, az egyház terjeszkedése az állam rovására.

A modern államnak és társadalomnak feladata a fejlődés, a felvilágosodottság terjesztése, a haladás, a közszabadságoknak még további kifejtése.

Az ultramontanizmus azonban a 19. és 20-dik század határán a jövő és a múlt közé fog állni. Ha diadalokat arat, a haladás gátja lesz, sőt visszafelé löki a társadalmakat. Fekete köpenyével eltakarja az emberiséget, hogy a 20-dik századnak a 19-dik század felvilágosodottságánál még fényesebb napja rá ne süthessen.

Vigyázzanak a kormányok, a törvényhozások. Vigyázzon különösen a középosztály, mely a kultúra és felvilágosodás élén halad; mely a liberalizmus, a kultúrának és felvilágosodottságnak köszöni társadalmi és politikai vezérszerepét; melynek tehát érdekei solidarizálódnak a liberalizmus, a kultúra és a felvilágosodottság érdekeivel.

Vigyázzon annál inkább, mert az ultramontanizmussal megmozdult annak természetes szövetségese, a feudalizmus is.

A fekete és a fehér jelvény egyszerre lépett fel. A palást és a lovagköpeny.

A kettő együtt harcolta végig a keresztes háborúktól kezdve a felvilágosodottság ellen viselt összes harcokat.

Egy célra csörögtek annyiszor a kard és az olvasó.

Egy célra haladt minden korban a csoszogó papucs és a dobogó léptű lovagcsizma.

A mezítelen barátláb és a sarkantyú. A régi jó barátok, bajtársak és szövetségesek felismerték egymást. Nem véletlenségből történt az, hogy az ultramontán és a feudális reakció egyszerre lépett actióba.

Németországban ezt a szövetséget félreismerte az állam. Csak az ultramontanizmus ellen visel elkeseredett harcot; ellenben a feudalizmust elősegíti; mert fél a harmadik rémtől, a verestől.

Pedig ha a feudalizmusnak szabad keze van, akkor az ultramontanizmus legyőzhetlen. A feudális tábor éjjel kijavítja az ultramontanizmus várfalain az állam által lőtt réseket. Paralizálja a támadást. Élelmi szerekkel látja el a klerikálisok cernírozott várát.

Így ezt Bismarck ki sem éhezetheti az által, hogy elvonja a renitens papoktól a javadalmakat. Moltke sem éhezethette volna ki Metzét és Parist, ha megengedi vala, hogy oda a respektált szövetségesek hosszú vonatokon szállítsák az élelmi szereket.

Ausztriában és nálunk a két szövetséges benső viszonyát félre nem ismerheti senki. Csakhogy Ausztriában még harmadik szövetséges is csatlakozott hozzájuk.

A nemzetiségi érdek.

Feudalizmus, Merikalizmus és szlavizmus: ez a neve a Lajtántúl a hármasszövetségnek. Ez a szövetség döntötte meg a németek és a liberalizmus uralmát Ausztriában. Ez a szövetség fogja megcsinálni az osztrák foederalizmust, s így megtörni az osztrák állam egységét.

A kettős szövetségből nem lesz-e nálunk is hármasszövetség? A feudalizmus és klerikalizmus nem fogadja-e be a szlavizmust?

Ha nem is híjják, eljön ez magától is. Ennek helye azon táborban van, a hol Magyarország belső egységét meg akarják törni, a viszálykodások magvait el akarják hinteni, s a faj- és nemzetmentő liberalismust, a magyar faj terjeszkedését előmozdító kultúrát le akarják győzni.

S ha a feudális-klerikális szövetség behihatta az osztrák mdigenákat, miért nem fogadná el a nemzetiségek támogatását is? A ki egy lépést tett, miért nem tehetne másodikat is? De, ismétlem, a szlávismus felerőszakolja szövetségét, még ha a feudális-ultramontan liga tiltakozik is ellene, a minthogy a magyar hazafiség nevében elvárható, hogy tiltakozzék. Horvátországot mi bátorította fel?

Magyarország belső egyenetlensége. A mint megindult a társadalmi harc, a mint a feudalismus és ultramontanismus közvetlen, vagy közvetett érintésére megbomlott Magyarország belső békéje, Horvátországban letépték a magyar czimereket. A dunántúli zavargásokra a drávántúli lázadás volt a visszhang.

Minél inkább meggyengítik a belső küzdelmek Magyarországot, annál erősebb lesz Horvátország. Annál inkább felbátorodnak a nemzetiségi izgatók a Dráván innét is.

S a külügyi helyzetről még most nem is szólva, mi lesz a magyar belpolitikából?

Ausztria közel van hozzánk. Példája ragadós szokott lenni. Az osztrák vámon átjött hozzánk, az európai szellem hanyatlásaként, az agrarismus, antisemitismus, feudalismus, ultramontanismus. Miért nem jöhetne, az osztrák hozzáadás, a szlávismus is?

El fogna jönni.

Kísérletet tennének nálunk is valami Taaffeval. Ki lenne ez: *Kállay*, vagy *Cziraky*?

Ez azután engedményt tenne a horvátoknak, mint Taaffe tett a cseheknek, lengyeleknek. Szerbeknek, románoknak, tótoknak csak mozogniok kellene, hogy szintén concessiókat kapjanak,

ha egyebet nem is, mint az állam hivatalos nyelvének rovására nyelvüknek a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban való érvényesítését.

Hová lenne akkor a magyar érdek, a magyarosodás, az állameszmé?

Mily visszaesése lenne a magyar politikának, a liberalizmus és demokratia bukásáról nem is szólva?

A mit másfél évtized, sőt az utolsó félszázad alatt építettünk, romba dőlne. Recsegve-ropogva dőlnének le a magyar állameszme új szárnyépületei és régi oszlopai.

Hát a külpolitika?

Magyarország párt- és nemzetiségi viszály által széttépvé, meggyengítve, tönkretéve menne a szlavizmus elleni döntő harczába.

Igaz, hogy Ausztriával állami, Németországgal politikai és katonai szövetségben van.

De Ausztriát a nemzetiségi viszályok szintén meggyengítették.

A háborúk egész sorozata vár monarchiánkra a szlavizmus, mint hajdan a török ellen. E háborúkban a súlypontnak, a monarchia sújtó öklének Magyarországon kell lennie, hogy a győzelem bizonyos legyen. Csak a magyar nemzet lelkesedése és katonai genieje döntheti le az északi koloszszt.

Mi történik akkor, ha Magyarország belső viszályai miatt, Ausztria színvonala alá hanyatlik?

Még ott lesz a német. De Németország számára csak úgy leszünk becses szövetségesek, ha erősek leendünk.

Bismarck nem philantropiából kötött velünk szövetséget, hogy tehetlenségünkben megvédjen a német kard. A francia ellenében Oroszország és köztünk volt választása. Minket választott, mert minket tartott erősebbeknek.

De ha bebizonyul, hogy Oroszország hasznosabb szövetséges, Németországot tudja támogatni, s a német szövetség nem

puszta mankó számára, hogy megállhasson: akkor Németország Oroszországgal fog szövetkezni. Visszatér történeti tradícióhoz.

Ki véd meg akkor bennünket, ha két ily iszonyú tömeg, mely közvetlen érintkezik velünk, ránk nehezedik? Pusztá súlyával agyon nyomna bennünket.

Zsákmány, osztozkodási tárgy lennénk.

A francia nem segíthetne rajtunk, mert Svájc és Németország geographiailag elválaszt tőle bennünket. Közösen Németország és Oroszország ellen viselendő háborúnk esetén a francia és az osztrák-magyar hadak még csak érintkezésbe sem juthatnának. Német- és Oroszország egyesülten addig összemorzsolná Ausztriát és Magyarországot, mire Franciaország, még ha katonailag erősebb is volna, a mi nem áll, átmenne a Rajnán.

Ily perspektívákat nyit a feudalismus, ultramontanismus, s az ezekre magát szükségkép felkényszerítő szlavismus.

A liberalismus, s a középosztály veszedelme e nagy nemzeti szerencsétlenségben a legkisebb baj volna.

Ez az ország csak a liberalismus és a középosztály uralmának alapján állt meg eddig. Valahányszor nem a liberalismus volt iránytűje, mely a nemzetiségek ellen éles fegyver tudott lenni, s valahányszor nem a középosztály vezette, mindig bukó félben volt.

Legutóbb 1867-ben is a liberalismus és a középosztály szerezte vissza a hazát. A feudalismus és ultramontanismus, ha active nem, a vis inertiaevel gátolta a nemzeti diadal kivívását.

Magyarország jövőre annál inkább csak a liberalismus és a középosztály uralmának alapján állhat meg.

Ha tehát az ultramontanismus és feudalismus hódítva törne előre egész Európában, Magyarországon nem volna szabad elesnie a liberalismusnak.

A nagy nemzetnek létkérdése nincs egy irányhoz és egy társadalmi osztályhoz fűzve.

S még ezek is védik magukat a retrográd irány ellen. A francia, olasz és angol liberalismus aligha legyőzhetlen gátokat nem emel a Németországból előtört reactionarius áradat ellen.

De ha elbontaná is az ár a nagy nemzeteket, ezek Tárhatnák *dum defluat amnis*.

Ugyanez az ár azonban nekünk magyaroknak létünk oszlopát is megingathatná.

A fehér és fekete köpeny Magyarország szemfödőjévé lehetne.

VIII.

Befejezés.

Mit kell a tornyosuló vézszel szemben tenni?

A nyílt conflictus a liberalismus, a középosztály és az ultramontán-feudalis liga közt egyelőre véget ért.

De habár a liberalismus ismét felülkerekedett, tagadhatlan, hogy az ultramontán-feudális szövetség is nagy diadalt vívott ki. Az alsóház a conflictus ürügyét — nem tárgyát — képező javaslat elejtése által ratifikálta ide vonatkozó elismerését.

A kormány és az alsóház nem tehettek egyebet.

A protestáns vegyesházasságokra vonatkozó javaslatot is visszavonták, s ép Deák Ferencz sürgette fennebb idézett szavaival a javaslat félretételét.

De itt tulajdonkép nem a javaslatról volt szó. Ez csak próbája volt annak: a szabadelvű haladás lehetséges-e Magyarországon?

S a próba azt bizonyította be, hogy egyelőre nem lehetséges.

A conflictus egyelőre való elintézése politikai szempontból lehet igen helyes. Az is. Ha az összeütközés eltart a választásokig, oly mozgalmas, sőt oly *véres* választásaink lettek volna, minők még soha sem voltak.

De egy bizonyos. A liberalismus és az ultramontán-feudalis liga közt a béke nem jött, mert *nem is jöhet* létre.

Hasztalan ment ad audiendum verbum a koronához *Cziráky, Simor, Haynald*.

A clericalismus, feudalismus és liberalismus közt lehetnek *fegyverszüneteit*; de a béke képtelenség. Hiszen e béke megczáfolná az egész világtörténelmet, megváltoztatná az emberiség szellemének egész természetét. A haladás eddig csak visszaesések mellett történhetett. Ha a visszahúzó elemek és a haladás rugója, a szabadság és felvilágosodás közt béke jönne létre, akkor a liberalismus harcok és visszaesések nélkül mehetne előre útján. A visszalökő erők azonban ép oly örökké tartók, mint az emberiség fejlődésének indítói. A jó és rossz, a világosság és setétség elmulthatatlanok. Vagy egyik győz, vagy a másik. Világosság és homály váltakozik. A crepusculum a kettőnek rövid fegyverszünete.

Csakis *fegyverszünet*.

Sőt még a fegyverszünet is csak azon feltétel alatt jöhet létre, ha a liberalismus megáll, ha egyelőre nem akar tovább haladni hódító útján. Az új haladás új ellenállásba ütközik; sőt ellenhatásra provokálja a visszalökő erőket.

Komoly politikusnak nem szabad tehát hinnie, hogy Magyarországon most egyszerre kivétel történik az erkölcsi világ feltétlenül uralkodó törvényei alól.

A liberalismus és az ultramontán-feudalismus közt csak fegyverszünet jött létre, sőt még kérdés, vajjon létre jött-e ez is? Én azt hiszem: nem.

Csak nyugpont támadt az egész harcvezetésen vívott harcban, hogy a küzdelem annál hevesebben újra kezdődjék. S ez is csak úgy jöhetett létre, hogy a liberalismus megállapodott.

Próbálja meg az előre nyomulást és azonnal ki fog tűnni, hogy zárt hadvonalat talál maga előtt. Az ultramontanizmus és feudalismus felfegyverzett sánczait.

Próbálja meg a liberalismus annak keresztülvitelét, a mit

Irányi oly régóta sürget: az általános vallás- és lelkiismeret-szabadság proklamálását, majd meglátja, hogy hevesebben csap le rá az ultramontán-feudalis liga, mint bármikor ennek előtte.

Pedig ez a követelés nem is oly túlságos, sőt természetes folyománya a modern állameszmének. A francia forradalom ép úgy proklamálta, mint a többi emberi jogokat. Az 1793. június 24-iki alkotmány 7-ik pontja törvénybe iktatta. Azóta a műveit népek közös eszme-kincse.

Vagy próbálja meg a liberalismus a kötelező polgári házasság megvalósítását. Tehát nem valami forradalmi dolgot, hanem csak azt, a mi *valamennyi* nyugoti nép közös és békésen élvezett vívmánya: majd meglátja, mint kelnek fel ismét az egyházfejedelmek, hogy az egyház és a „haza“ nevében tiltakozzanak. És mint kel fel velük a feudalismus, hogy megcsörtesse kardját.

Avagy próbálja meg a liberalismus a választási törvény reformját. Az 1848: V. t.-cz. elavult. Újabb törvényeink nem pótolták hiányait. A polgári elem felettebb háttérbe van szorítva. Kevés választókerületet kapott már 1848-ban, s ez óta a városok lakossága majdnem megkétszereződött és a mi fő, 7(P/o)-jében megmagyarosodott. S ha a liberalismus azt követelné, hogy fel kell emelni a polgári elem képviselőinek számát legalább csak megközelítő mérvben a megváltozott viszonyokhoz képest, tehát nem követelni a census további leszállítását — ezt egyelőre nem is követelheti — mit tapasztalna?

Felkelne az olygarchia és a „haza“ nevében tiltakoznék. Felemelkednék mellette szövetséges társa és tenné ugyanezt.

Pedig ép a haza érdeke követeli ezt a reformot, mert a vidéken sem a lakosság nem növekedett, sem a nemzetiségi viszonyok lényegesen nem változtak, ellenben a városok lettek a magyarosodás központjaivá. Polgári elem ebben az országban nincs más, mint csak magyar és — szászok kivételével — a vele szövetséges német. *A magyar érdek és a liberalismus érdeke tehát*

ismét találkozva, közösen sürgetik ezt a reformot, mely válságos időkben tán meggátolná, hogy a nemzetiségi képviselők megbontsák a parlamenti pártviszonyokat, s mindenesetre szilárdítaná a magyarság faji uralmát.

De hasztalan. Az olygarchikus *gőg* attól tartana, hogy Magyarország nagyon megdemocratizáltatik. Ellenszegülne.

És ne higgye senki, hogy akár a felsőház reformja is békés úton megvalósítható lesz, feltéve, hogy ez bár „történeti“ alapon álló, de beható reformot akar képezni.

A mi felsőházunk szervezetéhez fogható első kamara nincs sehol a világon. Ilyet még az angolok sem tűrtek volna meg soha. A főrangú nép tömegesen nem volt törvényhozó már III. Edvárd idejében. Nálunk a felsőházban ülhet és ül egy-egy családnak akár 20—30 tagja is.

Csak szorítanak a felsőházi szavazatjogot a főrangú családoknak egy-egy tagjára, vagy emelnék igen magasra a censust, s a mi fő, tennék ki a felső házból a címzetes püspököket, apátokat, perjeleket, a kik ott példátlan anachronismust képeznek, mert semmi felsőházi, vagy senatusi szervezetben elő nem fordulnak — ellenben vennék be a protestáns superitendenseket: majd meghallaná a liberalizmus, mint dörög ismét a tiltakozás a „haza“ nevében.

És így sorra vehetnők a reformkérdéseket, s valamennyinél kitűnnék, hogy a haladás útjában gátak vannak. Hiszen ez a felsőház még a bírói szervezetről szóló törvényjavaslatot is visszadobta az alsóháznak, mert nem akart kinevezett, független bírakat. Kényelmesebb volt a vidéken nagyhatalmú olygarchákra az a bíróság, melyet ők választottak, tehát tőlük függött.

Vagyis a múltból, a jelenből és az előrelátható jövőből bebizonyítható tény, hogy a liberalizmus, sőt egyáltalán az európai szellemű reform, nem tehet egy lépést sem előre heves harcok, éles összeütközések nélkül.

Mi ebből a következtetés?

Az, hogy a liberalismus nem paktálhat az ultramontán-feudális iránynyal.

Hogy szabadelvű politikus nem kereshet sem szövetséget, sem támogatást a klerikálisoknál és az olygarcháknál.

Hogy kormányzati alapot, sőt tényezőt ezek nem képezhetnek, ha csak Magyarországot vissza nem akarja valaki lökni a muliba és ennek veszélyeibe.

És mert a liberalismus, mint annyiszor utaltam rá, a magyar nemzet érdekpolitikája, azon politika, mely az országot kifejlesztette, a fajt megerősítette: ennek a politikának nem szabad megállnia útján. Akarnia kell a célokat, tehát akarnia kell az eszközöket is.

A harcok pillanatnyi felfüggesztését tanácsolhatja a politikai eszély. Az alsóház helyesen tette, hogy megállt az akadály előtt, s nem ostromolta azt meg.

De csakis a közvélemény jelen viszonyaira való tekintettel tette helyesen.

Ha az alsóház mögött van a közvélemény, akkor a leg-helyesebb politika leendett az előrehatolás. A közvélemény leendett az alsóház elővéde és rohamoszlopa. A viharos zajongó közvélemény mászta volna meg az ultramontanismusk és feudalismusk a haladás útjában emelkedő mohos várfalait.

A mikor azonban a közvélemény nagy része, hódolva a leg-újabb divatnak, ott ólálkodott a klerikalismus és feudalismus táborában, a nagy urak asztaláról várva a hazamentő tények morzsalékait: akkor az alsóház, mely a liberalismust, s a nagy nemzeti traditiókat képviselte, kénytelen volt a harcot felfüggeszteni.

De készülnie kell a harc folytatására. Fel kell vetnie nyíltan, határozottan a kérdést: a liberalismus, vagy a visszahatás erősebb-e? *E hatalmi kérdésnek el kell dölnie.* Csak azután lehet szó tartós fegyverszünetről.

S e kérdés elől a liberalismus ki sem térhet. Mert ha nem

támad, meg fog támadtatni. Ha nem megy előre, vissza fog löketni. A világosság és setéség harcában nem lehet tartós szünet.

De előbb a közvéleményre nehezült ködöt el kell oszlatni. A középosztály szeméről a végzetes hályogot, le kell venni.

A feudalizmusnak és ultramontanizmusiak szabad a haladást gátolnia. Az ellenható erők közös hatása szokott a helyes eredmény lenni. De ha a közvélemény fel nem ébred, a feudális-klerikális reakció küzdelem nélkül veri ki sánczaiból a liberalizmust. Nemcsak legyőzik, hanem mint a gyávákat szokták: meggyalázzák.

Ha a közvélemény ezt akarja, ám csatlakozzék az ultramontan reactionárius táborhoz. Vezessen szintén osztrákot, szállá-solja el, vendégelje meg az érkező kereszties hadat.

Oly alkotmányosak vagyunk mi, annyira levonjuk a parlamentarizmus következményeit, annyira souverainnak tartjuk a közvéleményt, hogy elismerjük jogát, miszerint ha akarja, Magyarországot visszaadhatja az ultramontanoknak és az olygar-cháknak.

Ép oly joggal, mint egy független, önálló nemzetnek szabad elvesztenie is magát.

De jól jegyezze meg a közvélemény, hogy mikor a Schwarzenbergeket és Windischgrätzeket élteti, mikor fehér keresztel érkeznek, eljöhethnek azok fekete-sárga zászlóval is.

Jól jegyezze meg, hogy mikor a liberalizmussal, a vallásos lelkiismeretszabadsággal szakít: akkor szakít egyszersmind nagy múltjával. A középosztály szakít nyolczszázados történetével.

Lelép azon alapról, melyen a magyar másodvirágzása felé indult, kifejlett nemzetileg, megerősödött fajilag. Visszatér azon alapra, mely örvény gyanánt nyílt meg a magyar állam alatt.

Jól jegyezze meg, hogy a legújabb politikai divat a felekezetek békéjének feldúlására vezet. Talán végzetes harcok után

kell majd újra megkötnünk a linczi békét, s meghoznunk az 1791., 1844., 1848. és 1868-iki törvénycikkeket. Újra fel kell szabadítanunk a jobbágyokat. Újra el kell törölnünk az ősiségét. Újra törvényt kell hoznunk az egyenlőségről s a magyar társadalmi osztályok békéjéről.

Ugyanakkor, midőn egészen más harcokat kellene vívnunk és egészen más békéket kellene kötnünk. És tán az utóbbi békekötések sokkal szomorúbbak lesznek, mintsem ma vélhetjük, mikor vallási és társadalmi békénk még nincs teljesen feldúlva.

Mert szintén jól jegyezze meg a közvélemény, hogy belső harcaink felidézik a nemzetiségi harcokat is. S ezek korántsem lesznek oly veszélytelenek, hogy mikor a nemzet gyenge, a legkomolyabb következményüekké ne válhának.

A szlavizmus, kivéve az osztrák szlávokat és a horvátokat, most nem mozdul. De csak pihen. Csak meglapul, hogy annál nagyobbat ugorhassék. Oroszország szervezkedik. Rendezi pénzügyeit, hogy Fadejev álmát megvalósíthassa: a félmillió lovas-ságot és két millió hadsereget. Ember van hozzá a 80 milliók hazájában, csak a pénz hiányzott eddig. S Oroszország segélyforrásai kimeríthetlenné, csak a korrupció örvényei mélyebbek e forrásoknál is. Ha Oroszország be tudja tömni ezeket, s megnyitni amazokat, roppant hatalommá lesz. A nihilizmus erejét nem kell túlbecsülni. Ez meg nem védheti Nyugot-Európát.

Oroszország, ha szervezkedni tud, félelmebb hatalommá lesz a töröknél, ennek fénykorában.

S tán ez ellen is a pártviszályok által feldúlt, belső erejében megtört Magyarországot fogjuk állítani?

A szláv Mohács akkor végzetesebb lesz, mint volt a törölt Mohács.

S ne gondolja senki, hogy a belviszályok, a nemzetiségi harcokkal complikálva, nem tudnak bennünket megbénítani.

Horvátország nyílt lázadásban volt a minap. Valóságos, fegyveres lázadás törhet ki a Dráván túl, ha a horvátok a magyarfaló szélsőkre hallgatnak.

A Dráván inneni nemzetiségek most nem mozognak, mert egy erős kéz súlyát érzik, s mert még erősnek, egynek tudják a magyar államot.

Azért is, mert a hazafiság — s ez a legörvendetesebb — terjedt a nemzetiségek közt. Vannak ismét hazafias románaink, szerbjeink; tótjaink mindig voltak. Azt is elhiszszük, hogy nemzetiségeink többsége a magyar hazához hű, igaz fia annak.

De a hosszas belzavarokat az izgatók sikeresen felhasználják. S mi történik akkor, ha a dákoromán és pánszláv agitató a meghasonlott magyar államra veti magát?

A magyar parlament magyar többségét biztosítja minden veszély ellen a specifikus magyar faj számbeli nagysága, mert most már közel akkora, mint a többi nemzetiségek együtt véve. S biztosítja a német fajjal való benső szövetsége. A magyar és a német együtt több, mint 8 millió.

De leginkább biztosítja értelmi és anyagi roppant túlsúlya.

E tényezőket még a legnagyobb ország-rontók sem semmisíthetnék meg teljesen. Nem képzelhető oly rász politika, bűnös könnyelműség és belső zsurlódás, mely a magyar fajnak e tulajdonságaiban rejlő fölényét lerombolhatná.

Elpusztíthatlan az.

De ne feledjük, a kik céljaik megvalósításának útján a belharczok démonainak felszabadításától sem riadnak vissza, hogy a választókerületek jelentékeny részében a nem magyar ajkú népesség van, több helyen, óriási többségben.

A magyar faj csak 29 megyében (nem városban) képez abszolút többséget. Maga a román nemzetiség nem kevesebb, mint 19-ben, tehát csak tizzel kevesebben, mint a magyar. És négy megyében meghaladja a 90% et, háromban a 80%-et. A tót nemzetiség kilencz megyében képez többséget, s pedig négyben (Árva, Liptó, Trencsén s Zólyom) közel jár a száz perczenthez. Vagyis a román és tót nemzetiség együtt akkora területet foglal el, mint

a specifikus magyar faj egyedül. S még mindig hátra van a ruthén nemzetiség, mely három megyében képez abszolút többséget.

Tizenkét más törvényhatóságban egyik nemzetiség sincs abszolút többségben; s a magyar faj viszonylagos kisebbségben van.

Az e számokban rejlő veszély ellen a választókerületek semmiféle beosztása sem képez biztosítékot, ha egyszer az izgatók a meggyengült magyar államra tudják uszítani a nagy nemzetiségi tömegeket.

A magyarság jelentékeny parlamenti többségét e szomorú időben is biztosítaná a magyar faj, a városok és a németiség segítségével. Úgy tehát nem járhatna, mint járt az osztrák németiség.

De csak 80, csak 50 nemzetiségi képviselő is mennyire felforgatná a pártok egyensúlyát, sőt magát a magyar parlamentarismust. És miként tönkretennék az ország szilárdságát, magát védképességét az ekkép támadt nemzetiségi zsúrlódások!

A haza jövőjének gondolata tartson tehát vissza mindenkit oly végzetes lépéstől, mely Magyarországot a belviszályok örvényébe lökhetné.

A múlt, a jelen és a jövő átka sújtaná azokat, a kik bármily vélt jogok nevében ennek az országnak belbékéjét compromittálnák.

A magyar liberalismus ép azért volt szerény, tartózkodó, az összeütközéseket kerülő, hogy ezt a belbékét meg ne zavarja. Sokat nem tett, a mit más viszonyok közt elmulasztania nem leendett szabad. Sokat tett, a mit nem tesz vala, ha a nemzetiségi köd nem nehezedik a magyar bércevidékekre. De azon feladatairól nem mondhat le, melyek a szabad eszméket megvalósítva, egyszersemind erőltetik a fajt, szilárdítják a magyar államot. E feladatok útján nem szabad megállania. Ha másként nem lehet, ostrommal kell bevennie a haladás ellen tiltakozó ósdi várakat.

Nem akarhatja a harczot a harczért. De tétováznia sem szabad, mikor a haladást a legfőbb állami és társadalmi érdekek követelik. A mikor pedig vissza akarják lökni, akkor küzdenie kell minden talpalatnyi földért, mert ekkor minden talpalatnyi föld a haza, a magyar állam alapja.

És mi még ekkor, ily időkben sem követeljük az ultramontanizmustól, a feudalizmustól, hogy mondjon le, önkényt vonuljon félre. *Védheti érdekeit, de ne provokálja a harczot az elkeseredésig, az ország tűzbe-lángba borításáig.*

A liberalizmus nem a harcztól, hanem az izgatás, a társadalom rétegei heves összecsapásának következményeitől fél. E nem fél annyira, hogy még e következmények megkoczkáztatásával is, elmulasztaná kötelességének teljesítését, mikor ez nem pusztá elvhajzászat, hanem nemzeti érdek fűződik hozzá.

Szavazzon az ultramontanizmus és feudalizmus a modern haladás, a társadalmi gátok leomlása ellen; de legalább *ne izgasson*.

Ez a legkevesebb, a mit meg lehet, meg kell követelni tőle.

S ha legalább ezt megteszi, ha nem uszítja a szenvedélyeket, ha nem veti el a belviszály magvait, *akkor a harcz daczára is lehet köztünk kölcsönös kímélet*, s maga a harcz is előmozdíthatja a haza üdvét. -

Ellenkező esetben azonban feltétlenül érvényesülni fognak a harcz martialis törvényei. Gyűlölködni fogunk, s midőn egymást kölcsönösen irtjuk: gyengítjük és kiszámíthatlan belviszályokba lökjük a hazát.

De, mert alapos okunk van feltenni, hogy a liberalizmus ellenségei a tornyosuló veszélyekre nem figyelnek, a magyar érdekek követelményeinek sugallatára nem hallgatnak, mihelyt a korszellem és a haladás által támadva érzik magukat: a magyar közvéleményre s annak fókuszára, a középosztályra apellálunk.

Ébredjen ez a közvélemény, s a középosztály. Hamis ürügyök által ne engedje magát félrevezettetni. Tudja meg, miről van szó.

S mihelyt megtudja, azonnal átrobog hatalmas áradata az ultramontán-feudalis sánczokon. Ismét bevonul a liberalismus táborába, mely a magyar érdek tábora.

És akkor véget ér nemcsak a legújabb divat, hanem az éles, kíméletlen harcz is. Az ultramontanismus és feudalismus megszűnik akkor veszélyesnek lenni. Kísérletei csak legfeljebb mosolyt, de haragot nem kelthetnek; mert hatalmas, legyőzhetlen közvéleménybe ütköznek.

S ha a liberalismus követelményei akkor megvalósíthatók lesznek éles támadások, a haza érdeke és nem a pártszenvedély által sugallt heves rohamok nélkül: mi fogunk neki leginkább örülni.

És ha a közvélemény, s a középosztály felébresztéséhez a jelen könyv bármily csekély mérvben hozzájárul: annak írója nem végzett a mellett, hogy rá nézve sem mindig kellemes, egyszersmind hasztalan munkát.

T a r t a l o m.

	Lap.
I. Politikai divatok	1
II. A liberalizmus és a magyar érdek	11
III. A kath. egyház és a protestantismus	14
IV. A főpapság	29
V. Az olygarchia a történelem és a Corpus Juris világításában ..	71
VI. Az agrarismus a feudalismus szolgálatában	89
VII. A fekete és a fehér rém.....	112
VIII. Befejezés	123